
Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda

Yard. Doç. Dr. Suna Başak AVCILAR
Gazi Üniversitesi İİBF

Özet: Bundan otuz hatta kırk yıl kadar Önce Osmanlı toplum yapısı konusunda başlayan tartışma henüz sonuçlanmamıştır. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında yapının ne olmadığı (bu makalede sadece ATÜT olmadığı) belirlenmiş fakat ne olduğuna ilişkin henüz tatminkâr bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu çalışma gerek akademik gerekse entelektüel ve ideolojik sebeplerle Osmanlı toplum yapısını açıklama gayreti içinde olanların, özellikle Osmanlı'yı ATÜT'le açıklama çabası sarf edenlerin ve ATÜT'ün teorik, empirik ve ideolojik açıdan sorgulanışının ele alındığı ATÜT'e veda yazısıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal yapı, ATÜT, Feodalite, Doğu Despotizmi

---

Giriş

Osmanlı toplum yapısı üzerinde daha önceleri yapılan tartışmalarda Osmanlı için "Feodal mi, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) mı?" ikilemi, Türkiye'nin entelektüel gündeminin odak noktasını oluşturmaktaydı. Sencer Divitçioğlu'nun "Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu" adlı eseri, konuya farklı yerlerden bakanları farklı yönleriyle etkilemiştir.

bilig ♦ Yaz 2002 ♦ Sayı 22:1-28

ATÜT teorik içlemleriyle genel olarak Doğu toplumlarının (özel olarak da, Osmanlı toplumunun) Batı toplumlarından farklı olduğunu; Doğu'nun statik, Batı'nınsa dinamik süreçlerle belirlendiğini; bu yüzden de Asya'nın bir tarihi olamayacağı tezini getirmekteydi. Bu tez o yıllarda hem Marksist olmayı hem de Osmanlı'nın Batı'dan farklı bir yapısı olduğunu savunabilmeyi mümkün kıldığından cazip bir teorik dayanak olarak görülmüştür. Birçok kimseyi o yıllarda tarihsizlikten çok kendine özgünlük etkilemiştir. Divitçioğlu, Osmanlı toplum yapısının Avrupa feodalitesinden farklı olduğuna işaret ediyor; tımar sistemini feodal malikane sisteminden ayırıyor; sipahinin senyörden serfin reyayadan temelli olarak ayrıldığını bildiriyordu.

Batı'da Asya Toplumlarının çözümlenmesinde daha 1930'lu yıllarda ATÜT terk edilirken otuz yıl sonra ATÜT'ü Batı literatüründe keşfeden sosyal bilimcilerimiz kavramı Osmanlı için kullanmışlardır. Yine o yıllarda Ömer Lütfi Barkan bazı uyanlarda bulunmaktadır; ancak ATÜT'ün cazibesi her şeyin üstündedir. Daha sonra yapılan çalışmalar ATÜT'ün Ö.L. Barkan'ın deyişiyle 'müşahhas tarihi realite' ye tekabül etmediğini göstermiş ve ATÜT'ün deneysel teorik ve ideolojik açıdan geçerliliği sorgulanmıştır. İşte bu çalışma gerek akademik gerekse entelektüel ve ideolojik sebeplerle Osmanlı toplum yapısına duyulan ilginin ve Osmanlıyı ATÜT'le açıklama çabası sarf edenlerin ele alındığı ATÜT'e veda yazısıdır.

Osmanlı Toplum Yapısı ile İlgili Farklı Çözümlemeler

Akademik olduğu kadar entelektüel ve ideolojik sebeplerle Osmanlı Devleti ve toplumu üzerine yapılmış inceleme ve araştırmalardan oluşan dikkate değer bir literatür mevcuttur.

Literatürde yer alan ve her biri farklı teori ve metodolojiye dayanan bu çalışmaları bir sınıflandırmaya tabii tutmak bize değerlendirme¹ kolaylığı sunacaktır. Bu tasnifi vermeden önce belirtmek istediğimiz birkaç husus var. Literatürde Osmanlı toplum yapısı ile ilgili farklı çözümlemelerin sınıflandırılmasına ilişkin başlıca iki çalışma vardır. Bunlardan ilki M. Sencer'e ait olup, kendisi Osmanlıyı ATÜT'le açıklamanın uygun olacağını belirtirken; diğeri H. Berktaş'a aittir ve kendisi sonuçta Osmanlıyı feodalizmle açıklar.

Bu iki temel çalışmanın ve birkaç makalenin dışındaki çalışmalarda, Osmanlı toplum yapısı ile ilgili farklı çözümlerinin sınıflandırması bir iki sayfa veya paragrafa sınırlıdır. Bu sınıflandırmaların bazılarında ise katılmak mümkün değildir. Mesela E. Kongar'a göre (1981:309–311) bu konuda ikili tasnif yeterlidir. Kongar "Feodalizm" ve "kendine Özgü" ayrımını yaparak ilkinin temsilcisi olarak sadece M. Kıray'ı göstermekle yetinir. Osmanlı'nın kendine özgü bir toplumsal yapıya sahip olduğunu savunanlar arasında da S. Divitçioğlu'nu, Ş. Mardin'i, M. Sencer'i, H. Çin'i, M. Doğan'ı aynı başlık altında ele alır. Hâlbuki bu sosyal bilimcilerimizi aynı başlık altında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü M. Sencer ve S. Divitçioğlu ATÜT'ü savunurken H. Cin ve Ş. Mardin bunu söz konusu bile etmezler.

Ayrıca tüm bu çalışmalarda, çözümlerle ilgili belli bir zaman kesitinde ve sınırlı sayıda kişiler ele alınmış olduğu için, günümüz sosyal bilimcilerinin görüşlerine değinilmemiştir. Bu sosyal bilimcilerden konuya ilgili olarak fikrini değiştirenler olmuştur. Bunun dışında Osmanlı'da "kendine özgü bir toplum yapısı" olduğu hususunda tarihçilerin dışında onlarla aynı görüşü paylaşan sosyologlar yok farz edilmektedir. H. Berktaş ve M. Sencer özellikle Weber'den hareketle Osmanlı'yı çözümlen sosyal bilimcilerin görüşlerine hiç değinmemişlerdir. Literatürde farklı yönelişteki bu çalışmaların değerlendirilebilmesi için ortak bir zemine ihtiyaç vardır. Bu ortak zemin kullanılan teorik ve metodolojik yaklaşımdır. Bunlar belirlendiği takdirde bu tartışmaların ortak bir zemin üzerinde değerlendirilmesi kolaylaşacaktır.

Literatürde yer alan farklı yönelişteki çalışmalarda, en genel anlamıyla "kendine özgü oluş yaklaşımı" ile "Marksist tarih yaklaşımı" Osmanlı toplum yapısının değerlendirilmesinde iki ayrı uç olarak görülmektedir. 1933 ile 1960 yılları arasında Ö. L. Barkan ve H. Inalcık'ın yaptığı çalışmalarla şekillenmiş olan ve Osmanlı toplum yapısının kendine özgü olduğunu benimseyen ilk görüşe karşılık, 1960'larda Marksist tarih yorumculuğunun kazandığı canlılık ile "feodalizm" ve "ATÜT" tartışmaları gündeme gelmiştir. "Feodalizm" ve "ATÜT"ün dışında Osmanlı toplum yapısı ile ilgili tartışmalar "Doğu Despotizmi", "Dünya-Ekonomi Sistem Yaklaşımı", "Kerim Devlet", "Patrimonyalizm", "Prekapitalizm", "Prebendalizm", "Protofeodal", "Köylü Üretim Tarzı", "Vergisel Üretim Tarzı" gibi kavramlar çerçevesinde dönmüştür.

Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgili bu kavramlar, ATÜT'ün Doğu toplumları bağlamında Osmanlı toplumsal yapısını çözümlemede teorik açıdan yetersiz, ampirik açıdan ise geçersiz olduğu tesbit edildikten² sonra ortaya çıkmıştır.

Sosyal bilimler tarihimizde Osmanlı toplum yapısının ne olduğu sorusu na ATÜT ve feodalizm cevabını verenlerden çok önce Osmanlı'nın kendi özgüne bir yapıda olduğu görüşü, 1930'lu yıllarda özellikle tarihçilerin yaptıkları çalışmalarla filizlenmeye başlamış ve günümüzde bazı sosyo loglar arasında da kabul görmüştür. Cevdet Paşa'dan bu yana Türk toplum tarihinin tabanına inerek araştırmalar yapan tarihçilerimiz, Türk sosyolojisinin gelişmesine sağlam bir zemin hazırlamışlardır. Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Cengiz Orhonlu, Halil Inalcık, Tayyip Gökbilgin, Fuat Köprülü, Halil Sahillioğlu ilk akla gelenler olup, araştırmaları Osmanlı konusuna ışık tutmuşlardır.

Çağdaş Türk tarihi ve iktisat tarihi literatüründe klasik dönem olarak kabul edilen onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Osmanlı toplumunun feodal olmadığı görüşü genel kabul görmüştür (Berktaş 1983a: 2470). Werner'e göre de "Türk tarih yazımı Osmanlı İmparatorluğu'nda feodal bir üretim tarzının varlığını kuşkuyla karşılar" (1988:198). ATÜT tezi karşısında ise tarihçilerimiz sessiz kalmışlardır. Bize göre sessizliğin sebebi feodalizme verilen cevabın ATÜT için de geçerli olmasındandır. H. Cin ise meseleyi hukuki yönden ele alarak Osmanlı toplum yapısının kendine özgü olduğunu ortaya koyanlardandır³.

Osmanlı toplum yapısının kendine özgü olduğu mutabık olan sosyal bilimcilerimiz diğer yaklaşıma sahip olan sosyal bilimciler gibi tarihçilerin çalışmalarını temel alırlar fakat onlardan farklı sonuçlara ulaşırlar. Marksist yaklaşımda olanlar ekonomik faktör ve üretim ilişkileri ağırlıklı açıklamalar getirirken kendine özgü görüş yaklaşımında yer alanlar Weber'in iktidar, prestij, statü, hakimiyet kavramlarında hareketle Osmanlı'yı açıklamışlardır. S. Ülgener, Ş. Mardin, M. Heper, O. Türkdoğan, A. Kurtkan, B. Sezer, M. Erkal, C. Meriç, Ü. Meriç, A. Tabakoğlu, N. Vergin, A. Güner Sayar bu görüşün temsilcilerindendir.

Bu görüş H. Berktaş tarafından bir makalesinde "Partikularist Ottomanzizm⁴" terimiyle ifade edilirken başka bir çalışmasında "Dar Hukuksal Formalist Ekol⁵" ve "Sui Generis⁶" terimleriyle ifade edilmektedir. H. Berktaş'la aynı çizgide olan I. Üşür'de " Hukuki Siyasi Ölçüt⁷" terimini

kullanır. Biz bu gruba girenler için Ö. L. Barkan ve A. Tabakoğlu'nun deyişiyle "Nev-i Şahsına Münhasır"⁸ veya "Kendine Özgü Oluş" demeyi tercih ediyoruz.

Marksist Tarih Yaklaşımı

1960'lı yıllar ve hatta 1970'li yılların ortasına kadar Osmanlı devleti ve toplum yapısı Türk solunun ilgi odağında yer alır. Türk solu bu dönemde dünyayı değiştirmek projesine katılmak amacıyla yola çıkmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için ise, önce içinde yaşanılan toplumun analizi ve bunun için de var olan toplumun üstünde yükseldiği geçmiş ilişkileri yani Osmanlı'yı anlamak ve yorumlamak gerekiyordu. Bu sebeple Marksizmin temelinde yer alan değişimi gerçekleştirebilmek, 1960'lı yıllarda Osmanlı Türk solu için temel araştırma ve tartışma alanını teşkil etmiştir. 1960'lı yıllar Osmanlı tarihi çalışmaları için olduğu kadar sosyoloji açısından da oldukça önemlidir. Ü. Oskay'a göre (1990: 23), Türk solunun sosyolojiye merak sarması İsmail Hüsrev'e kadar götürülebilir. Ancak bu merak sarma asıl filizlerini 1960'ların ortalarında vermiştir. Yine bu yıllarda sol, Osmanlı toplum yapısına ışık tutan analizleri ile Ş. Mardin'den faydalanmıştır. Godelier'den S. Hilav'ın çevirileri, K. Tahir'in Osmanlı'ya ilişkin düşünce üretmeye başlaması hep bu döneme rastlamıştır. Farklı yaklaşımda olanlar yaptıkları çalışmalarla belli bir dönem kit malzeme ile de olsa bazı genel hükümlere varmaya çalışmışlardır. Araştırmalarda farklı yaklaşımlara sahip olanların gönderme yaptıkları şahısların ise aynı olduğunu görüyoruz. İncalcık, Barkan, Köprülü ve Akdağ'ın yanı sıra Gibb ve Bown, Hammer, Gibbons, Toynbee gibi yabancı tarihçilerin eserleri ana kaynağı oluşturmaktadır.

Marks'ın Atüt Kavramını Oluşturması

Marks'ın ATÜT'ü kavramsallaştırması, kavramın kendi tarihselliği göz önüne alınarak incelenmelidir. Marks'tan sonra Perry Anderson gibi yazarlar Batı'nın, tarih boyunca Asya'yı salt kendi toplumsal yapısını daha iyi anlamak amacıyla araştırdığını gösterdiler (1974:261). Marks'ın ATUT formülasyonu (Anderson 1974: 462-549) Aristoteles'e kadar uzanan Doğu-Batı karşılaştırmasına dayanır. Aristoteles'e göre Asya devletleri Avrupa'dakilere göre aşağı bir konumdadır, aykırı sesin çıkmadığı bu toplumlar despotik idareye katlanmak zorundadır. Aydınlanma Çağı'na gelindi-

ğinde Doğu-Batı düşüncesi sistematize edildi. Montesquieu, Doğu toplumlarını keyfi zorbalık ve değişmezlik terimleriyle tanımlayan ilk yazardır.

Kavramın geliştirilmesinde Marks, yukarıda sözü geçen düşünürlerin yanı sıra, Doğu'da seyahat eden Fransız doktoru François Bernier'in on sekizinci yüzyıl, "Travels Containing a Description of the Domination of the Great Moğol" adlı kitabından faydalanmıştır (Kazancıgil 1986: 178). Marks, Bernier'den hareketle Doğu'daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğuna bağlayarak bunu Doğu cennetinin gerçek anahtarı olarak tanımlıyor. Engels'de Marks'la olan fikir alışverişlerinde kavramı daha da geliştirerek ATÜT'ü doğunun iklim şartları ve devletin bu çerçevedeki görevleriyle açıklıyor. Daha sonra Marks bir gazete makalesinde iklim ve bölgesel şartların, kanal ve su yolları ile yapılan yapay sulamanın doğu tarımının temeli olduğunu, tüm Asya'da kamu işleri için merkezi bir hükümetin şart olduğunu belirtecektir (Divitçioğlu 1981:17,18).

Özetle Turner'a göre (1991a: 27-28; 1991b: III) ATÜT'ün isim babası olan Marks'ın ATÜT'e (ATÜT'ün özelliklerinden birisi olarak ele aldığı Doğu Despotizmine) ilişkin düşüncelerinde, Montesquieu, ve Hegel'in etkisi kadar, Doğu'da kapitalist gelişmeye engel olan durağan ekonomik şartların varlığına dikkat çeken İngiliz klasik iktisatçı ve faydacı filozofların etkisi de vardır.

Atüt'ün Özellikleri

Teorik, ampirik ve ideolojik açıdan eleştirisine daha sonra yer verilecek olan ATÜT'ün genel özellikleri yedi noktada toplanabilir. Osmanlı toplum yapısını açıklamada kullanılan ATÜT yaklaşımı aşağıda görüleceği gibi, Doğu Despotizmi⁹ yaklaşımının birçok varsayımını da içinde taşımaktadır. Despotizmde vurgu, yönetenler ve kanun yokluğu yani üst yapısal unsurlar üzerinde odaklaşırken, ATÜT'de vurgu Doğu toplumlarındaki tabakalaşma düzeninin üretim biçimi yani altyapısal unsurlar üzerinedir.

1-Özel Mülkiyetin Yokluğu: Bu tip toplumların en önemli özelliği mülkiyetin müşterek ya da devlete ait olmasıdır. Kavramın geliştirilmesinde Marks, Engels'e yazdığı bir mektupta "Doğu'daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aramalıdır... Bu, Doğu cennetinin

gerçek anahtarıdır" (Divitçioğlu 1981:17) demektedir. Özel mülkiyetin yokluğunu oluşturan sebep ise, Asya'daki iklim ve karasal şartların yol açtığı, tarımsal işlerin yapılabilmesinin ancak devletin ön ayak olabileceği büyük ölçekli sulama tesisleri ile mümkün olabildiği bir üretim gerektirmesidir (Turner 1991a: 128; İslamoğlu 1991: 18). 2-Doğu Despotizmi: Marks Doğu despotizminin temelini toprağın devlet mülkiyetinde olmasına bağlamıştır. Toprak üzerinde özel mülkiyetin olmayışı, aynı zamanda devlete meydan okuyacak toprak sahibi bir sınıfın var olmayışını da açıklamaktadır. Bu yapı içinde ortak çıkarları olduğu halde bu sınıf çıkarlarını gerçekleştirecek sosyo-ekonomik bağlardan yoksun birbirinden yalıtılmış köy toplulukları despotik devletin otoritesine karşı çıkamıyorlardı (Kışlalı 1987:44-45, İslamoğlu 1991:18-19). Devlet-toplum ilişkileri açısından ATÜT'de küçük komünal yapılar üzerinde yer alan ve bunları kapsayan devlet (despot), son tahlilde bu özgün toplulukların babası rolünde ortaya çıkmaktadır (Poulantzas, 1992: 24). Fakat bu baba despot bir babadır. Çünkü artı değer büyük bir kısmını kendine ayırır ve yönetici sınıfın baskı aracı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik sömürünün baş sorumlusu olan despotik bir devlettir (Anderson 1974:483).

3-Ara sınıfların yokluğu: ATÜT kavramının temellerinden birisi de "ara sınıfların"¹⁰ yokluğudur. Devlet ile kırsal taban arasında boşluk vardır. Devletin otoritesini sınırlayacak ara yapılar yani sınıfların bulunmaması aynı zamanda Asya'nın durgunluğu ve tarihsizliği açıklamalarına da temel teşkil etmektedir.

4-Kendi Kendine Yeterli ve Çevreden Soyutlanmış Köy Birimlerinin Varlığı: ATÜT'e temel niteliğini bağımsız köylü üretimi vermektedir. Kendi kendine yeterli köy birimlerinden oluşan bir kırsal toplumun varlığı ve devletin üzerine almış olduğu kamu işleri toprakta devlet mülkiyetini doğurmakta olup, kendini destekler köy topluluklarından elde edilen artık ürün devlete aktarılmaktadır (Divitçioğlu 1981: 24–27). 5-Genel Kölelik : Bu modelde toprağın tasarruf hakkına sahip olan birey, kölelik üretim tarzının "köle"sinden farklı olduğu gibi, feodal üretim tarzının "serf"inden de farklıdır. Bu iki üretim tarzında emek, üretim aracının kendisidir. ATÜT'de ise, birey, üretim aracı değildir, emek hürdür. Birey burada, toprağın tasarruf hakkına sahip olduğundan dolayı hür ise

de, topluluğun birliğini temsil edenin yani devletin "genelleşmiş kölesi"dir (Divitçioğlu 1981: 41). ATÜT'de üretici köylü devlete vergi biçiminde yolladığı artık-ürün, devletin tarımsal artığı toplamasını mümkün kılan ideolojik-hukuki aygıt ve Marks'ın "genel kölelik" diye adlandırdığı biçimde sistemde yerini almaktadır (İslamoğlu, Keyder 1977:56).

Batı'da Atüt Tartışmaları ve Türkiye'ye Yansımaları

Marksist gelenek içinde Osmanlı toplumunda feodal bir yapının varlığını ileri sürenlerin yanı sıra ATÜT'ün varlığını ileri sürenler ayrı bir grup oluşturmaktadır. Çatışmacı teoriyi benimseyenlerin Osmanlı toplum yapısını "feodalizm" kavramıyla çözümlemeye çalıştıkları güçlükler aynı teoriden hareket eden Türk sosyal bilimcilerinin bir kısmını ATÜT kavramını kullanmaya yöneltmiştir. Kavram 1960'lı yıllarda Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına yeni bir canlılık kazandırmıştır. S. Hilav, S. Divitçioğlu, İ. Küçükömer ve M. Sencer ATÜT'çü yaklaşımın öncülerindendir. 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında yayımlanan çalışmalar konuya yeni bir boyut getirmiştir. Yaklaşımın daha sonraki ikinci dalgasını Ç: Keyder, H. İslamoğlu oluşturur. H. İslamoğlu daha sonra bu görüşünü değiştirmiştir. N.Ş. Kösemihal ve D. Ergun gibi konuya uzaktan ilgi duyanlar da olmuştur.

Türk sosyal bilimcileri içinde tek çizgili /Marksist /Çatışmacı tarih görüşü taraftarları, bu çizgiye uymayan toplumların yapısının açıklanışında ATÜT'le rahatlarken, Batı'da "1931 Leningrad Konferansı, çoğu Avrupa toplumunun çözümlenmesinde ATÜT'ü reddetmiştir." (Turner 1984:62). Batı'da 1930'lu yıllarda ATÜT'ün bazı kesimlerde reddedilmesine karşılık, Batı Marksizminin kendini yenileme çabalarıyla 1960'larda ATÜT tartışmaları¹¹ yeniden gündeme gelmiştir (Timur 1989:35-36). Özellikle "1960'larm başında Fransa'da canlanan ATÜT tartışmaları kısa sürede... Türkiye'ye ulaşmıştır" (Toprak 1986:437). Türkiye'ye ulaşan bu dalganın edebiyat alanındaki temsilciliğini Kemal Tahir yaparken, akademik düzeyde S. Hilav, S. Divitçioğlu, İ. Küçükömer, M. Sencer ilk temsilciler olup, ATÜT' terimi ile sosyal bilimcilerimizi tanıştırmışlardır. 1960'h yıllarda ATÜT'ü Batı literatüründe keşfeden sosyal bilimcilerimiz kavramı Osmanlı toplum yapısının açıklanmasında kullanmaya başlamışlardır. Batı'da 1930'lu yıllarda tartışma konusu olan terim bizde 1960'h yıllarda konuşulmaya başlanmıştır.

Batı Marksizmi tartışmalarının odak noktasını ATÜT'ün evrensel gelişme aşamaları içinde sayılıp sayılamayacağı oluştururken, bizde 1960'lı yılların ikinci yarısında bu tartışmaların etkisiyle yeni bir döneme girilmiş ve bu dönemde tarihimizle ilgili Marksist yaklaşımlar Batı Marksizminin kendini yenileme çabalarında esinlenmiştir. Feodal olarak isimlendirilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılın Osmanlı toplumunun ATÜT'le isimlendirilip isimlendirilemeyeceği Türk entelektüelleri içinde hararetle tartışmalara yol açmış ve Osmanlı toplum yapısı ile ilgili tartışmaları yinelemiştir.

Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmalarında Atüt'ün Yükselişi

ATÜT tartışmalarının yükselişinde iki önemli sebep vardır, ilki, toplumsal araştırmalardan çok daha fazla olan tarihi araştırmalarla, yani teke ait özelliklere önem veren bilgilerle, toplumsal araştırmalar birleşince ATÜT'çü yaklaşım birden önem kazanmıştır (Kıray 1982:118). İkinci sebep ise Feodalizm açıklamalarının yetersizliğidir. 1960 ve 1970'li yıllarda Osmanlı toplum yapısı üzerine yazılan eserlerin hemen hepsinde ATÜT'çü yaklaşımın bir muhasebesinin yapıldığı görülmektedir. Ünsal Oskay, 1970'lerin ikinci yarısında Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu ve Idris Küçükömer'in başlattığı bu akımın Birikim dergisinde odaklaştığını (1990:23) belirtir. Ancak Birikim dergisinden daha da önce 1960'lı yıllarda çıkan ve B. Boran, N. Berkes, D. Avcioğlu, C. Tanyol, S. Divitçioğlu gibi sosyal bilimcilerin de yazılarının yer aldığı¹² haftalık Yön gazetesinde ATÜT, önemli tartışmalara yol açmış ve sosyal bilimcilerimiz arasında konuyla ilgili önemli tartışmalar meydana getirmiştir. Özellikle D. Avcioğlu, S. Divitçioğlu'nu ATÜT'le ilgili sert bir dille eleştirerek kendisini bilimsel olmamakla suçlar. Türk solu kendi içinde ATÜT-feodal zıtlaşmasını yaşarken, Türk sağ her iki kavramı da eleştirir. Şimdi de Osmanlı'yı ATÜT bakış açısıyla irdeleyen belli başlı sosyal bilimcilerimizin görüşlerine yer vermek istiyoruz.

Osmanlı toplumunu ATÜT çerçevesi içinde ele alan ve sorunu derli toplu etkin bir biçimde ortaya koyan ilk eser S. Divitçioğlu'na aittir (İnalçık 1993:6; Kıray 1982:130; Sencer 1969: 73). İktisat tarihçisi olan, yerli ve yabancı çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri yayınlanan S. Divitçioğlu (1993)¹³ bu alanda ilk olma özelliğine sahip Asya Üretim Tarzı ve Osman-

lı Toplumunu" adlı eserinde¹⁴ Osmanlı toplum yapısını klasik Marksist şemanın dışında görür.

Divitçioğlu'na göre (1981:154), idareci sınıf sermaye ve ticaretle ilgisi olmayan bir müsrifler kalabalığıdır. İmparatorlukta askeri tımar sistemi hâkimdir. Tımar sahibi ne toprağın mülkiyetine ne de tasarruf hakkına sahipti. Tımar verasetle geçmez mutlak hakka sahip olan sultandır. Dolayısıyla Divitçioğlu, Osmanlı toplumunda toprağın devletin malı ve sipahinin de devletin temsilcisi olan bir memur olduğu sonucuna varır. O'na göre tımar sahipleriyle Orta çağdaki Avrupa senyörleri arasında bir paralellik kurup Osmanlı sisteminin klasik tipte bir feodal sistem olduğunu söylemek hatalıdır.

Divitçioğlu bu tesbitinden sonra Osmanlı toplumunu Asya Üretim Tarzıyla karşılaştırarak özetle şu sonuçlara varıyor (Divitçioğlu 1981:119-125);

1- Her İki Modelde Toprak Mülkiyeti: Marks, Asya üretim tarzında toprakların mülkiyeti hususunda bazen özel mülkiyetin yokluğu, bazen müşterek mülkiyet, bazen komün mülkiyeti, bazen de devlet mülkiyeti deyimlerini kullanmıştır. Osmanlı toplumunda ise topraklar miridir, murakabesi devlete aittir.

2- Her İki Modelde Sınıflaşma: Marks'a göre Asya tipi devlet birleştirici, ulu bir varlığa sahiptir. Halk ise genelleşmiş köledir. Osmanlı toplumunda, çoklukla kullanılan devlet ve sultan üstün otoriteyi temsil eder. Kullar ve ulema seçkin sınıfı oluşturur. Tabi ya da sömürülen sınıf asıl üretici olan reyadır.

3- Her İki Modelde Sınıf Çatışması: Asya toplumlarında hakim ve tabi sınıflar arasındaki sınıf çatışmasını üreticiler tarafından yaratılan artık-ürün gasp edilme şekli belirler. Artık ürün vergi, haraç ve angarya olarak devlete geçer. Osmanlı toplumunda reaya tarafından yaratılan artık ürün, mükemmel bir vergi sistemi yoluyla devlete ve sipahiye geçer. Angarya genelleşmiştir. Devlet artık ürünü kendi keyfince kullanmakta serbesttir.

4- Her İki Modelde devletin Yaptığı Kamu İşleri : Asya üretim tarzında devlet kamu işleri yapmakla görevlidir. Osmanlı toplumunda da kamu işleri ve hizmetleri devlet ve devleti temsil eden hakim sınıf tarafından yapılır.

5- Her İki Modelde Köy Üretim Şekli: Asya üretim tarzında köy ekonomisi tarım ile el sanatları arasındaki iş bölümünü oldukça gelişmiş oldu-

ğu bundan dolayı kendini destekler karakterli bir ekonomidir. Osmanlı ekonomisinde köyün kendini destekler olduğu muhakkaktır.

6- Her İki Modelde Köy ve Şehir İş Bölümü : Asya üretim tarzında şehir ve köy farklılaşmamıştır. Osmanlı ekonomisinde ise ikili ekonomi belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bir yandan gelişmiş şehirler, öte yandan köylü ekonomilerinin hâkim olduğu bir kır kesimi vardır. Şehir ve köy birbirlerinden kopmuştur.

7- Her İki Modelde Durağan Hal : Marks'a göre Asya üretim tarzında ekonomi, bir yandan kendini destekler köy ekonomilerinin varlığı, öte yandan devletin yaptığı kamu işleri dolayısıyla içten dinamikten yoksun, sağlam ve dayanaklı durağan ekonomiler halindedir. Osmanlı toplumunda ise hâkim sınıf yapmak zorunda olduğu kamu işleri içinde hiç biri üretken yatırım değildir.

Divitçioğlu birinci, ikinci ve üçüncü başlıklar altında belirtilen hususlarda ise farklılık olduğundan bahsederek Osmanlı toplumunun Asya üretim tarzına yaklaştığı sonucuna varıyor. S. Divitçioğlu mülkiyet biçimi, köy ile kent arasındaki işbölümünü ele alarak Osmanlılarda ATÜT' paralelinde bir ekonomik model tasarılmaktadır.

S. Divitçioğlu'nun yanı sıra ATÜT konusunu ilk işleyenler arasında adını sayacaklarımızdan birisi de Selahattin Hilav'dır. S. Hilav "Asya Tipi Üretim Nedir? Yön 18 Şubat 1966 yazısıyla konuyu açıyor" (Kıray 1982:130). Yazar ve çevirmen olan (1928) dergi ve gazetelerde deneme ve inceleme yazılarıyla tanınan S. Hilav¹⁵, bu konuda yazdığı yazı ve çevirileriyle konuya ilgi uyandırmıştır (Sencer 1969:73). K. Marks'ın "Şark Meselesi", E Engels'in "Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi" (1964), Henri Lefebvre'nin "Marks'ın Sosyolojisi" (1968) adlı çalışmalarını çevirerek konuyu odak noktası haline getirmiştir. Ayrıca ATÜT'le ilgili çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Yine bu konuda ilkler arasında zikredebileceklerimizden birisi de İdris Küçükömer ve Muzaffer Sencer'dir. İktisatçı olan İdris Küçükömer Osmanlı'dan "Asyagil Tımarlı Üretim Biçimi" (1977:28) terimiyle söz eder. Ona göre (1969:11-28) Osmanlı'nın tarihi oluşumu içinde bir sınıf yapısı oluşmamıştır. Ne alt gruplar, ne de yönetici bürokratlar sınıfa dönüşebilmiştir. Yönetici bürokratların elde ettikleri ürün, üretim araçları sahipliğini sağlamaya ve yatırıma kullanılmamış, tüketime gitmiştir. Ayrıca toplumun tüm katlarından yönetici gruba girip orada rütbe alabilme yolu açıktır. Osmanlı üretim ilişkilerinin mer-

keziliği, batıdaki gibi otonom tüccar şehirlerinin ortaya çıkmasını engellemiştir.

M. Sencer ise ATÜT kavramının batı yazımında gereğince işlemediğini, bunun sebebinin ise ATÜT'ün batı evrim şemasının dışında kaldığını belirtir. Bizde ise ATÜT kavramının amaçlı ya da amaçsız saptırılıp yozlaştırıldığını bu nedenle kavramın yeterince geliştirilemediğine değinir. Ona göre (1969:377)feodal kökenden üretilen bir tarihle ATÜT'ten üretilen bir tarihten günümüze aktarılacak kalıtlar çok değişiktir. ATÜT odaklı bir tarih bakışının, bugüne değin feodal gözlükle bir türlü seçilemeyen gerçekleri gün ışığına çıkarabilmekte yardımcı olacağına kuşku yoktur. Feodal tarih yaklaşımıyla çözümünde güçlük çektiğimiz sorunların ATÜT' yaklaşımıyla doğru konarak cevaplama ihtimali çok daha yüksektir. Bu sebeple ATÜT kavramı yeterince geliştirilip açıklandığı takdirde Osmanlı toplum yapısını açıklayacak en iyi teorik bağlamdır. ATÜT'ü benimseyenlerin akademik çevrede yer aldıklarını görmekteyiz. Şimdi ele alacağımız Huricihan İslamoğlu ve Çağlar Keyder de üniversitedendir.H. İslamoğlu ve Ç. Keyder, özellikle Osmanlı'nın toplumsal kuruluşunda egemen üretim tarzının ATÜT olduğu, bu görüşe karşı ileri sürülen merkezi feodalizm görüşünün ise yetersiz olduğunu (İslamoğlu, Keyder 1977:56) belirtirler. Birlikte yazdıkları makalelerinde¹⁶ tarih yazımının gelişme şekli ve yönünü çizmek amacının yanı sıra, ATÜT kavramının salt teorik tartışmanın ötesinde nasıl kullanılabileceğini anlatmaktadır.

Makalenin Osmanlı tarihini araştıran ve okuyanların kullanabilecekleri kavramsal bir çerçeveyi geliştirmek amacıyla yazıldığını belirten Ç. Keyder'e göre (1983:108-126) Osmanlı tarihi Asya Tipi Üretim Tarzının hakim tarz olduğu bir dünya imparatorluğundan, kapitalist dünya* ekonomisi içinde geçişi anlatacak biçimde yazılmalı. Ona göre Osmanlı toplumsal kuruluşunda egemen üretim tarzı ATÜT'tür. Bu toplumsal kuruluş sonraki dönemlerinde feodalleşmiş bölgeleri de kapsar.; ama bu bölgeler ATÜT'ün devlette somutlaşan egemen sınıfın kendilerine yüklediği iş bölümüne tabi olurlar.

Buraya kadar ele aldığımız sosyal bilimcilerimiz Osmanlı'yı asıl ilgi alanlarında tutarak bu konuda yoğunlaşmışlardır. Şimdi kısaca ele alacağımız son iki sosyal bilimcimiz özellikle Osmanlı üzerinde yoğunlaşmış olmayıp, tartışmalara dışardan ilgi duyarak eserlerinde birkaç paragraf ya da

cümleyle de olsa konuya değinmişlerdir. Doğan Ergun ve Nurettin Şazi Kösemihal konuya dışardan ilgi duyanlardır.

Sosyologlarımızdan D. Ergun ATÜT nitelemesini Osmanlı toplumu için uygun bulanlardandır. Ona göre (1984:163-164) özellikle 1960 yılından beri ülkemizde yayınlanan bazı kitaplarda ileri sürülen bazı düşünceler son derece yanlış ve yetersizdir. Çünkü kendi tarihi ve ekonomik gerçeklerimizi açıklamak için ilmi araştırmalar yapmadan yani olgulara dayanmadan ya da pek az olguya dayanarak açıklamalar yapılmaktadır. Bunlar en bilimsel yöntem olan diyalektik yöntemi bildikleri halde, onu kendi tarihi ve toplumsal gerçeğimize uygulamadan yani derin ilmi araştırmalar yapmadan ya da en çok olguyu açıklayabilecek varsayım kurup araştırma yapmadan, o yöntemin açıkladığı bazı batı toplumlarının belirleyici kalıplarına kendi özel tarihi ve toplumsal gerçeğimizi zorlayarak sığdırmaya çalışmaktadırlar. Bu hem tembellik hem de siyaseti ilmi gerçeğin önüne geçirenlerin çalışmalarıdır,

Türk tarihi ve toplum üzerine yapılan araştırmaların yetersizliğine daha sonraki sayfalarda da değinen D. Ergun'a göre (1984:165-166) yapılan bu araştırmalar içinde Kemal Tahir'in Türk toplumu ile ilgili düşünceleri çok önemlidir. O tarihi evrim içinde Türk toplum yapısını açıklamak için, klasik tarihi maddeciliğin, ya da ancak Avrupa'yı açıklayabilen tarihi maddeciliğin yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Ve özellikle Kemal Tahir Türk toplumunun tarihini incelemek için batı gelişme çizgisinin dışında yer alan başka bir üretim biçimi açısının yani ATÜT kavramına yakın bir kavramın "bir varsayım değeri taşıması" gerektiğini ileri sürmektedir. Kemal Tahir'in bu açıklamasından yola çıkan D. Ergun, Türk toplumunun tarihini daha doğrusu, Türk toplumundaki sınıflaşmayı açıklayabilmek için K. Tahir'in düşüncesi doğrultusunda kurulacak varsayımın, başka varsayımlara oranla en çok olguyu açıklayabilen ve gerçeği akla dayanan bir biçimde kavramamızı sağlayan bir varsayım olacağı inancında olduğunu belirtir.

Kemal Tahir'in kaleme alınmış sohbetlerinde sık sık Osmanlı'nın Batı'dan farklı olduğuna dair tesbitlere rastlamak mümkün. Bu fark o kadar barizdir ki "Bizi ters çevirdikleri zaman Batı, Batıyı ters çevirdikleri zaman biz çıkarız" (Bozdağ 1980:139). Her açıdan iki toplum birbirinden farklıdır.¹⁷ Oskay, K. Tahir'in iki toplum arasındaki farkı vurgulamasının bizim onu ATÜT'çüler arasında zikretmemizi engellemesi gerektiğini belir-

tir. Ona göre (1990: 23-24), K. Tahir'in kendi ATÜT'cü açıklama girişimlerine ters düşen Devlet Ana'daki "rahman devlet" anlayışı K. Tahir'in¹⁸ yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir.

Ünsal Oskay'ın bu açıklamasına karşın H. Berktaş, K. Tahir için "bize ATÜT'cü olmaktan çok sui generis'çi gözükyor" (Berktaş 1989,292) diyerek tereddüdünü belirtir ve bu konuda kesin bir ifade kullanmaktan kaçınır. Biz de K. Tahir'i ATÜT' grubu içinde andık. K. Tahir'in ilk çalışmalarında ideolojik ortamın da etkisiyle Osmanlı'yı belli kalıplara sığdırmaya çalıştığını, fakat daha sonra sık sık Osmanlı'nın özgünlüğünü vurguladığını söyleyebiliriz.¹⁹

N. Şazi Kösemihal'in ise, D. Avcioğlu'na ait "Türkiye'ni Düzeni" adlı eseri tahlilinde Osmanlı'nın ATÜT'e bağlı olduğu konusunda karar kıldığını görüyoruz. Kösemihal'e göre (1969, 7-8), imparatorluğun kalkınmamasında ve geri kalmasında Avcioğlu'nun belirttiği, batı kapitalizminin ve emperyalizminin etkisi kadar Avcioğlu'nun sözünü etmediği, ATÜT'e bağlı oluşumuzun, İslam uygarlığına girmemizin ve Osmanlıların milli burjuva sınıfının doğmasını engellemesinin de etki oranı büyüktür. Kösemihal, Osmanlı'nın ATÜT'e bağlı olduğu düşüncesinin henüz teori, varsayım düzeyini aşmadığını belirtmekle birlikte ATÜT'e bağlılığı bir faktör olarak belirtir.²⁰

Üniversite çevresi dışında yer alan ve Osmanlı tarihine Marksist bir yorum getirerek ATÜT'ü kullanan Hikmet Kıvılcımlı'dır²¹ Askeri tıbbiyeyi bitiren, siyaset adamı ve yazar olan Kıvılcımlı (1902-1971) Marks ve Engels'in çeşitli eserlerini yayınlamış, Tarihsel Maddecilik Yayınevini kurmuştur. Bir çok eseri bulunan Türk Solu Dergisi ile Aydınlık Gazetesi'nde de yazıları çıkan Kıvılcımlı'nın konumuzla ilgili olarak "Osmanlı Tarihinin Maddesi" adlı eseri bulunmaktadır. Eserde Marks'ın teorisi kullanılarak, Osmanlı'nın toplum yapısı tahlil edilir ve çeşitli tabakalar tek tek ele alınır.²² Kıvılcımlı (1974:33-37) ATÜT'e duyduğu yakınlığı üstü kapalı bir tarzda da olsa ifade eder. Osmanlı toplum yapısını Marksist bir yorumla çözümleme iddiasında bulunan iktisatçı ve sosyologların yanı sıra bir siyaset adamı da böylelikle yerini almış olur.

Atüt'ün Teorik, Empirik ve İdeolojik Açından Sorgulanışı

Osmanlı toplum yapısı ile ilgili tartışmalar bizi "benzerlikler mi yoksa farklılıklar mı ön plana çıkarılmalı?" problemine getirir. Osmanlı'nın

"kendine özgü bir toplum yapısı" olduğunu vurgulayanlar farklılıkları Marksist bakış açısına sahip olanlar benzerlikleri ön planda tutmuşlardır. Marksist bakış açılı ve benzerlikler konusunda ısrarlı olanlardan D. Avcıoğlu, H. Kıvılcımlı, D. Perinçek gibi Osmanlı'yı inceleyen bir dönem araştırmacılarının aynı zamanda siyasi parti mensubu, fikir babası olduğu da unutulmamalıdır. Bunlar legal ya da illegal faaliyet gösteren parti liderleri arasında yer alan isimler olup, asıl amaçları dünyayı ve Türkiye'yi değiştirecek projeler üretmektir.

Benzerlikler konusunda ısrarlı olanlardan M: Sencer, H. Berktaş ve İ. Üşür'ün aynı çizgide olduklarını görüyoruz. Her üçü de Ö. L. Barkan ve akademik ottomanistleri eleştirirken sözbirliği etmişçesine Ö. L. Barkan'ın şu satırlarını ele alırlar.

"Bir tarihçi için bilhassa lazım gelen nokta bir içtimaiyatçı gibi umumi ve bir kaç dereceli tecridlerle ulaşılabilecek müşahadeler değil, umumi kamuniyet ve te kamül istikametlerinin zamana ve yere ait hususiyetlerinin muayyen tarihi şart ların tesiri altında aldıkları hususi şekillerdir." (Sencer 1984:26; Berktaş 1983a:2470;Üşür 1992:469-470)

Bu satırlardan sonra M. Sencer ATÜT'de H. Berktaş ve İ. Üşür feodalizmde karar kılarak, izlenen metodun klasik tarihçi metodu olduğunu, yapının temellerini ortaya koyarak soyutlamalara gitmekten çok, malzemenin sonsuz zenginliği içinde farklılıkların ön plana çıkartılarak, tipleştirmelere gidilemediğini belirtirler. Bu sosyal bilimcilerimiz genel tipleştirmeler uğruna özeline göz ardı edilmesini göze alırlar. Yani benzerlikler"" uğruna farklılıklar önemsiz sayılır.

Osmanlı'da feodal tezini savunanlar genelcilik ve Osmanlı'nın özgül yönleriyle ilgilenmemek hatasına düşerken ATÜT taraftarları bu özgüllüğü batıdan çıkan kavramla açıklama çabası içine düşmüşlerdir. ATÜT ve Doğu Despotizmi gibi batılı kavramlarla Osmanlı'yı açıklama çabası içinde olanlar, İ. Ortaylı'ya göre (1978a:126), birbirinden farklı görülseler de temelde; merkeziyetçi devlet, sınıfsal farklılaşmanın olmaması, merkezi devletin kendine özgü örgütlenmesi ve toplam artı ürüne el koyması, artı ürüne el koymanın değişmeyi engellediği durağan bir toplum yapısı yarattığı noktasındaki tezler üzerinde fikir yürütmektedirler. İ. Ortaylı <1978b: 123-124), şehir-köy ilişkileri, sermaye birikimi ve şehirlerin sınıfsal yapısı iyice bilinmeden bu konu üzerinde hüküm vermenin güç olduğunu, köyün otarşik (içine kapalı, kendini destekler) yapıya olma-

sı niteliğinin tüm tarımsal toplumlarda görülebileceğini, köylerin kapalı ekonomi düzeninden kurtulmasının Avrupa feodalitesinde dahi, çok sonradan çözülme içine girdiğini açıklayarak, aslında Marks'ın bile çok emin olmadığı ATÜT'ün Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını belirtir. ATÜT'ün Osmanlı toplum yapısının çözümlenmesinde kullanılması savunucularını bile oldukça zorlamıştır. Nitekim

"İktisadi temel, değişik toplumsal yapı şartlarından dolayı Avrupa Feodalitesini yaratırken, başka toplumsal şartlar Osmanlı toplumunda, diyelim, Asya Üretim Tarzını yaratmış ohbilir...Osmanlı toplumunda sınıfların aldığı şekil, birleşim ve sınıflar arasındaki ilişkiler Avrupa Feodalitesinden çok, Asya üretim tarzına yaklaşılmaktadır" (Divitçioğlu 1981:134-135)

Şeklindeki satırlarda görüldüğü gibi S. Divitçioğlu'nun ilgili eserinin bir çok yerinde kullandığı "ATÜT'e benziyor", "yaklaşılmaktadır", "onu andırıyor", "feodal sistemden farklı görünüyor" gibi ifadeler konuyla ilgili tereddütleri ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı toplum düzeni ve ATÜT arasındaki farklılıklar ve çelişki Sencer Divitçioğlu'nu kesinlikten ziyade ifadeyi yumuşatmak zorunluluğu içine itmiştir.

ATÜT taraftarlarıyla ilgili olarak bir de araştırma yöntemleri üzerinde durmak gerekir. Y. Sertel'in (1977:76) S. Divitçioğlu'na eleştirisi şu şekildedir: S. Divitçioğlu²³ çalışmasına Marks'm Asya ülkeleri ile ilgili olarak birkaç gözlemini temel alıp bir ATÜT sistemi kuruyor. Bu katı şemadan yola çıkarak Osmanlı toplum yapısını araştırıyor. Benzeşim noktalarını bulmak için nesnel gerçekliği oldukça zorluyor. İmparatorlukta toprağın özel mülkiyetinin olmayışını mutlak olarak kabul ediyor. Yeterli bir açıklıkla ortaya koymadan, Osmanlı toplumunda Asya tipi kendi kendine yeterli köylerin ağır bastığında ısrar ediyor.

Bu konuda S. Akşin'de (1990:42,43) toplumun değişmezliğini ve durağanlığını kabul eden ATÜT'ün diyalektik gelişmeyi öngören Marksizme aykırı düştüğü için kabul edilemez olduğunun altını çizerek, ATÜT'de devletin üstlendiği işlerin sadece sulama ile sınırlı tutulduğu halbuki Osmanlı toplumuna devletin gerçekleştirdiği fonksiyonların çok yönlü olduğunu dile getirmektedir.

Baykan Sezer ise Asya'daki su boyu ovaları ve bozkır uygarlıkları ile ilgili çalışmanın sonucunda Osmanlı'nın ATÜT olarak nitelendirilmesinde dikkatli olunması gerektiğini belirtir. 0(1979:5-6)' na göre Osmanlı'da feodalizmin yokluğu ATÜT'ün olmasını gerektirmez. Çünkü ATÜT'deki

geniş sulama işlerine tekabül edebilecek bir ekonomik görevi Osmanlı devleti yüklenmemiştir. Ayrıca Osmanlı ekonomik teşkilatlanmayı yönetimi altındaki halklara bırakmış ve belirleyici bir rol oynamamıştır. ATÜT tüm Asya toplumlarını kapsamamaktadır.

ATÜT'ün yıldızının en parlak olduğu dönemde Ö. L. Barkan'ın daha sonra ise H. İnalçık'ın konu ile ilgili uyarılarda bulunduğunu görüyoruz. Barkan çalışmalarında batı Avrupa feodalizminin belli başlı özelliklerini ortaya koyarak bunları Osmanlı toplumunun özellikleriyle karşılaştırır. Barkan'a göre (1980,873) sosyal bilimcilerimiz arasında bir taraftan zamanını şaşırılmış bir "Osmanlı Feodalitesi" tezi, diğer taraftan da feodal düzenin tam bir inkarı olan ATÜT' tezi işlenmekte ve Marksçı genel gelişim şeması takip edilmektedir. Yeterli bilgiye sahip olmadan yapılmış ideolojik modellerle oynamaktan ve olayları doktrin uğruna dar kalıplar içine sıkıştırma çabasından vazgeçilmelidir. H. İnalçık ise kendisiyle yapılan bir konuşmada²⁴ Osmanlı toplum yapısının ATÜT'le anlaşılıp anlaşılmayacağına ilişkin soruya verdiği cevabında Barkan'ın uyarılarına benzer uyanlarda bulunur. İnalçık'a göre tarih modellerin, duyguların değil, aklın ışığında belgelerin bize gösterdiği dünyadır. Zaman zaman ATÜT gibi modellerin öne geçtiği tarih yorumları olmuştur. Modelin doğruluğunu ispat için tarihi hakikatleri çarpıtmak, modele uydurmak gerçek tarihçilikle bağdaşmaz. Bu hipotez ve modellere karşıtlık değildir. Kavram ve model hadiselerin kavranmasında ancak bir çerçeve olabilir. Bu uyanlara rağmen 1960 ve 1970'li yıllarda ATÜT'ün cazibesinden pek bir şey kaybetmediğini görürüz. Berktaş'a göre (1993:7), İslamoğlu ve Keyder'in birlikte yazdıkları "Agenda for Ottoman History/Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı?" adlı makale 1977'de ABD (review,1) ve Türkiye'de (Toplum ve Bilim,1) eş zamanlı yayınlanmasının hemen ardından çeşitli dillere çevrilerek üne kavuştu. Ancak kendinden sonraki yönelimler açısından ne normatif ne de prediktif anlamda gündemde belirleyici bir rol oynayabildi. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde ise hem oryantalist özcülüğün Marks'taki izdüşümü olarak hem de aşırı indirgemeciliği ve somut durumları analizlerden geçirmesine yatkın ve yardımcı bir araç olmayışı nedeniyle ATÜT'ün yaygın bir terk edilmişliğe uğradığını görüyoruz. Örneğin İslamoğlu 1991'de yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü" adlı eserinde ATÜT'ü terk etmiştir. Ona göre (1991, 18-24) imparatorluğun klasik çağında kırsal ekonomide ciddi bir dinamizm söz konusudur. "Doğu Despotizmi" vb. gibi kavramlaştırmalarla ve salt

zora dayalı baskıcı otoriter faktörlerle Osmanlı ilişkiler sistematığını açıklayabilmek mümkün değildir. Bu çalışmada ATÜT ve Doğu Despotizmi sıkı bir sorgulamadan geçirilmektedir.

Batılı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalar Barkan ve İncalcık'ın uyarılarının yerinde olduğunu göstermiştir. İslamoğlu ve Yavuz'a göre Perry Anderson ("lineages of the Absolutist State", 1974) ATÜT'ün teorik açıdan geçersizliğini ortaya koydular. Ancak asıl problem ATÜT'ün ideolojik açıdan geçerliliğinin sorgulanmasıdır. Bu hususta iki kaynak vardır. Biri Perry Anderson'un yukarıda sözü geçen kitabı, diğeri ise, Shloma Avineri'nin " Modernisation and Arab Society" adlı çalışmasıdır. Anderson, ATÜT'ün empiirik yönü kadar ideolojik yönünü de sorgular ve İslamoğlu'nun (1991) çalışmasında üstünü çizdiği konulara açıklık getirir. Ancak son kertede bir söylem olarak ATÜT'ün geçerliliği de (Avineri) geçersizliği de (Anderson) Avrupa'nın dinamik gelişme süreci karşısında Doğu'nun durağanlığını vurgulayarak oryantalizmi, yani Batı'ran farklılığını ve üstünlüğünü²⁵ temellendirmede kullanılmıştır. B. S. Turner'a göre (1991a,36,729), ATÜT tezinin son tartışmalarla Marksist kategoriler listesinden çıkarılması önerilmiştir. Sebep ATÜT'ün Marks'm gazetecilik ve bilim öncesi dönemine ait olduğu ve yukarıda belirtildiği gibi teorik olarak tutarsız ve ideolojik olarak kusurlu görülmesidir.

Değişen Bilim Anlayışı Çerçevesinde Atüt Çözümlemesinin Yorumu ve Sonuç

Osmanlı toplum yapısı konusunda başlayan tartışma henüz sonuçlanmamıştır. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında toplumsal yapının ne olmadığı (bu makalede sadece ATÜT olmadığı) belirlenmiş fakat ne olduğuna ilişkin henüz tatminkar bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun iki sebebi vardır, ilki Osmanlı hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olunmaması ikincisi ise araştırmalarda kullanılan yöntemin bir başka düşünsel ve kültürel havzanın özel tarihi şartlarında oluşmuş toplumsal yapıyı açıklamak üzere geliştirilmiş olmasıdır.

Osmanlı toplumsal yapısını, Marksist teoriden hareketle Doğu Despotizmi ve ATÜT kavramlarıyla inceleyen sosyal bilimciler, toplumun derinlerine nüfuz etmeyi sağlayabilecek bir okuma/anlama içerisine girmeyip, daha çok kaynağı batılı olan kurumsal-metinsel çözümlemelerle yetinmişlerdir.

Bu dönemde Divitçioğlu'nun ATÜT kavramının yanı sıra sosyal bilimcilerimiz Osmanlı konusunda tartışmalara yol açan ve kavram şemasında belirttiğimiz bir çok yeni terim ortaya attılar. Bu yaklaşımlar başka bir makalenin konusunu oluşturabilirler. Bu tezlerin ortak paydası, Osmanlı'yı sosyolojik anlamda bir "toplum yapısı" kavramsalı içinde ele almak ve bu yapının ancak batı toplum yapısını ve tarihsel gelişimini açıklamak üzere geliştirilen teorileri Osmanlı'ya uygulamaktır.

Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgili çözümlemelerde başlangıçtaki yani "benzerlikler mi farklılıklar mı?" sorusuna dönecek olursak, her toplumsal yapıyı diğerlerinden ayıran özel görünüşleri ve ikincil özellikleri ayıklayıp bir takım genel tiplere varmanın bazı mahsurları vardır. öncelikle düşünceyi belli kalıplar içine hapsedmesi ve realiteyi hep o kalıplar içinde algılamamız bizi hatalı bir takım sonuçlara itebilir. Burada hiçbir zaman genel tiplere varmayalım demek istemiyoruz ama belirlemek istediğimiz istisnaların kaideleri bozmayacağı değil bozabileceğidir. Bu sebeple geri plana alman bu özel görünüşleri ve ikinci 1 özellikleri bir istisna olarak zihnimize kaydedip, toplumların yapıları için ileri sürdüğümüz teorilerin her zamana yanlışlanabilir yanlarının bulunabileceğini hesaba katmaktır.

K. Popper'a göre, biz yanlışlama yöntemiyle daha az genel bir teoriden daha genel teorilere ilerleyerek bilginin içeriğini genişletiriz. Böylelikle gittikçe daha fazla olgu keşfedilerek kurulan yeni teorilerle açıklanır. R K. Feyerabend insan bilgisinin genişlemesinde eski ve yeni teorinin önemini ele alır. (Feyerabend 1991:188); Bugün Feyerabend'in "teoride boşluk ilkesi" yani hiçbir teorinin külli olmadığı görüşü yaygın bir kabul görmektedir. Yeni hipotezlerin kabul edilmiş kuramlarla uyuşmasını şart koşan tutarlılık koşulu, daha iyi kuramı değil de, eski kuramı koruduğundan akla uygun değildir. Sıkı sıkıya pekiştirilmiş hipotezlerle çelişen kuramlar, bize başka türlü elde edilemeyecek apaçık ipuçları verir. Kuramların çoğaltılması bilime yararlıdır. Çünkü tek kuramın egemenliği eleştiri gücünü zedeler (Feyerabend 1991:41).

Toerik çokluk ilkesini savunan Feyerabend tek ve kesin olarak geçerli bir bilimsel yöntemin olmayışı ve herhangi bir alanda birden fazla teoriye yer verilmesi gerektiği hususunda ısrarlı olmuştur. Sosyal bilimler tarihimizde de özellikle altmışlı yıllarda Osmanlı toplum yapısı ile ilgili çözümlemelerde tek teorinin egemenliğinden söz edebiliriz. Marksist teorinin açıklamaları, gayet cesur genelleştirmelere malzeme olarak kullanılmıştır. Burada belirtmek istediğimiz, girişilen bu gayretlerin tamamen boşa git-

tiğini faydasızlığını ortaya koymak değildir. Aksine Marksist yaklaşımda olanlar önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Çünkü, "...1960-1980 dönemi ürünlerinin -kitap, makale, gazete yazıları vb. yöntemleri, tahlilleri ve ileriye dönük tahminleri ile tutarlı olsun veya olmasın irfan hayatımızda, sosyal ve insani bilimler alanlarında ayağı yere basmış bir ilgi ile yakın tarihimize bakmayı, ondan hakikatler dermeyi cazip hale getirdiler ve tabanda bir ses bıraktılar" (Sayar 1986:2).

Fakat teorinin önemli bir bölümü özellikle tarihçilerin ortaya koydukları örneklerle yanlıştandı.

G. Sayar, 1960'lı yıllarda özellikle sol literatürde, giderek artan yayınların önemli bir atılım olduğunu; fakat Osmanlı'ya yönelik bu yayınların önemli bir kısmının hem akademik kuluçka dönemini yaşamadığını, hem de tek yanlılığın tutsağı olup sert bir determinizme bağlandıklarını belirtir. Sayar'a göre (1986:2), soldaki bu ses 1980'lerle başlayan ikinci dalga araştırmalarla boğulmaya yüz tutmuştur. Tarihçilerin özele yönelik çalışmaları ve arşivlere inmeleri sonucu ortaya çıkan bulgular, spekülatif eserlerin dayandığı metodolojik temeli ve bu metodolojiden hareketle tahlilleri yerinden oynattı. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında tutarlı bir bilim felsefesi meyvelerini vermeye başladı.

"Fikri spekülasyona açık kalem tecrübesinin kati bir mutlaklıkla (absolutely absolute) doğru olmayacağı, yanlıslanabilirliğin söz konusu olması, hatta en revaçta olan çalışmaların bile nisbi mutlaklıkla (relatively absolute) ele alınması düşüncesi ağır basıyor, dahası yanlıslanamayan bu tür çalışmaların bilimsel dogmatizme dönüştüğü fikri artık sosyal bilimciyi etki ve itaati altına alıyordu" (Sayar 1986,3).

A. G. Sayar, M. Tuncay'ın, Popper çevirisinden, S. Divitçioğlu'nun samimi ve sıcak yanlıslanabilirlik vurgusundan ve H. Berktaş'ın yanlıslanabilirlik anlayışını ihmal etmemesinden tazimle söz eder. Bu tanışma eski zincirleri koparmıştır.

Osmanlı toplum yapısının "kendine özgü" olduğunu benimseyen görüşün giderek güçlenmesinde değişen bilim anlayışı önemli bir katalizör olmuştur, denilebilir. Pozitivist paradigmaya alternatif olarak gelişmeye başlayan bütüncü bilim anlayışında bilim, genelleyicidir; ancak genel teoriye uymayan olgu veya olguları göz ardı etmez.

Bu açıklananlar çerçevesinde düşüncecek olursak, Osmanlı toplum yapısının ATÜT'de farklılıkları ve özel görünüşleri ile ilgili olarak farklı bakış açısına sahip sosyal bilimcilerin ortaya koyduğu veriler konuyla ilgili bilgilerimizin genişlemesine ve Osmanlı'nın Marksçı tarihsel materyalizmin

sunduğu evrim yasalarının dışında bir yürüyüşü gerçekleştirdiğini bize göstermektedir. Ayrıca yeni bilim anlayışına göre bilimin genelleyici olma özelliği, belli bir toplumun belli bir zaman dilimi içindeki özgün niteliklerini kavramamıza engel olmamaktadır. Çünkü genelleyici olmak tanım gereği, her zaman her yerde geçerli olmalıdır. Her zaman her yerde geçerli olan ise belli bir zamanda belli bir toplumda olup bitenlerin, o topluma ve

Ozaman dilimine ilişkin özgün niteliklerini vermez. Genelleyiciliğin ge rektirdiği şartlarda en önemlisi de özelin gözden kaçırılmaması ve teori nin sınanması aşamasında yanlışlama süreciyle bilinen alanın genişletil mesi olmalıdır.

Açıklamalar

- 1 Osmanlı toplum yapısı tartışmaları çerçevesinde, toplum yapının unsurlarından biri olarak gruplar bağlamında Osmanlı tabakalaşma sistemini ifade eden kullanılan kast, zümre, sınıf, tabaka gibi terimlerin farklı kullanım manaları, terimin Osmanlı toplumsal yapısını çözümlemedeki yaygınlığı ve uygunluğu, toplum yapıda yer alan tabakaların tasnifi için oluşturulmuş kavram şemaları ve açıklaması için bkz. (Başak Avcılar. 1999:55-59)
- 2 Bkz. (Anderson 1974:462-549)
- 3 Bkz. (Cin 1978:111-114)
- 4 Bkz. (Berktay 1983a: 2470)
- 5 Bkz. (Berktay 1989: 291)
- 6 Bkz. (Berktay 1989: 292)
- 7 Bkz. (Üşür 1992: 469)
- 8 Bkz. (Barkan 1980: 787) (Tabakoğlu 1993:183)
- 9 Doğu Despotizmi Osmanlı toplum yapısı analizlerinde çatışmacı teoriyi benimseyenler tarafından kullanılan bir kavramdır. Kavramı ilk ortaya atan Montesquieu'dur. Marks'ın Doğu despotizmi ile ilgili düşüncelerinde Montesquieu ve Hegel'in katkısı için bkz. (Turner 1991a:III).
- 10 E. Kongar Osmanlı toplum yapısını açıklarken Marksist terminolojiden hareketle "ara sınıf terimini kullanır. Marksist terminolojide yer alan "orta sınıf" yerine "ara sınıf" terimini" kullanma sebebi olarak, Batıda bu sınıfın maddi gücü eline geçirerek toplumsal yapıyı dönüştürdüğünü, Osmanlı'da ise maddi gücü ele geçiremediklerini ve mad-

- di gücü kısmen ele geçirdiklerinde de yapıyı dönüştüremediklerini belirtir (Kongar 1999:64).
- 11 Tartışmalarla ilgili ileriki sayfalarda bilgi verilecektir.
  - 12 Bkz. Yön Gazetesi (Boran 1962a), (Boran 1962b), (Boran 1968), (Tanyol 1965)
  - 13 "Sencer Divitçioğlu" Büyük Larousse, VH,(1993),3238.
  - 14 Yukarıda adı geçen bu eserin yanı sıra ayrıca "Asya Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler" (1965: 10-30) adlı eserinde verilen sayfalar arasında Marks'ın ATÜT ile ilgili görüşlerini bir model olarak toplamış ve ikinci bir modelle ATÜT tipolojisinin Az Gelişmiş ülkeler çözümlemesinde katkılarını çıkarmak amacını gütmüştür. Az Gelişmiş ülke halkları, onların derebeylik sistemi üzerine kurulmaları, toplumda bireyler arasında menfaat birliklerinin iktisadi grup veya sınıfların doğuşuna sebep olması konusunda bkz. (Divitçioğlu 1964: 1-6). Genel teori kurma çabaları için bkz. (Divitçioğlu 1981:133).
  - 15 "Selahattin Hilav", Büyük Larousse, X (1993), s.5272
  - 16 H. İslamoğlu ve Ç. Keyder'in "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt" makalesine karşılık yöneltilen eleştiriler için bkz. (Ateş 1978: 92-102) Toktamış Ateş bu makalesinde s. 96'da Asya Tipi Üretim Tarzı teorisinin tam olarak oluşturulamamasına ve Osmanlı'nın bu çerçeve içinde yerini alamamasına rağmen Osmanlı toprak düzeninin feodalite olmadığı konusunda H. İslamoğlu ve Ç. Keyderle hemfikir olduğunu ancak diğer konularda onlardan ayrıldığını belirtir.
  - 17 Feodalite ve derebeyi kavramlarının birbirine karıştırıldığı, feodal toplumun özellikleri ve bunun Osmanlı ile taban tabana zıtlığı konusunda K. Tahir'in fikirleri için bkz. (Bozdağ 1980:135). Osmanlı reayası, padişah, soyluluk, zenginlik ve ticaretin Osmanlı'daki şekillenışı konusundaki fikirler için bkz. (Bozdağ 1980: 58-64), ayrıca bkz.(Sezer,1992, 12, 14-20).
  - 18 K. Tahir'in Osmanlı ile ilgili görüşleri için ayrıca bkz. (Tahir 1992)
  - 19 K. Tahir'in Osmanlı ile ilgili görüşlerinde nereye yerleştirileceğine ilişkin farklı kişilerce farklı mütalaalarda bulunulmasının bir nedeni de şudur " Kemal Tahir tarihsizleştirmeye karşı Tarih'i savunduğu için resmi tarihçileri; tarihlileştirmeye karşı Tarih'i savunduğu için de gayrı resmi tarihçileri ürküttü . Resmi tarihçileri ürküttüğü için biraz fazla Osmanlı, gayrı resmi tarihçileri ürküttüğü için de biraz fazla antimarksist olmakla suçlandı" (Yavuz 1996)

- 20 Türk iktisat tarihi yazınının, Osmanlı üretim tarzı tartışmalarına 1960'lı yıllarda bir hatayla başladığı, bunun da tarz yerine biçim kavramını kullanmak olduğu, biçim kavramının değişmeyi içermediği konusunda ve sonuçları için bkz. (Kılıçbay 1985:360).
- 21 "Hikmet Kıvılcımlı" *Büyük Larousse* XIII, (1993),6736
- 22 Bkz. (Kıvılcımlı1974, 99-154 ve 241-312).
- 23 Ayrıca S. Dıvıçioğlu'nun ATÜT modeli eleştirisi için bkz. (Avcıoğlu 1966a:li). (Avcıoğlu 1966b:12), S. Dıvıçioğlu'nun cevabı için bkz. (Dıvıçioğlu 1966: 11-12). Osmanlı'yı ATÜT'le açıklamanın yanlışlığı ve bu çabaların fikir egzersizleri olmaktan öteye gidemeyeceği hususundaki açıklamalar için bkz. (Belli 1968:69) Ayrıca Türkiye'de ATÜT bakış açılı toplumsal yapı analizlerinin Kemal Tahr'in Devlet Ana perspektifinde bir analizi için bkz. (Oskay: 1990: 20-25).
- 24 Bkz. (İnalçık 1996,9)
- 25 ATÜT'ün Batı'nın Doğu üzerindeki üstünlüğünü vurgulayan bir ideolojiye hizmet ettiği hususunda 1960Tı yıllardaki bir açıklama için bkz. (Sencer 1969a:7). C. Meriç'te "Bu Ülke" adlı eserinde konuya vurgu yapar. "Marks'la Weber sosyolojinin iki düşman kardeşidir. Ama doğu söz konusu oldu mu, rakipler anlaşmazlıklarını unuturlar, coğrafi kaderciliği bilimsel bir hakikat gibi sergilerler. Marks, Doğu'nun sömürülmesinden vicdan azabı duymasınlar diye bir de kurt masalı uydurur ATÜT1 (Meriç 1985,158).

Kaynaklar

- AKŞİN, Sina (1990), "Osmanlı Toplumunu Gerçek Anlamda Bir statü Toplumudur", *Toplum ve Bilim*" II, yaz: 42-45
- ANDERSON, Perry (1974), *lineages of the Absolutist State*, London: New Left Books,
- ATEŞ, Toktamış (1978), Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", *Toplum ve Bilim*", 4: 93-102
- AVCIOĞLU, Doğan (1966a), "Sencer Dıvıçioğlu'nun Kitabı Üzerine" *Yön, 5.yıl.* 169,24 Haz: 11
- AVCIOĞLU, Doğan (1966b), "Avcıoğlu'nun Notu", *Yön, 5.yıl.*171,8 Temmuz: 12
- BARKAN, Ömer Lütfi (1980) *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, Gözlem Yayınları
- BAŞAK, Avcılar Suna (1999), "Osmanlı Tabakalaşma Sistemine ilişkin Bir Değerlendirme", *Osmanlı Toplum* 4. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay. s. 55-68

- BELLİ, Mihri, (1968), "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Not", *Aydınlık*, 1-7: 279-286
- BERKTAY, Halil (1983a), "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2456-2474
- BERKTAY, Halil (1983b), "Tarih Çalışmaları Kaynakçası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2475-2478
- BERKTAY, Halil (1989), *Kabileden Feodalizme*, İstanbul, Kaynak Yayınları
- BERKTAY, Halil (1993) " Onaltı Yıl Sonra Osmanlı Tarihinin Gündemine Yeniden Bakış", *Osmanlıdan Cumhuriyete Problemler Araştırmalar Tartışmalar*, Ankara, Tarih Vakfı Yayınları
- BORAN, Behice (1962a) "Metod Açısından Feodal ve Mülkiyet I. Marksist Metod Nedir?" *Yön* 1. Yıl,50,28 Kasım:13
- BORAN, Behice (1962b), "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II. Osmanlılarda Mülkiyet Mesleesi" *Yön*, 1. Yıl,51, 5 Aralık:13
- BORAN, Behice (1968), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul, Gün Yayınları
- BOZDAĞ, İsmet (1980), *Kemal Tahî'in Sohbetleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi
- CİN, Halil (1978), *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1964) "İktisadi Mesele, Sistemler ve Sınıflar", *Eylem Dergisi*,1,2: 1-6
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1965), *Asya Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*, İstanbul, Elif Yayınları
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1966), "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, 5,171,8 Temmuz,11-12
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1981), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli, Sermet Matbaası
- ERGUN, Doğan(1984), *Sosyoloji El Kitabı*, İstanbul, Gerçek Yayınları
- FEYERABEND, Paul K.(1991), *Yöneteme Hayır*,(çev. Ahmet İnam), İstanbul, Ara Yayınları
- HİLAV, Selahattin (1965), "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", *Azgelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* (Der. Fethi Naci),
- HİLAV, Selahattin (1966), *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul, Sol Yayınları
- İNALCIK, Halil (1996), "İmparatorluğun Kilidi: Fetih", *Zaman Gazetesi*, 26 Mayıs 1996 Pazar

- İNALCIK, Halil (1993), *Osmanlı imparatorluğu*, İstanbul, Eren yayıncılık
- İSLAMOĞLU, Huricihan İnan (1991) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, İletişim Yayınları
- İSLAMOĞLU, Huricihan İnan- Çağlar Keyder (1977) "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim-1* 49-80
- KAZANCIGİL, Ali (1986) "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm" *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Der. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1985), *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara, Teori Yayınları
- KIRAY, Mübeccel (1982), "Toplum Yapısındaki temel Değişmelerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", *Toplumbilim Yazıları*", Ankara, GÜ İİBF Yayınları, 116-132
- KIŞLALI, Ahmet Taner (1987), *Siyaset Bilimi*, Ankara, AÜ BYYO Yayını
- KIVILCIMLI, Hikmet (1974), *Osmanlı Tarihinin Maddesi I*, İstanbul, Tarihsel Maddecilik Yayınları
- KONGAR, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- KONGAR, Emre (1981), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi (1969), "Türkiye'nin Düzeni Üzerine", *Sosyoloji Dergisi* 21-22: 7-9 İstanbul, İÜ Ed. Fak. Yay. Fakülteler Matbaası Ayrıbasım
- KÜÇÜKÖMER, İdris (1977), "Asyatipi Üretim Biçimi, yeniden Üretim ve Sivil toplum", *Toplum ve Bilim,2;Yaz: 4-30*
- KÜÇÜKÖMER, İdris (1969), *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Ant Yayınları
- MERİÇ Cemil (1985), *Bu Ülke*, İstanbul, İletişim Yayınları
- MİHRİ Belli (1968), "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Not" *Aydınlık*, 1-7, 279-286
- ORTAYLI, İlber (1978a), *Türkiye İdari Tarihi*, Ankara, TODAİ
- ORTAYLI, İlber (1978b), "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları", *Toplum ve Bilim*, 4: 72-77
- OSKAY, Ünsal (1990) "Kemal Tahir ve Diğer ATÜT Bakış Açılı Yazarların Geriye Yösemeci Olmayışları Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, 11, Yaz. 20-25

- OYA, Sencer(1969a), *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, İstanbul, Habora Kitabevi
- OYA, Sencer(1969b), *Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, Habora Kitabevi
- POULANTZAS, Nicos (1992), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, (çev. Ş. Süer- L. F. Topçuoğlu), İstanbul, Belge Yayınları
- SAYAR, Ahmet Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul, Der Yayınları
- SENCER, Muzaffer (1969), *Osmanlı Toplum Yapısı*, Ankara, May Yayınları
- SERTEL, Yıldız (1977) "Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ve Osmanlı Tarihi İle İlgili Yorumlar" *Özgür İnsan*, 45, Temmuz: 63-76
- SEZER, Baykan(1979), *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul, İÜ Ed. Fak. Yay.
- SEZER, Baykan(1992), "Kemal Tahir, Türk Sosyolojisi ve Doğu Batı Çatışması, *Dergah Dergisi*, II. 25: 12-14
- TABAKOĞLU, Ahmet (1993) "Osmanlı İktisat Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 7-195
- TAHİR, Kemal (1992), *Notlar, Osmanlılık, Bizans*, C. Yazoğlu ve B. Sezer (Der.), İstanbul, Bağlam Yayınları
- TANYOL, Cahit (1965), "Tehlike Çanı II, *Yön*, 4.Yıl, 122,30 Temmuz:7
- TİMUR, Taner (1989), *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, V Yayınları
- TOPRAK, Zafer (1986), "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)" *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Sevim Ataoğuz (Der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Deneği Yayınları, 439-446
- TURNER, Bryan S. (1984), *Marx ve Oryantalizm Sorunu*, (Çev. H. Çağatay Keskinok), Ankara
- TURNER, Bryan S. (1991a) *Max Weber ve İslam*, (Çev: Yasin Aktay), Ankara, Vadi Yayınları
- TURNER, Bryan S. (1991b) *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, (Çev. Ahmet Demirhan), İstanbul, İnsan Yayınları
- ÜŞÜR, İşaya (1992), "Osmanlı Toplum Yapısı", *GÜ İİBF Dergisi*, VIII, 2:467-474
- WERNER, Ernest (1988), *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, (çev. Yılmaz Özer), İstanbul, Alan Yayınları
- YAVUZ, Hilmi (1996), "Kemal Tahir: Bir Aykırı Birey", *Zaman Gazetesi*, 2 Temmuz 1996

A Farewell to Asiatic Mode of Production

Assis. Prof. Dr. Suna BAŞAK AVCILAR

Gazi University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Abstract: The dispute on the nature of Ottoman social formation, which began thirty, even forty, years ago, has not reached a conclusion yet. In this debate, what has been done is that the Ottoman social formation has been described in terms of what it is not, despite with no much agreeable conclusions. This study argues that the Ottoman social formation can not be identified with the Asiatic mode of production. It criticizes the theoretical, empirical and ideological basis of the Asiatic mode of production. This is a farewell to those who have academically, intellectually as well as ideologically tried to explain the Ottomans in the context of the Asiatic mode of production.

Key Words: Social Formation, Asiatic Mode of Production, Feudalism, Oriental Despotism

---

Прощание с Азиатской Моделью Производства

Доц. д-р Суна БАШАК АВДЖИЛАР

Университет Гази

Факультет экономики и управления

Резюме: Споры о социальной структуре Османской империи, начавшиеся приблизительно тридцать, даже сорок лет назад, до сих пор не пришли к какому-либо результату. В дискуссиях по социальной структуре Османской империи было выявлено то, чем она не является (в данной статье не является азиатской моделью производства), а по вопросу, чем она собственно является, не было достигнуто существенного результата. В этой статье приводится критический анализ азиатской модели производства с теоретической, эмпирической и идеологической точки зрения. Данная статья является своего рода ответом тем, кто пытался определить в академическом, а также интеллектуальном и идеологическом контекстах социальную структуру Османской империи с точки зрения азиатской модели производства.

Ключевые слова: Социальная структура, азиатская модель производства, феодализм, восточный деспотизм.

Yerel Kalkınma Stratejisi İçinde Turizm ve Safranbolu

Yard. Doç. Dr. Ahmet GÜRBÜZ

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi

Safranbolu Meslek Yüksekokulu

Özet: Türkiye, kalkınma sürecinde önemli bir yol katetmiş ve ekonomik faaliyetin mekan içinde dağılım ve yoğunlaşması açısından, bölgesel ve yerel farklılaşmanın daha çok ön plana çıktığı bir aşamaya ulaşmıştır.

Yerel kalkınma ekonomik olduğu kadar, sosyal, politik ve kültürel unsurları da içermektedir. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının ilk ikisinde, az gelişmiş bölgelere öncelik verilmesi şeklinde benimsenen yaklaşım 1968'de belirlenen bazı illere teşvikler verilmesi şekline dönüşmüştür. Kalkınmada öncelikli yöreler yaklaşımına III. Planda yer verilmiştir. Türkiye'de yerel ekonomik potansiyelleri harekete geçirecek bilinçli bir yerel kalkınma politikası uygulanabilir. Uygulamaya konulabilecek potansiyellerden birisi turistik değerlerdir.

Turizm döviz ve istihdam yaratan özelliği ile ekonomik, insanların dinlenme ihtiyacını karşılayan ve farklı kültürleri biraraya getiren özelliği ile sosyo-kültürel, yarattığı kaynak kullanımı talepleri ile de çevreyi etkileyen bir faaliyettir. Turizm, ülkenin kalkınması, refahı, uluslararası rekabette üstünlük, ülke kaynaklarının etkin kullanılması doğrultusunda başvurulan bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Türkiye, üç kıtayı birbirine bağlayan coğrafi konumuna bağlı olarak, yüzyıllardır çok değişik kültürlerin buluştuğu yer olmuştur. Dolayısıyla ülkemizin her yöresinde Dünya'nın diğer yörelerine benzemeyen bir tarih ve kültür zenginliği bulunmaktadır. Safranbolu'da eşine az rastlanır sahip olduğumuz müze kentlerden birisidir. Çalışmanın temel amacı, yerel kalkınma sürecinde turizm faaliyetlerine etkin bir biçimde yer verilmesi suretiyle, yerleşim biriminin ekonomik, sosyo-kültürel ve mimari kalkınması hususunda faydalı olacağını, yaklaşık 25 yıllık turizm tecrübesine sahip olan Safranbolu örneği ile vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Yerel Kalkınma, Safranbolu, Turizm ve Safranbolu.

Giriş

Kalkınma, gelişmenin sağladığı nimetlerden bütün halkın yararlanacağı bir ortam doğuran bünyesel bir değişimdir (Demirci, vd., 1998). Turizm sektörü günümüzde en hızlı gelişen ve büyüyen sektörlerden birisidir. Hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel açıdan önemli ve olumlu katkıları bulunan bu sektör, dünya ekonomisinde de başlı başına bir endüstri haline gelmiştir. Dünya turizm hareketlerine katılan kişi sayısı 1950 yılında yaklaşık olarak 25 milyon kişi, turizm gelirleri ise 2 milyar Dolar iken, 2000 yılının sonunda turizm hareketlerine katılanların sayısı 689 milyon kişiye, turizm gelirleri ise 480 milyar dolara ulaşmıştır.

Turizmin, bugün dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konuma ve gelecekte ulaşacağı noktaya bakıldığında, potansiyel turizm ürününe sahip dünya ülkelerinin turizme yönelmesi kaçınılmaz olacaktır. Özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ve turistik potansiyele sahip ülkelerin ekonomilerinde turizm sektörü önemli bir yere sahiptir. Çünkü turizm sayesinde bu ülkeler, ekonomik kalkınma için gerekli olan döviz girişlerini artıracak, yeni iş alanlarıyla istihdam olanaklarını ve milli gelirlerini, bunlara bağlı olarak refah düzeylerini artıracaklardır. Turizmin bölgeler arası gelir ve refahın eşit dağılımına etki etmesi, istihdam imkanı sağlaması, doğal kültürel kaynakların korunması ve geliştirilmesine katkı bulunması, alt yapı ve üst yapının geliştirilmesini sağlayıcı özelliklere sahip olmasından hareketle turizmin bölgesel olarak yaygınlaştırılması bölgesel kalkınma açısından faydalı olacaktır (*Barutçugil, 1986*). Her ülkenin bünyesinde bulundurduğu bölgeler, ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın boyutları ise az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere oranla daha fazladır.

Ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinin başlangıcında bölge ekonomilerinin gelişme hızları arasında farklılıklar olabilmektedir. Bu eğilimin tersine çevrilmesi toplumsal huzur açısından gerekmektedir. Gelişmekte olan bölgelerde genellikle endüstriyel faaliyetler egemen sektör niteliği kazanırken, nispi olarak geri kalmış bölgelerde de tarım sektörü ağırlığını korumaya devam etmektedir. Diğer taraftan yalnızca gelişmiş bölgedeki endüstriyel faaliyetler değil, tarım başta olmak üzere tüm faaliyetler

nispi olarak geri kalmış bölgede daha ileri bir gelişme düzeyine erişmiş olacaktır. Böylece, ülkenin bir kısmı giderek hareketlenerek daha da zenginleşirken, bir diğer kısmının gittikçe yoksullaşması gelişmiş bölge ile az gelişmiş bölge arasındaki benzerliklerin azalmasına paralel olarak daima önemli sosyo-politik sakıncalar doğurabilecektir (*Dinler, 1986*). Ülkemizde de bölgeler arasında oldukça önemli boyutlara varan ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklar, bölgesel iktisat politikası uygulama gereğini doğurmaktadır. Bu nedenle her bölgenin sahip olduğu doğal kaynakların göz önüne alınarak değerlendirilmesi ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınma için önemli bir husustur (*Tunçsiper, 1993*). Ülkemizin diğer bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi de doğal kaynaklar ve bu yörede daha önce yaşamlarını sürdürmüş eski uygarlıklardan kalma tarihi eserler bakımından oldukça zengindir. Bu bölgemizin günümüzde yaşadığı sosyo-kültürel ve ekonomik sorunların nedenlerinden birisinin bölgenin sahip olduğu doğal kültürel kaynaklarını toplumun hizmetine sunmayarak iktisadi bakımdan değerlendirememesine bağlanmaktadır. Diğer bölgelerinde bu türden bazı darboğazlar yaşadığı bir gerçektir. Bu sorunu fark eden Safranbolu 1975'li yıllardan itibaren sahip olduğu değerleri ön plana çıkarıp ve belirli bir plan dahilinde kullanıma uygun hale getirmek suretiyle yöreyi turistik amaçlı hizmet vermeye açmıştır. Turistik hareketlerin önemini anlayan yöre insanı olaya sahip çıkmış ve günümüzde halen daha turistik ürün çeşitlenmesini sağlayabilmenin yollarını arama gayreti içerisinde dirler. Kentlerde yoğunlaşan çevre sorunlarıyla birlikte zorlaşan yaşam koşullarıyla da mücadele içinde olan günümüz insanı; bedensel, psikolojik ve sosyal sorunlarla iç içe yaşamak zorunda kalmıştır. İnsanda ve onun yaşadığı çevrede meydana gelen bu olumsuz değişim, çağımız insanının rekreasyon gereksiniminin büyük ölçüde artmasına neden olmaktadır. Kentlerde yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirilen kentsel rekreasyon alanları, nitelik ve nicelik açısından yetersiz kalmaktadırlar. Bundan dolayı kentlerde yaşayan insanlar belirli aralıklarla ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, bir parçası olduğu ancak koparıldığı doğaya geçici de olsa dönmenin yollarını aramaktadır. Safranbolu ve çevresi, bu tür alanlara çok iyi bir örnek oluşturabilecek niteliklere sahip potansiyel bir alandır. Dünya Miras Şehirler Listesinde yer

alan Safranbolu her ne kadar kendisini Dünya'ya "Kültür Turizm Merkezi" olarak tanıtmış olsa da çevresindeki diğer turistik değerlerle de kendisinden söz ettirebilecek bir yerleşim birimidir.

Safranbolu'ya Genel Bir Bakış

Safranbolu, Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölgesinde, Karabük iline bağlı sahip olduğu zengin kültürel mirası ve doğal turistik değerlerini dünya insanına sunma çabası içinde olan bir ilçedir. Safranbolu, kökleri çok eski dönemlere uzanan değişik uygarlıkların hüküm sürdüğü bir bölgede yer almaktadır. M.Ö. 3000 yıllarından itibaren bölgede toplu yerleşimlerin olduğu tahmin edilmektedir. Bilinen en eski uygarlık Gagasların uygarlığıdır. Daha sonra Hititler, Dorlar, Paplagonlar, Kimerler, Lidyalılar, Persler, Kapadokyalılar, Elenler, Pontlar, Galatyahlılar, Bitinyalılar, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar bu bölgede hüküm sürmüşlerdir (2000'e Doğru Safranbolu 99,1999).

Büyük Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile doğudaki Bizans topraklarında kalan Safranbolu, tam 801 yıl Bizans egemenliğinde yaşamış ve Paplagonya adıyla anılan bölgenin önemli şehirlerinden birisi olmuştur (Tunçözgür, 1997). Bölgede eski dönemlerde Paplagonas adlı bir ulusun yaşamış olmasından dolayı bu bölge "Paplagonya" adı ile anılmıştır. Safranbolu Roma ve Bizans döneminde yoğun bir yerleşme alanı olmuştur. Bu dönemlere ait önemli eserler arasında Safranbolu-Eflani Bölgesinde 24 tümülüs, çeşitli kaya mezarları, kabartmalar ve Sipahiler Köyü'ndeki Roma Tapmağı sayılabilir. Türkler Safranbolu'yu almadan önce, şehrin adı "Dadybra"dır. Safranbolu'da Türklerin egemenliği 1190'lı yıllara rastlamaktadır. Türkler şehrin "Dadybra" olan ismini "Zalifre" olarak değiştirmişlerdir (Yücel, 1980).

Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra, Safranbolu tarihi, Kastamonu tarihine bağlı olarak gelişmiştir. Bu bölge 12.Y.y başında Danişmentler zamanında Türklerin eline geçmiştir. Sonra tekrar Bizans'a geçmiştir. Safranbolu Candaroğulları döneminden başlayarak, Osmanlı Dönemi'nde de uzun bir süre "Taraklı Borlu" adıyla anılmıştır. 18.Y.y'dan itibaren önce Zağfiranbolu adıyla anılan ilçe 1940'lardan sonra da "Safranbolu" adını almıştır (Gönenç, 1994).

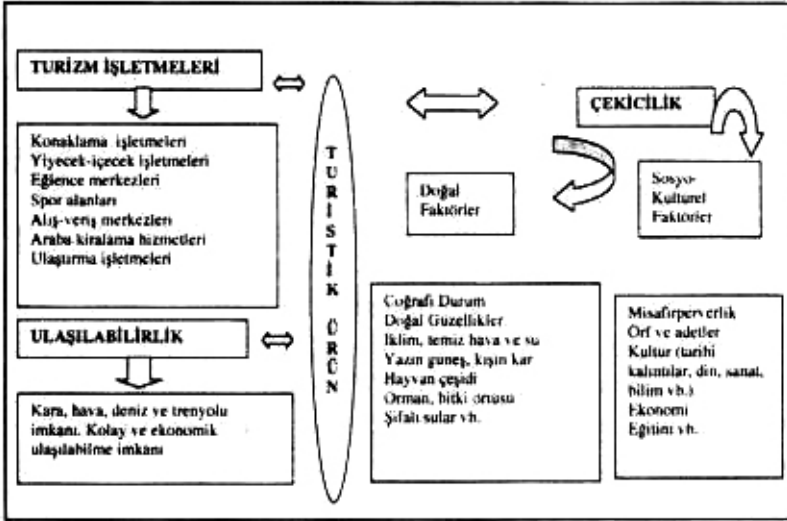
Kurtuluş Savaşı'nda ordunun bir kısım ihtiyaçları Safranbolu'dan karşılanmış fakat daha sonraki dönemlerde teknolojik gelişmelere uyduramamış ve 1937'lerde Karabük Demir-Çelik işletmelerinin kurulması, daha önce çıkarılan bir yasa ile Lonca örgütlerinin kaldırılması Safranbolu'nun ekonomik yapısını bozmuş ve zamanla hayatındaki ekonomik üstünlüğü yitirmiştir. (Gönenç, 1994), Safranbolu halkının fabrikada çalışmayı tercih etmesi sonucunda tarımsal üretimde olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Daha sonraki dönemlerde, ilçede turizmin yeni bir sektör olarak ön plana çıkması ve Karabük merkezde hava kirliliğinden uzaklaşmak isteyen insanlar yerleşim yeri olarak yeniden Safranbolu'yu tercih etmeye başlayınca, ekonomik yapısı yemden canlanma eğilimi göstermiştir. Özellikle son yıllarda gittikçe gelişme eğilimi gösteren turizm sayesinde yan sektörlerde de gelişmeler olmuştur (Safranbolu Kaymakamlığı, 1997). Osmanlı-Türk sivil mimarisi örneklerinin en sağlıklı biçimde, en geniş ölçüde bugüne kadar bozulmadan korunduğu Safranbolu 1994 yılında UNESCO tarafından "Dünya Mimari Miras Şehri Listesi'ne alınması sonucu bir anda yurt dışında kendisinden söz ettirmeye başlamıştır (Gönenç, 1994). Safranbolu, tarih öncesinden günümüz mimarlığına değin nitelik ve nicelik bakımından sanat ve mimari tarih bakımından bir çok yapıya sahiptir. Bu durum, sahip olduğu değerler yanma bir de doğal güzellikler eklenince ilçenin turizm yelpazesini daha da zenginleştirmektedir.

Safranbolu'nun Turistik Ürün Yapısı

Turizm sektörü ülkemizde son dönemlerde stresli günler yaşamış olsa da en hızlı büyüyen sektörlerden biri konumundadır. Gerek yatırım büyüklüğü, gerekse istihdam ettiği işgücü sayısı ve sağladığı döviz bakımından ülkemiz ekonomisinde ve kalkınmasında çok önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Bu önem ayrıca, ekonomi dışında sosyal, siyasal ve kültürel bir içerik taşıması nedeni ile artmaktadır. Bu durum nihayetinde bölge ekonomisinin iyileşmesi ve kalkınması açısından önemlidir. Turizm pazarlama karması elemanlarının özünü oluşturan turistik ürün, "turistin seyahati boyunca yararlandığı konaklama, yeme-içme, ulaştırma, eğlence ve diğer birçok hizmetlerin bileşimidir (Hacıoğlu, 1991). Bir turistik ürünün incelenmesi, seyahat edilen yörenin çekiciliği, çevre düzeninin temizliği ve güzelliği, alt ve üst yapı yatırımları, bölgede bulunan

konaklama, yiyecek-içecek ve eğlence işletmelerinin yeterliliği ve o yöreye en hızlı ve en düşük maliyetle ulaşılabirlik açısından yapılmalıdır (Denizer, 1992).

Turistik ürünü oluşturan unsurlar aşağıdaki şekil yardımıyla gösterilebilir.

Şekil -1 - Turistik Ürünü Oluşturan Unsurlar

Figur-1- The Elements That Form Touristic Product

Middleton ise turistik ürünü oluşturan unsurları şu şekilde sınıflandırmaktadır (Middleton,1993):

- Destinasyon çekiciliği,
- Destinasyon bölgesindeki olanaklar ve hizmetler,
- Destinasyonun kolay ulaşılabirliliği,
- Destinasyonun imajı ve
- Fiyat.

Safranbolu'nun turistik ürün yapısını bu belirtilen kriterler ile karşılaştırdığımız zaman, birkaç eksiklik dışında ana hatlarıyla bu kriterlere sahip olduğu görülmektedir. Görülen eksikliklerin başında, karayolu bağlantısının arzu edilen niteliği göstermemesidir. Diğer eksikler arasında ise turizm işletmelerinin arzu edilen kalite standartlarına sahip olmayışıdır.

Bununla birlikte, işletmeler bu eksikliklerini süreç içerisinde giderme çabası içindedirler.

Safranbolu'nun turistik ürün yelpazesi oldukça zengin olmasına rağmen bu zenginlik istenen şekilde koordine edilemediğinden ilçedeki geceleme sayısı arzu edilen düzeylere çıkamamaktadır. Nasıl ki; bir orkestra dinleyiciler üzerinde optimal etkiyi sağlamak için tüm enstrümanların nasıl harmonize edileceğini ve bu aletlerin rollerinin ayrı ayrı neler olduğunu bilen usta bir şefin yönetimini gerektirir ise her hangi bir bölgenin turistik ürünlerinden arzu edilen bir sonucun alınması da aynen bir senfoni orkestrasına benzer. Sahip olunan değerlerin turistik ihtiyaçları doğrultusunda, birbirleriyle uyumlu ve dengeli bir şekilde geliştirilmesi bölgenin turistik değerlerinden optimal düzeyde faydalanma sonuçta bölgedeki geceleme oranını artıracak gibi bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını da sağlayacaktır.

Safranbolu ve çevresinin turistik ürün yapısını turizm türleri çerçevesinde aşağıdaki tablo yardımıyla incelemek mümkündür.

TURİZM TÜRLERİ	SAFRANBOLU VE ÇEVRESİNDEKİ TURİSTİK ALANLAR
KÜLTÜR TURİZMİ	<ul style="list-style-type: none"> - Çarşı ve bağlandaki tarihi Safranbolu evleri - Yoruk Koyu ve Yazı Koy'deki tarihi evler ve diğer eserler - Tarihi çeşmeler, hamamlar, köprüler, su kemeri ve han - St. Stefanos Kilisesi (Ulu Camii) - Tarihi camiler - Türbeler, tekkeler - Eski pazar'daki Hadrumapolis antik şehri - Kaya mezarları - Müzelet
MAĞARA TURİZMİ	<ul style="list-style-type: none"> - Bulak (Mencilis) Mağarası, Hızır Mağarası
YAYLA TURİZMİ	<p>Aydan yaylası, Sorgun Yaylası, Dede Yaylası, Büyük Düz Yaylası, Küçük Düz Yaylası, Çukıroren Yaylası, Küçük Yayla, Arıcak Yaylası, Sarıççek Yaylası, Ulu Yayla, Göktepe Yaylası, Çetioren Mesire Alanı, Eğri Ova mesire Yeri, Dede Yaylası, Eflani mesire Alanı, Boduroğlu Yaylası</p>
DOĞA TURİZMİ	<p>Kelpe, Tokatlı, Düzce ve Sakranlı (Konarı) ve Şeker Kanyonları.</p>

Tablo -1- Turizm Türleri Bakımından Safranbolu ve Çevresindeki Aktif ve Potansiyel Turistik Alanlar

In Table-1- The Active and Potential Touristic Areas In and Around Safranbolu In Accordance With The Kinds Of Tourism

Bu turizm türlerinin yanı sıra Safranbolu ve çevresi av, çiftlik, golf ve kış turizm türleri açısından uygun alanlara sahiptir.

Safranbolu nadide bir incidir, ancak hala denizin dibindedir sözünden hareketle; Safranbolu ve çevresinin zengin bir turizm potansiyelinin varlığı her geçen gün kendisini su yüzüne çıkarmaktadır. Sahip olunan turizm potansiyeli aktif bir şekilde kullanılamamakta ve layık olduğu bir biçimde insanların hizmetine sunulamamaktadır. Bunun yanında Safranbolu'ya yönelik hareketlerdeki sayısal verilerde her geçen yıl belirli artışlar görülmektedir.

YILLAR	1995 (kişi)	1996 (kişi)	DEĞİŞİM (%) 196/95	1997 (kişi)	DEĞİŞİM (%) 97/96	1998 (kişi)	DEĞİŞİM (%) 98/97	1999 (kişi)	DEĞİŞİM (%) 99/98	2000 (kişi)	DEĞİŞİM (%)
YERLİ	27644	38745	40.1	39788	26.9	40488	1.7	47833	18.1	57261	19.7
YABANCI	2639	3039	15.1	5089	67.4	9332	85.1	4620	-50.5	6076	31.5
TOPLAM	30283	41784	37.9	44877	7.4	49820	11.0	52453	5.3	63337	20.7

Kaynak: Karabük İl Turizm Müdürlüğü.

Tablo -2 - Safranbolu'ya Yönelik Turizm Hareketlerinin Yıllar İtibariyle Gelişimi

In Table-2- The Development Of The Tourism Movements In Safranbolu

Tablo - 2'de de görüldüğü gibi Safranbolu'ya yönelik turizm hareketlerinde her geçen yıl belirli oranlarda artış olmaktadır. Sahip olduğu yatak sayısı yıldızlı, özel belgeli ve geleneksel ev pansiyonculuğu şeklinde olmak üzere 600 yataktır. Yörenin tanıtımının daha geniş kitlelere yapılması ile yöreye olan turistik talep miktarında artış sağlanabilir.

Eser Adı	Kimin Ta rafından Yapıldı	Tarihi	Yeri
Eski Cami	-	-	Camii Kebir Mah.
Eski Hamam	.	-	Camii Kebir Mah.
Gazi Süleyman Paşa Medresesi	Gazi Süleyman Paşa	1322	Camii Kebir Mah.
Taş Minare Camii	.	-	Hüseyin Çelebi Mah
Kalcalı Tekke Camii	.	1550	Kalealu
Cinci Hoca Kervansarayı	Cıncı Hoca	1640-48	Çarşı
Yeni Hamam	Cinci Hoca	.	Çeşme Mah.
Köprülü Metinle 1 Paşa Camii	Köprülü Mehmet Paşa	1662	Çarşı
Köprülü Çeşmesi	Köprülü Mehmet Paşa	1662	Çarşı
Akcasu Çeşmesi	Muşlubeyoğlu Hacı İbrahim	1653	Akcasu Mah
Taş Minare Çeşmesi	Zaim Osman Ağa	1692	Hüseyin Çelebi Mah.
Hidayetullah Camii	Hacı Hidayet Ağa	1719	İzzet Paşa Mah.
Dağdelen Camii	Hacı Mehmet	1768	Akcasu Mah.
Hışır Pınarı Çeşmesi	Cevizoğlu Mehmet	1776	Musalla Mah.
Kazdağı Camii	Kazdağı Oğlu Mehmet Ağa	1779	Çeşme Mah.
Tokatlı Su Kemerli	Mehmet İzzet Paşa	..	A.Tokatlı Mah
Paşa Pınarı Çeşmesi	Ali Galip ve Salih Beyler	1795	Kıranköy-Kışla Cad.
İzzet Mehmet Paşa Camii	İzzet Mehmet Paşa	1796	Çarşı Mah
Hidayetullah Çeşmesi	Hidayetzade Hacı Mehmet Ağa	1802	İzzet Paşa Mah.
Antepzade Çeşmesi	Antepzade Hacı Mehmet Ağa	1811	Çeşme Mah.
Abti Çavuş Çeşmesi	Binbaşı Hacı Ağa	1813	Kırıköy-Hastane
Tuzcupınarı Çeşmesi	Emeksizade Mehmet Ağa	1814	Akcasu Mah.
Salihpaşa Çeşmesi	Hacı Salih Paşa	1818	Hacı Halil Mah
Ali Baba Tekkesi	-	1824	Çavuş Mah.
Çatal Pınarı Çeşmesi	-	1834	Musalla Mah.
Talim Meydanı Çeşmesi	Dede Ağa	1837	Musalla Mah
Hasan Paşa Türbesi	Koca Recep Paşa'nın Oğlu Köstendil Kaymakamı Hasan Paşa	1845	Hıdırlık
Başı Çeşmesi Köprü	Hacı Osman Efendi Oğlu Mehmet Asım Bey ve Fatma ve Elmas Hanım	1838	İsmet Paşa Mah
Gazi Süleyman Paşa Medresesi Onarımı	Suttan Abdulmesit	1846	Camii Kebir Mah.
Ala Bekir Çeşmesi	Hacı Sare Hanım	1848	Karanlı Mah.
Çuhadar Çeşmesi	Çuhadazade Ali Bey'in Eşi Fatma Hanım 1850		Hacı Halil Mah.
Fatma Hanım Çeşmesi	1868		Çeşme Mah.
Kamil Efendi Çeşmesi	Eski Cami Vaizi II.Kamil Efendi	1864	Karaali Mah.
Hacı Emin Efendi Türbesi	Halveti Tarikatı Şeyhi ti hırtın Efendi	1867 ^	Çeşme Mah.
Şeyh Mustafa Efendi Türbesi	Halveti Tarikatı Şeyhi Mustafa	1871	Musalla Mah. Baba
Sadullah Çeşmesi	Sadullah Efendizade Hacı Abdullah Ağa	1871	Sultan Mah.
Ali ve Hasan Baba Türbeleri	Ati ve Hasan Baba	1872	Çavuş Mah.
Hidayetullah Camii Onarımı:	Dizdarazade H.Süleyman Efendi	1874	Musalla Mah.
Karakullukçu Çeşmesi	Karakullukçuzade Hacı Mehmet Ağa	"1874"	Baba Sultan Mah.
Kaçak (Lütfiye) Camii	Muslu Beyzade Ebubekir Efendi Oğlu Hacı Hüseyin Hüsnü	1879	Akcasu Mah.
Hamidiye (Zülmü ye-Mescid D Camii		1884	Çeşme Mah.
Hastane	Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa 1890 Kıranköy-Hastane		
Cılbır Pınarı Çeşmesi	Cılbırzade Hacı Ali Ağa Mühendisi Emir Hocaazade Mustafa Efendi	1890	Hacı Halil Mah.
Kadı Efendi Çeşmesi	Kadı Mantarcıazade Mehmet	1896	Çeşme Mah.
Hükümet Konağı	Kastamonu Valisi Enes Paşa	1904	Kale
Hamidiye (Mescidi) Çeşmesi	Ali Bey Müh Emir Hocaazade	1905	Çeşme Mah. İzetpaşa
Ekmeççi Numan Çeşmesi	Ganioglu Numan Ağa	1906	Mah.
Serkatıp Çeşmesi	Hüseyin Hüsnü Tamiri ;Kırmzade Hüseyin Ağa	1910	Hacı Halil Mah
Şükrü Efendi Çeşmesi	Hacı Bakızade Şükrüzade Efendiliendi	1924	Çeşme Mah.
Saat Kulesi	İzzet Mehmet Paşa	1796	Kale
(Güneş Saati)		»	Çarşı
Cephane Binası	Sultan II. Abdulhamit	1890	Kale
Cezaevi	Sulun II. AbdUlhamit -	1906	Kale
Ona Okul	Sultan II. Abdulhamit	1915	Bağlar

Tablo-3- Safranbolu'da Bulunan Tarihi Eserler
(The Historical Buildings In Safranbolu)

ÜLKELER	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Almanya	426	524	710	2037	1112	426
Avusturya	54	36	47	216	77	189
Belçika	35	19	173	151	24	110
Hollanda	95	103	140	241	123	148
Lüksemburs	2		6	-	5	7
Danimarka	31	40	118	12	16	61
İsveç	29		30		25	29
Norveç			1		3	11
Fillandiya	2	7	-	4	11	16
Fransa	211	215	698	1243	432	600
İngiltere	420	420	547	738	419	405
İspanya	12		50	169	46	67
İsviçre	11	7	30	38	55	61
İtalya	30	119	332	475	231	247
Yunanistan	20	13	6	10	17	127
ABD	380	300	444	752	433	925
Avustralya	179	366	238	398	95	130
Japonya	412	462	861	1179	755	1897
Kanada	46	141	206	293	160	182
Bulgaristan			6	7	16	15
Macaristan	1		14		5	9
Polonya	4		4	27	7	18
Romanya	1	2	64	26	11	12
BDT	32	3	6	75	5	12
Yugoslavya			8	6	20	18
Irak						10
İran	6			14		13
Kuveyt						1
Libya						11
Lübnan						2
Mısır				4	2	
Surive	-			2		
Sudiarabistan	10			18	4	8
Ürdün				1		
Pakistan	.					-
Tunus						-
İsrail	51	38	57	267	16	69
KKTC	61	49		18	3	6
İrlanda	2	5	9	33	30	29
İzlanda			3	20	8	
Portekiz				2	3	
Yeni Zellanda	42	33	52	246	80	42
Diger Ülkeler	34	95	91	610	364	262
TOPLAM	2639	3039	SOS9	9332	4620	6976

Kaynak- Safranbolu İlçe Turizm Müdürlüğü

Tablo -4 - Yıllar İtibariyle Safranbolu'ya Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelerine Göre Dağılımı

In Table-4- The Yearly Dispersion Of The Foreign Touristic Who Came To Safranbolu According To Their Countries

Safranbolu ve Çevresinin Turistik Açından Değerlendirilmesi

Safranbolu, tarihi boyutunun ve evlerinin yanı sıra çok ilgi çekici doğal güzelliklere de sahiptir. Safranbolu'da bulunan doğal güzellikler, herhangi bir yerleşim yerini tek başına ön plana çıkarmaya yetecek düzeydedir. Buna rağmen bir müze kent görünümündeki Safranbolu'yu bu günkü konumuna getiren geleneksel Türk evlerinin mükemmelliği bölgenin doğal güzelliklerini ikinci planda bırakmaktadır.

Kıyı kesimlerindeki, "plaj, deniz, kum" turizminden doyan turistler, kendilerini iç kesimlere doğru yönlendirmektedir. Önceleri günübirlik geziler şeklinde ziyaret edilen Safranbolu daha sonraları 1-2 günlük hafta sonu geziler amacıyla kendisini turizm hareketlerinin içinde bulmuştur. Süreç içerisinde kendisini kültür turizm merkezi olarak kabul ettirmiş ve her geçen yıl ziyaretçi sayısını arttırabilmiştir.

Safranbolu turizminin günümüzde yaşadığı en önemli sorunların başında ziyaretçilerin kalış sürelerinin kısa olması gelmektedir. Hem ziyaretçilerin kalış sürelerini uzatmak, hem de turistik ürünlerin pazarlanmasında yaşanan kısırlığın giderilmesi için bölgenin sahip olduğu potansiyel turistik ürünlerin kullanıma uygun hale getirilerek, turistlerin ihtiyaçları doğrultusunda hizmete sokulması zorunludur.

Turizmin bölgeler arası gelir ve refahın eşit dağılımına etki etmesi, istihdam imkanı sağlaması, doğal ve kültürel kaynakların korunması ve geliştirilmesine etkide bulunması alt yapı ve üst yapının geliştirilmesini sağlayıcı özelliklere sahip olmasından hareketle turizmin yaygınlaştırılma projesinin bölge ekonomisine ve dolayısıyla da ülke ekonomisine getireceği canlılık kabul edilir bir gerçektir (*Barutçugil, 1986*). Bu doğrultuda, kendisini kültür turizm merkezi olarak dünyaya kabul ettiren Safranbolu'nun, alternatif turizm türleri olarak adlandırılan ve bölgenin zengin bir potansiyele sahip olduğu mağara turizmi, dağ turizmi, yayla turizmi, golf turizmi ve av turizmine yönelik turistik alanların turizme kazandırılması düşünülmelidir.

Rekreasyon kavramı günümüzde sıkça kullanılan bir sözcüktür. Bununla birlikte bu kavram değişik manalarda kullanılabilmekte ve kapsamına çok değişik aktiviteleri alabilmektedir (*Himmetoğlu, 1989*). Rekreasyon ile ilgili değişik tanımlarda bulunulmuştur. Bu tanımlardan bir kaçısı şu şekildedir: Rekreasyon, bir deneyim, zengin bir yaşam biçimi, bir tutum ve

ruh, iş dışı yaşam, insanın iş doğasının ifadesi, eğitsel sürecin bir aşaması, bir yaşam stili, yaratıcı güçlerin dışı vurumudur (*Himmetoğlu, 1989*). Yapılan bir başka tanımda ise rekreasyon, dinlenme, istirahat, eğlence, teneffüs, insanların para kazanma amacı dışında boş zamanlarında, buldukları sıkıcı ortamdan çıkarak, daha hoş ve güzel bir çevreye gidip eğlenmesi ve dinlenmesi olarak ifade edilmektedir (*Özey, 1991*). Genel bir ifade şekliyle rekreasyon, insanların herhangi bir baskı olmaksızın, boş zamanlarında yıpranan ruh ve vücutları eski zindeliğine kavuşturmak üzere, kendi isteği ile yaptığı, para ve ödül kazanma amaçlarından uzak, kişisel veya toplumsal aktivitelerdir. Safranbolu ve çevresinin sahip olduğu turistik alan potansiyelinin rekreasyonel aktivitelerin gerçekleştirilmesi açısından uygun bir yerdir. Bu doğrultuda Safranbolu ve çevresinin sahip olduğu rekreasyon turizm potansiyeli ile ilgili turizm türlerini şu şekilde incelemek mümkündür: *Kültür Turizmi*

Anadolu ilk çağlardan bu yana, bir çok farklı uygarlığın yerleşme ve gelişip dağılma alanı olmuştur. Bu topraklar üzerinde çok sayıda uygarlığın gelişmesi, yaşayış tarzları, değişik düşünceleri ve yaşam biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Safranbolu tarihin izlerini taşıyan ve günümüze kadar başarı ile korumuş ve korumaya devam eden ender şehirlerimizden birisidir. Bunun doğal sonucu olarak da 1994 yılında Safranbolu'nun UNESCO tarafından "Dünya Mimari Miras Listesine" alınması, yöreye olan yerli ve yabancı turist akışını hızlandırmış ve turizmin gelişmesine hız kazandırmıştır.

Safranbolu'daki mevcut turistik arz kaynaklarına bakıldığında; yörede kültürel ağırlıklı bir turizmin meydana geldiği görülmektedir. Gelen ziyaretçilerin amacı, UNESCO'nun Safranbolu'yu Dünya Miras listesine almasına neden olan tarihi dokunun bozulmaması ve tarihi Safranbolu evlerini görmek ve incelemektir. Bu nedenle Safranbolu, sadece kültür turizminin gerçekleştiği bir turistik merkez olarak kabul edilmektedir. Safranbolu'da turizm kültür turizmi olarak kendisini hissettirdiği için, ilçeye gelen turistlerin oluşturduğu profil, ülkemizin geleneksel turist profilinden farklılık göstermektedir.

Turistlerin ilgisini çeken yerlerin başında Çarşı ve Bağlar'da bulunan tarihi eserler, kaya mezarları, su kemerleri, höyükler ve çok eski tarihi olan

Yazıköy, Yörük Köyü, Akören, Hacılarobası ve Üç Bölük Köylerinin yanı sıra yöresel el sanatlarının sergilendiği alanlar gelmektedir (*Müze Kent Safranbolu, 1999*). *Yayla Turizmi*

Yayla kelime anlamı ile "Düz ve Yüksek Yer" olarak tanımlanır. Genellikle yükseklerde yer almaları nedeniyle, yüksekteki düzlükler, otluk alanlar, için yayla deyimini kullanılır. Yaylalar, farklı rölyef üzerinde yer alan sürekli ve geçici yerleşme yerlerinde göçebe, yarı göçebe, köylerde yaşayan insanların belli bir süre için buldukları yerlerdir (*Var, 1989*). Türkler için yaylanın yaşamlarında önemli bir yeri vardır. Yaylaya çıkmak farklı amaçlarla yapılmaktadır. Dünya turizm hareketlerinde söz sahibi olan, Akdeniz ve AT ülkelerinde ise yaylacılık yoktur (*Gürbüz vd., 1994*). Bu nedenle yayla turizmi, ülkemiz için büyük bir şanstır. Bu şansımızı, mevcut yayla turizm potansiyelini turizmin hizmetine sunmakla kullanabiliriz. Türk insanının doğayla bütünleşmek, sıcaktan korunmak için uyguladığı "yaylaya çıkmak" geleneği yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir. Yapılması gereken, yerel yaşantının, geleneklerin hakim olduğu yaylalarda kültürel yapıyı sergilemek ve tanıtımını gerçekleştirmektir. Yapılan bir araştırmaya göre, ülkemize gelen turistlerin seyahat edecekleri ülkeyi seçerken göz önüne aldıkları etmenlerin başında %79 ile "doğanın korunduğu bir çevre"ye gitme isteği gelmekte, onu %69 ile tatillerini "yerel geleneklerin bulunabileceği bir yer" de geçirme arzusu izlenmektedir (*Güleç, 1989*). Bu verilerden hareketle, yayla turizmi için, yöresel mimariye uyan doğa ile uyumlu, düşük kapasiteli ve doğal yapıyı bozmayan tesislerle, yaya ve trafik yolları ile kültür etkinlikleri için uygun alanlar sağlanarak yörede turizm hareketlerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. *Mağara Turizmi* Yakın zaman kadar yalnızca amatör mağaracıların ilgisini çeken, macera ya da sportif amaç dışında girilmesi pek düşünülmemeyen mağaralar, alternatif turizm arayışları ile gündeme gelmekte ve günümüzde aktif turizm anlayışının en önde gelen türü olma yolunda hızla ilerlemektedir. Mağara zengini diyebileceğimiz ülkemizde bulunan 40 bin civarındaki mağaranın yalnızca 800'ü keşfedilmiş ve bunlardan yaklaşık 10'u turizme açılmıştır (*Güloğlu, 1998*). Doğal olarak oluşmuş mağaralara dönük bu turizm

türü ülkemizde son yıllarda dikkate değer artış göstermektedir. Türkiye'de halen insan eli değmemiş binlerce mağaranın bulunması, bu turizm türünün gelecekte daha önemli hale geleceğini göstermektedir. Alanya Damlataş Mağarası (1950) ile Burdur İnsuyu ve Silifke Narlıkuyu'daki Dilek Mağaraları (1965), ülkemizde turizme açılan ilk mağaralardır (Kozak vd., 1994).

Diğer ülkelerde turizmin en önemli potansiyellerinden biri olarak görülüp değerlendirilen, çevresinde oluşturulan rekreasyon alanları ile insanların gününbirlik dinlenme gereksinimini karşılayan bu alternatif turizm türü, son yıllarda ülkemizin de gündemine girmiştir. Safranbolu'da bu süreç içerisinde sahip olduğu doğa harikası mağaralarını turizmin hizmetine sunma çabası içerisinde.

Safranbolu ve çevresinde, bilinen Bulak (Mencilis) ve Hızar Mağaralarının yanı sıra bölgede başka mağaraların da olduğu düşünülmektedir. Bölgede en çok bilinen Bulak ve Hızar Mağaraları ile birlikte Sipahiler Köyü'nde ve Ulu Yayla'da da birer mağara bulunmaktadır. Dünya Mağara Literatürüne girmiş olan Hızar ve Bulak Mağaraları'nın mağara bilimcileri tarafından ziyaret edildikleri görülmektedir (Karabük Yıllığı, 1999). Mağara Araştırma Derneklerinin ve Kulüplerinin yanı sıra değişik araştırmacıların da uğrak yerleri arasında yer alan Bulak ve Hızar Mağaralarının genel özellikleri, araştırma bulgularına göre şu şekildedir; Bulak (Mencilis) mağarası Karabük iline bağlı Karabük-Safranbolu arasında bulunan Bulak Köyü'nün kuzeybatısında yer almaktadır. Bulak Mağarası'nın iki girişi bulunmaktadır. İlk giriş, su çıkışının olduğu bir ağızdan yapılmaktadır. İkinci giriş ise aktif çıkış ağzının arkasında yer alan tepenin solunda fosil bir ağızdan yapılmaktadır. Mağaranın toplam uzunluğu 2725m'dir. Mağarada 3-5-11 ve 15m'lik dört iniş yer almaktadır. İlk iniş gerçekleştirildikten sonra mağaranın aktif bölümüne ulaşılır. Mağaranın asıl görülmeye değer yerini de bu bölge oluşturmaktadır. Mağara içinde bir süre akan yer altı nehri 15m'lik şelaleden düşmekte ve bir süre sonra da sifon yaparak yer altına geçmektedir. Daha sonra bu su birinci giriş ağzının bulunduğu noktada tekrar yüzeylenerek Bulak kaynağı çıkış ağzını oluşturmaktadır (Atlas, 1998).

Hızar Mağarası ise Safranbolu ilçesinde yer almaktadır. Mağara yatay gelişmiş bir fosildir. Büyük bir ağızdan girilen mağara bir ana galeri ve iki

yan pasajdan oluşmaktadır. Mağaraya girdikten sonra ilk pasajda yer alan bir koldan ilerlendiği zaman suyun toplandığı bir sifona ulaşılmaktadır. Safranbolu ve çevresindeki doğa harikası mağaraların korunabilmesi ve gelecek nesillere orijinal halleriyle devredilebilmesi için öncelikle bu mağaraların Kültür Ve Tabiat varlıklarını Koruma Kurulunca, kültür varlığı olarak tescil edilmeleri gerekmektedir. Yöredeki mağaralar bir proje kapsamına alınıp incelenmediği için günümüzde tam olarak turizmin hizmetine sokulamamıştır. Bu nedenle, bölgedeki mağaraların MTA tarafından fizibilite çalışmalarının yapılması ve en azından 1-2'sinin aydınlatılması ve turizme kazandırılması için projelendirilmesi gerekmektedir. Safranbolu turizminin çeşitlendirilmesi süreci içinde alternatif bir turizm türü olarak mağaraların turizmin hizmetine sunulması halinde bölge bir turizm türüne de sahip olmuş olacaktır. Dolayısıyla, bölge turizminin son zamanlarda yaşadığı kısır döngünün aşılmasına da bir bakıma yardımcı olacaktır. *Doğa Turizmi*

Safranbolu ve çevresinde doğa turizmine elverişli alanlar bulunmaktadır. Safranbolu ve çevresinin doğal güzellikleri ormanlar, yaylalar, göletler, kanyonlar, mağaralar ve yöreye özgü ürünlerden oluşmaktadır. Bölgenin yüzey örtüsü büyük ölçüde ormanlıktır. Yükselti farklılıkları bir yandan iklimi ve bitki örtüsünü değiştirirken diğer yandan doğa sporları için uygun ortamlar oluşturmaktadır. Sarıçiçek, Ahmet Usta ve Ulu Yayla orman serilerinin yoğunlaşarak doğa turizmine yönelik yapılabilecek aktivitelere zemin oluşturmaktadır.

Safranbolu ve çevresinin jeolojik oluşumu bir yandan derin ve uzun kanyonları, diğer yandan uzunluğu km'leri bulan mağaraları meydana getirmiştir. Bölgeyi görünümü ile çekici kılan ve ilgi uyandıran belli başlı kanyonlar, İncekaya, Tokatlı, Düzce ve Sakaralan Kanyonları'dır. Bu kanyonların turizme kazandırılabilmesi için öncelikle gerekli ıslah çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Böylelikle hem bölgede sürdürülebilir turizm düşüncesine yardımcı olunurken hem de bölgede alternatif, turizm türlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olunmuş olur. Bölge doğa turizm hareketleri içerisinde yer alan kış sporları için de uygun zeminlere sahip durumdadır. Son zamanlarda kış sporlarının bölgede yapılabilmesi için Keltepe mevkiinde gerekli araştırmalar için ilk adımlar atılmış durumdadır.

dır. Bu yerin kayak pisti için uygun olduğu uzmanlar tarafından tespit edilmiştir. Keltepe mevkiinde kış sporlarına yönelik tesislerin kurulması sonucu hem bölge turizmine canlılık kazandıracağı gibi hem de o bölgede yaşayan insanlara ekonomik bakımdan bir gelir kaynağı oluşturmuş olunur.

Sonuç

Ülkelerin giderek gelişmeleri ile birlikte, turizm faaliyetlerinde de çeşitlenme ve değişimler meydana gelmektedir. Ülkemizde de son yıllarda denizlere bağlı olarak gelişen turistik faaliyetlerin giderek önem kazanması ve belli bir düzeye ulaşması, diğer turistik kaynakların da harekete geçirilmesi gerektiği fikrini gündeme getirmiştir. Kuşkusuz bunda, kıyılarda yoğunlaşmış olan turistik faaliyetlerin ülkenin diğer kesimlerine yaygınlaştırılması ve yaz sezonu dışında da turizmin canlılığını koruyabilmesi düşüncesi etkili olmuştur. Bir bölgenin doğal ve kültürel özellikleri, orada turizmin gelişmesine doğrudan etki etmektedir. Nitekim, ılıman ve güneşli bir hava, akarsu, çağlayan, göl ve denizler, kumsallar, ormanlar, mağaralar, dağlar, kanyonlar gibi doğal çevre özellikleri ile antik yerleşmeler, dini merkezler, tarihi olayların geçtiği yerler ve eğlence merkezleri gibi kültürel değerlerden birine veya birkaçına sahip bölgeler, eğer yeterli tanıtımı yapılır ve ekonomik, güvenli, kısa ve kolay bir ulaşım imkanına kavuşturulurlarsa, turistler için önemli çekim merkezi haline gelebilirler.

Bölgenin potansiyel turistik ürünlerinden birisi de yayla turizmidir. Yayla turizminden arzu edilen sonucun elde edilebilmesi için Safranbolu ve çevresindeki çok sayıda yaylalardan turizm açısından öncelik arz eden yaylalar tespit edilip pilot uygulamalara geçilmelidir. Pilot uygulama için öncelikle, Sarıçiçek Yaylası, Ulu Yayla ve Boduroğlu Yaylası seçilebilir. Safranbolu ve çevresi sahip olduğu fiziki coğrafya faktörlerini değerlendirmelidir. Yayla turizmine yönelik hizmet verebilecek nitelikteki yaylalarını turizmin hizmetine sunabilmek için gerekli çalışmaları başlatmalıdır. Yayla turizmi temelde, çevrenin doğal değerlerinin özenle korunduğu, sportif amaçlar taşıyan bir turizm türüdür. Bu nedenle, fiziksel özelliklerine bağlı olarak yapımı ve bakımı pahalı bir yol yerine, var olan koşulla-

rın ıslahı ile sağlanacak bir ulaşım, ucuz olmasının yanında amaçlanan turizm türüne uygun bir çözüm olacaktır.

Yayla turizminden arzu edilen sonucun elde edilebilmesi için Safranbolu ve çevresindeki çok sayıdaki yaylalardan turizm açısından öncelik arz eden yaylalar tespit edilip pilot uygulamalara geçilmelidir. Pilot uygulama için öncelikle, Sarıçiçek Yaylası, Ulu Yayla ve Boduroğlu Yaylası seçilebilir. Safranbolu ve çevresi sahip olduğu fiziki coğrafya faktörlerini değerlendirmelidir. Yayla turizmine yönelik hizmet verebilecek nitelikteki yaylalarını turizmin hizmetine sunabilmek için gerekli çalışmaları başlatmalıdır. Yayla turizmi temelde, çevrenin doğal değerlerinin özenle korunduğu, sportif amaçlar taşıyan bir turizm türüdür. Bu nedenle, fiziksel özelliklerine bağlı olarak yapımı ve bakımı pahalı bir yol yerine, var olan koşulların ıslahı ile sağlanacak bir ulaşım, ucuz olmasının yanında amaçlanan turizm türüne uygun bir çözüm olacaktır.

Kendisini dünya kamuoyuna tarihi evleri ile tanıtmış olan müze kent Safranbolu gibi ülkemizin diğer turistik mahallerinin de turizmin sağladığı bu avantajlardan faydalanmaları ve içinde buldukları ekonomik ve sosyal kısır döngüden kurtulabilmeleri, sahip oldukları potansiyel turistik değerleri turizmin hizmetine sunmalarına bağlıdır.

Kaynakça

- ATLAS DERGİSİ, (1998), Tatil Eki, Sayı:59, s.59.
- BARUTÇUGİL, İ. Sabit, (1986), *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul s.33.
- DEMİRCİ, Rasih, ARIKAN, Rauf ve ERDOĞAN, İ. Burhan, (1998), *Genel Ekonomi*, Gazi Kitabevi Yayını, Ankara, s. 339..
- DENİZER, Dündar, (1992), *Turizm Pazarlaması*, Yıldız Matbaacılık Sanayi, Ankara, s.64.
- DİNLER, Zeynep, (1986), *Bölgesel İktisat*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 132.
- GÖNENÇ, Gökhan, (1994), *Safranbolu*, Ceyma Matbaası, İstanbul, s.11.
- GÜLEZ, Sümer, (1989), "Yumuşak Turizm ve Doğa Koruma", *Turizm Yıllığı 1988-89*, Kalkınma Bankası Yayını, s.29.
- GÜRBÜZ, Ahmet ve İMRE, Nurettin, (1994), "Turizmin Çeşitlendirilmesi Projesi Kapsamında Yayla Turizmi Sorunları Çözüm Önerileri ve

- Niksar Çamiçi Yaylası", *Turizm Yıllığı 1994*, Kalkınma Bankası Yayını, s. 163.
- HACIOĞLU, Necdet, (1991), *Turizm Pazarlaması*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, s.39.
- HİMMETOĞLU, Bülent, (1989) "Rekreasyon Nedir?", *Turizm Yıllığı 1988-89*, Kalkınma Bankası Yayını, s.37.
- 2000'E DOĞRU SAFRANBOLU, (1999), Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, s.9.
- KARABÜK YILLIĞI, (1999), Karabük, s.57.
- KARABÜK İL TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, **Turizm İstatistikleri** (Yayınlanmamış).
- KOZAK, Nazmi ve Diğerleri, (1996), *Genel Turizm: İlkeler - Kavramlar*, Anatolia Yayıncılık, Ankara, s.19.
- MIDDLETON, Victor.T.C, (1993), *Marketing in Travel And Tourism*, Oxford, s.79.
- MÜZEKENT SAFRANBOLU, (1999), Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayını, Safranbolu.
- ÖZEY, Ramazan, (1991), "Rekreasyon Amaçlı Bir Turizm Yöremiz; Serçeme Vadisi", *Turizm Yıllığı 1991*, Kalkınma Bankası Yayını, s.42.
- SAFRANBOLU KAYMAKAMLIĞI, (1997), "Safranbolu Brifing Raporu", Safranbolu.
- TUNÇÖZGÜR, Ünsal, (1997), *Dünden Bugüne Safranbolu*, Safranbolu Hizmet Birliği Kültür yayını, No:2, Kalkan Matbaası, Ankara, s.7.
- TUNÇSİPER, Bedriye, (1993), "Bir Bölgesel Kalkınma Modeli Olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Turizmin Yeri", *1993 Turizm Yıllığı*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara, s.161.
- VAR, Mustafa, (1989), "*Doğu Karadeniz Yayıllarının Turistik ve Rekreasyonel Yönünden Değerlendirilmesi*", *Turizm Yıllığı 1988-89*, Kalkınma Bankası Yayını, s.151.
- YÜCEL, Yaşar, (1980), *Çobanoğulları, Çandaroğulları Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.34.

Tourism and Safranbolu Model in the Strategy of Local Development

Assist. Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ

Zonguldak Karaelmas University

Safranbolu Vocational College

Abstract: Turkey has come a long way in the development process and reached a degree in which regional and local changes became more visible concerning the distribution and density of economic activity in the place.

Local development implicates social, political and cultural elements as well as economic ones. The approach accepted in the first two of Five-Year Development Plan as the priority to the less developed regions changed into the shape of giving incitement to some cities determined in 1968. The approach about local government's that have the priority in development was taken in hand in the 3rd Plan. In Turkey a concious local development policy able to set the economic activities in motion may be put in practice is touristic values. Tourism is a kind of activity which is economic considering the foreign currency and employment and socio-cultural considering its ability to meet people's needs and to bring different cultures together. It is ability to create the demand for the best use of resources. Tourism can be evaluated as a kind of strategy appealed for the effective use of the country resources, for the country's development, wealth and superiority in the international area. Turkey has been a place in which many cultures have come together for centuries as a result of its location connecting three different continents. So, in every part of our country there is the historical and in the other parts of the world. Safranbolu is one of the rarely found museumcities that we have. The purpose of this study is to emphasize the role of tourism activities in the economic, socio-cultural and architectural development of a place by means of Safranbolu model which has a twenty-five-year background.

Key Words: Tourism, Local Development, Safranbolu, Tourism and Safranbolu

---

Туризм и Сафранболу в Контексте Региональной Стратегии Развития

Доц. д-р Ахмет ГЮРБЮЗ

*Университет Зонгулдак Каразамас
Профессиональный колледж Сафранболу*

Резюме: Турция достигла значительных результатов в экономическом развитии и находится на стадии, когда региональные и локальные различия выходят на передний план с точки зрения расширения и концентрации экономической деятельности.

Региональное развитие включает в себя как экономический, так и социальный, политический и культурный аспекты. В двух первых пятилетних планах развития принятый подход предоставления приоритетов отсталым регионам превратился в форму предоставления субсидий для определенных провинций в 1968-ом году. В третьем пятилетнем плане имел место так называемый подход приоритетных регионов в плане развития. В Турции можно реализовать сознательную политику регионального развития, которая приведет в движение экономический потенциал. Одним из этих потенциалов являются туристические ценности.

Туризм – это экономическая деятельность, которая генерирует валютные поступления и создает занятость, где проводятся социально-культурные мероприятия, отвечающие потребностям отдыха и собираются воедино различные культуры. Туризм можно рассматривать как стратегию развития страны, благополучия, преимущества в международной конкуренции и рационального использования ресурсов страны.

В связи с тем, что Турция является географическим мостом между тремя материками, она была местом перекрещения различных культур. Следовательно, в каждом регионе нашей страны существует историческое и культурное наследие, которое отличается от других регионов. В этом плане Сафранболу является одним из наших редких и неповторимых городов-музеев. Основная цель данной работы – сделать ударение на то, что при помощи эффективной деятельности в области туризма в процессе регионального развития можно внести большой вклад в экономическое, социально-культурное и архитектурное развитие населенного пункта, как это было на примере Сафранболу с его 25-ти летним опытом в туризме.

Ключевые слова: Туризм, региональное развитие, Сафранболу, туризм и Сафранболу

Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki

Tarihî Romanda Kişiler

Yard. Doç. Dr. Yakup ÇELİK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Tarih, bugün ile geçmiş arasında bitmez tükenmez bir diyalogdur. Geçmişin var olabilmesi için tarihiye ihtiyaç vardır. Tarihsel gerçeklik ancak tarihinin başvurusu sonucu bir değer kazanır. Biz tarihten, kayıt tutan tarihinin yaptığı seçimler ve değerlendirmeler seviyesinde bilgi alırız. Tarihi elde ettiği malzemen önce bir seçme yapar, sonra da kendi dünya görüşüne göre yorumlar.

Tarihsel olayların aktarılması subjektif karakterlidir. Tarihi, kendi düşünce yapısını - ister istemez - metin haline dönüştürme sürecinde işin içine katar. İlk elde erozyona uğrayan tarih, tarihî roman süzgecinde kurgu denilen ikinci bir değişime girer. Roman yazarı, tarihinin malzemesini alır, bilinmeyenler üzerine de bir kurgu oluşturarak tarih malzemesini yeniden insanların dikkatine sunar. Yazar, tarihsel gerçekliğin üzerine, tarihsel olmayan, kurguya dayalı insan faktörünü ve onun yine tarihe konu olmayacak çevresini yerleştirerek eserini meydana getirir. Roman, tarihsel gerçekliği çok fazla belirginleştirince bilimsel bulunacaktır. Tarihsel gerçekliği yansıtmadığı takdirde de kurmaca değerlendirmesi yapılacaktır. Yazılmış olan tarihî romanların büyük çoğunluğu, tarihî bilgi ile kurgu arası bir yerdedir. Tarihî roman, tarihin yansımaları değildir. Tarihin kurgulanarak yeniden yorumlanma noktasıdır.

Tarih, belgelerin ve daha önce yazılmış tarihlerin ışığında, günün getirdiklerinin de hesaba katılarak yorumlanması sonucu ortaya çıkar. Roman ise, tarihsel gerçekliğin romancının muhayyilesinde yeniden, herhangi bir kitaba bağlı kalmaksızın, tarihsel önem göz önünde tutulmaksızın kurgulanması sonucunda oluşur. Bu sebeple, birinde öğretme veya bilgi verme, diğerinde itibarî bir dünyanın yansıtılması söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tarihin Aktarılması, Tarihi Roman, Kurgu

Giriş

Tarihîlik ve Roman

Tarihsel gerçeklik nedir? Tarihsel gerçekliğin anlatılmasında tarihçi veya romancının fonksiyonu nedir? Romanlardan tarihi öğrenebilir miyiz? Tarih, romanın imkânlarıyla hangi derecelerde sunulabilir? Tarihsel gerçekliklerin sunulmasında, romanı kaleme alan yazarın tarihe bakış açısı, tarihi değerlendirmeleri ve tarihî şahsiyetleri yorumlama yetkisi hangi seviyededir? Tarihî romanda mekân tasvirinde ve tarihî şahsiyetlerin çevresinde yer alan insanların dikkatlere sunulmasında yazarın tasarruf hakkı ne dereceye kadar vardır? Tarihsel gerçeklikle, tarihçinin ve roman yazarın yorumu arasında nasıl bir ilişki vardır? Tarihî olayların meydana geldiği zaman dilimine ait ekonomik, sosyal, siyasî durum ve devlet düzeni roman yazarının muhayyilesine göre değişiklik arz eder mi? Tarihi yorumlamak ve tarihsel olayları anlatmada, aynı zaman dilimini ve aynı tarihî olayları anlatan tarihçiler veya yazarlar arasında büyük farklılıklar olabilir mi?

Tarih ve Tarihçi

Edward Hallett Carr, Tarih Nedir isimli kitabında "tarih nedir?" sorusunu şöyle cevaplandırır: *"Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog."* (Carr, 1994: 37) Tarihçi de geçmişin kaydedilmeye değer yönlerini ortaya koyan, insanları geçmişim tanımları yönünde bilgilendiren âlimdir. Yani geçmişin var olabilmesi için mutlak surette tarihçiye ihtiyaç vardır. E. H. Carr, tarihsel gerçekliğin tek başına bir değer ifade etmediği görüşündedir. Gerçekliğin ancak tarihçinin başvurusu sonucu değer kazandığını söyler. Tarihsel gerçekliğin hangi düzen içersinde ve ne kadar saf bir halde sunulacağına, ancak tarihsel gerçekliği kayıt altına alan tarihçi karar verir. Çünkü tarih, ancak tarih yazıcısının yazma faaliyeti sonucunda oluşur.(Carr, 1994:23-41) Yani kayıt altına alınan belgelerden bile, kayıt tutan tarihçinin izin verdiği, bilgilendirdiği ölçüde yararlanabiliriz. Buna bağlı olarak tarihçinin, tarihî roman yazarının yaptığı gibi tarihi yorumladığını söyleyebiliriz. Tarihçinin yaptığı değerlendirmeden neyin kaydedilmeye değer olduğunu öğreniriz. Böyle bir yetkisi olmamasına karşın, onun olaylardan yaptığı seçmeler ve olayları değerlendirme seviyesinde tarih bilgisi alırız.

Tarihçinin geçmişin yaşama tarzından, kültürüne kadar tüm bilgilerini aktarmaya gücü yetmez. Bir şehrin bir günlük hayatını bile tasvir etmeye gücü yetmez. Tarihçi elde ettiği verilerden, kendisine göre önem taşıyan problemlere yorum getirmek için gerekli olanları seçer. İşte tarihçinin bu seçme esnasında, objektifliğinin bozulması ve tarihin yorum seviyesine düşmesi tehlikesi oluşur. *"Olgular içinden belli doğrultuda bir seçim yaparak hoşuna gidecek bir yorum oluşturabileceğine kuşku yoktur. Örneğin Fransız Devrimini araştırırken, bize bu devinimi insanlığın ilerleyişinin belirleyici bir köşe taşı olarak ya da bir yıkım gibi sunması için, düzenli bir biçimde olguların olumlu ya da olumsuzlarını seçmesi yeterlidir. Bilerek, yan tutmayıp elinden geldiğince nesnel davranmak istediğinde bile, geçmişin olgularını anlayıp açıklama yeteneği, içinde yaşadığı topluma ilişkin anlayışından, siyasal ve düşün yapısal (ideolojik) tutumlarından etkilenir."* (Carr, Fontana, 1992: 64) Buradan hareketle tarihçinin elde ettiği bilgiyi önce bir seçme işlemine tabii tuttuğunu, sonra da, kendi dünya görüşüne ve ideolojik yapısına göre yorumladığını söyleyebiliriz. Carr ve Fontana'ya göre tarihçinin böyle bir yaklaşımın dışına çıkabilmesi imkânsızdır. Fransız İhtilâlinin ortaya çıkma sebebini tarihçilerin birbirine son derece zıt varsayımlara bağlamasını örnek veren Carr ve Fontana; karmaşık gerçekliğin sebebini çelişkili tarih yorumlarına bağlarlar. Bunu da tarih biliminin gereği olarak görürler. Osmanlının kuruluşunun farklı tarih bilgileriyle verilmesi, yine Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu konu alan romanların döneme çok farklı yaklaşımları gibi.

Tarihsel bilgi üzerinde de durmak gerekir. Vesikalarla oluşturulmuş tarih dışında, her an ispatlanabilecek bir geçmiş söz konusu değildir. Doğan Özlem, Leibniz'e göre bu konuyu açıklar: *"Mantıksal açıdan bakıldığında, tarihsel bilgiyi olasılık kavramı altında değerlendirmek gerekir. Çünkü tarihsel bilgi, rastlantısallığın ve olumsuzluğun bilgisidir. Bu bakımdan mantıksal açıdan ancak bir 'olası tarih bilgisi' (probabilities historica)nden söz edilebilir. Teknik ve yöntembilimsel açıdan bakıldığında ise, tarihsel bilginin ancak arşiv çalışmaları ve kaynak eleştirisi (yazılı metinlerin, sanat metinlerinin elden geçirilmesi ve değerlendirilmesi) yoluyla elde edilebileceği açıktır. Bunlar ise geçmiş hakkında asla yeterli bilgi vermezler. Yani tarihsel bilgi, teknik ve yöntembilimsel açıdan da doğa bilimlerinin düzenli doğal olguların gözleminden elde ettiği yasal bilgi haline gelemez."* (Özlem, 1996:42) Özlem, tarihle felsefeyi ilişkilendirerek yazılmış tarihe şüphe ile bakar. Yani tarihsel gerçekliğin bir noktaya kadar

kurgu sonucunda oluşturulduğunu söyler. Gerek "olasılık kavramı" altında yapılan değerlendirmeler, gerekse arşiv bilgileri delil hükmünde bilgi niteliği taşımaz.

Sadık K. Tural, bütün tarih yazımıyla ilgilenenlerin ve tarih felsefecilerinin aksine, tarihçinin görevini kesin çizgilerle tanımlar: "*Tarihçi, ne vak'aya saplanıp kalmak ne de vak'alar tesbit etmek düşüncesiyle felsefe yapmak hakkına sahiptir. O, tarihî süreci meydana getiren vak'aların, en vazgeçilmezlerinin kronolojisini yapmak; bunlar arasındaki sebep - netice bağlantılarını görmek ve göstermek; oluş, kılış ve buluşların o cemiyetin ve insanlığın hayatındaki yerini hükme bağlamak işlerini üzerine almıştır. Asli gerçeklerin altındaki hakikatlere ve oradan en büyük hakikate ulaşmak.*" (Tural, 1984: 12) Tarihçi, belgelerin ve tarihî malzemenin felsefesini ve kendi ideolojisini katarak yorum yapmak durumunda değildir. Daima gerçeğin peşinde olacaktır, gerçeği yansıtmaya çalışacaktır. Bu, Sadık K. Tural'ın, ilmî prensipler doğrultusunda arzu ettiği tarihidir. Yorum ve kurguyu da, romancının görevi kabul eder. R.G. Collingwood, Tarih Tasarımı'nda, tarihçinin tarihsel gerçeklikle ilgisi üzerinde durur: "*Düşünce tarihi ve dolayısıyla her tarih, geçmiş düşüncenin tarihçinin zihninde yeniden canlandırılmasıdır.*

Bu yemden canlandırma ancak, sırasıyla Platon ve Caesar durumunda, tarihçinin zihninin bütün güçlerini, bütün felsefe ve siyaset bilgisini sorun üzerinde toplaması ölçüsünde gerçekleştirilir. Bu, kendini, başkasının zihninin büyümesine edilgen bir biçimde bırakmak değildir; etkin ve dolayısıyla eleştirel bir düşünce işidir. Tarihçi geçmiş düşüncüyü yeniden canlandırmakla kalmaz, onu kendi bilgisinin bağlamında yeniden canlandırır ve dolayısıyla yeniden canlandırırken, onu eleştirir, değeri hakkında kendi yargısını oluşturur, onda ayırt edebildiği hataları düzeltir." (Collingwood, 1996: 258) Görüldüğü gibi R.G.Collingwood da tarihçinin düşünce ve yorumunun, tarihsel gerçekliğin ortaya çıkmasında önemli rol oynadığı görüşündedir. Tarihî roman yazarı da kendi düşünce ve yorumunu sunar. R.G. Collingwood, tarihçinin olayların arkasındaki temel düşüncüyü keşfedebildiği nispette tarihçi olabileceğini söyler. Tarihçinin objektifliği ve tarafsızlığı üzerine Leon - E. Halkin da aynı düşüncededir: "*Objektiflik, hakikatin peşinde olan tarihçinin gayretlerinin hedefi olarak kalmaktadır. O, olguları 'vuku buldukları gibi' göstermek, onları, yorumlarına sübjektif unsurlar katmaksızın, şimdiki zamanla aydınlatmak peşindedir, fakat tam objektiflik, tam tarafsızlık kadar ondan esirgenmiştir.*

Tarihî gerçeklik, bizzatî nüfuz edilemez niteliktedir. Bu gerçekliğin bilinmesi dolaylıdır, zira tarihçi ancak şahitlikler yığını arasından bizzat kendisinin şahidi olmadığı olguya yaklaşmaktadır. Aynı yeniden üretilmediğinden tarihçi bu olguyu elinden geldiği kadar iyi bir şekilde yeniden kurmakta, onu yeniden takdim etmektedir." (Leon, Halkin, 1989:13) Tam olarak dile getirilmese de tarihî gerçeklikte, kişisel birikimlerin arkasında yorumun varlığını Leon - E. Halkin da dile getirmektedir. Tarihçinin ne kadar objektif olabileceği, ihtimalleri ne kadar doğru değerlendirebileceği tartışılabilir. Ama bir gerçek vardır ki, tarihçi de onu dile getirdiği iddiasındadır.

Tarih ve Tarihi Roman

Tarihsel gerçeklik önce tarihçinin, yani tarihsel olayları kaydeden kişinin yorumuna, değerlendirmesine tabi tutulur. İnsanlar, tarihsel gerçeklikleri, olayları kaydeden tarihçinin yorumlarına göre izlemek durumundadırlar. Yani tarihsel olaylar bir bakıma sübjektif karakterlidir. İlk elde erozyona uğrayan tarih, tarihî roman aşamasında kurgu denilen ikinci bir değişime girer. Roman yazarı, tarihçinin malzemesini alır, muhayyilesinde yoğurarak, bilinmeyenler üzerine bir kurgu oluşturarak, tarih malzemesini yeniden insanların dikkatlerine sunar. Yazar, tarihsel gerçekliğin üzerine, tarihsel olmayan kurguya dayalı insan faktörünü ve onun yine tarihe konu olmayacak çevresini yerleştirerek eserini meydana getirir. Bu konuda R.G.Collingwood'un tarihsel insan tanımlaması, tarihî romancıların tarihin hangi noktası üzerinde oynadıkları bakımından dikkate değer. Collingwood'a göre, her insan eylemi tarihe konu olmaz. Tarihçiler de böyle düşünürler. *"Ne ki, kendilerine tarihsel insan eylemleri ile tarihsel olmayan insan eylemleri arasında nasıl ayırım yapılacağı sorulduğunda, ne diyeceklerini şaşırırlar: biz şimdiki bakış açımızla bir yanıt önerebiliriz: insanın yapıp ettikleri, onun hayvansal doğası, güdüleri ve arzuları denebilecek şeyler belirlendiği sürece, tarihsel değildir; bu etkinlikler süreci doğal bir süreçtir. Bunun için, tarihçi insanların yiyip içmesiyle, uyumastıyla, sevişmesiyle ve böylece doğal arzularını doyurmasıyla ilgilenmez; bu arzuların gelenek ve ahlâkça onaylayacak biçimde doyum bulduğu bir çerçeve olarak, düşünceleriyle yarattıkları toplumsal adetlerle ilgilenir."* (Collingwood, 1996:259)

İşte bu noktada tarihî roman yazarı devreye girer. Yazar, *"tarihsel olmayan insan eylemleri"*ni hayal dünyasında canlandırır. İşin insanî boyutunu kendince ortaya çıkarmaya çalışır. Devlet Ana ve Osmancık romanlarında bu

konuyla ilgili şöyle bir farklılık vardır. "Tarihsel olmayan insan eylemlerine giren yeme içme işi her iki romanda da farklıdır. Söğüt dolaylarına yerleşen Kayı boyunun yediği yemek hususunda Devlet Ana'da Kemal Tahir *pilavı*; Osmancık'ta Tarık Buğra *güveci* tercih etmiştir. Yenilen yemek tarihsel gerçeklik içerisinde sunulmadığı için, işin bu noktası tarihî romanlarda yazarların muhayyilesine bırakılmıştır.

Tarihçiler arasında tarihe ait gerçekliğin zamanla değişebileceğine ait görüşler de vardır. Marc Bloch, geçmişe ait bilginin sürekli değişip mükemmelleşme durumunda olduğunu, Orta Asya ve Mısır üzerine yapılan yeni araştırmalardan hareketle söyler; "*Geçmiş, tanım gereği artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir. Fakat, geçmişin bilgisi sürekli olarak değişen ve mükemmelleşen, gelişme halinde olan bir şeydir. Bundan kuşku duyanlara, bir yüzyıldan beri gözlerimizin önünde cereyan eden gelişmeleri hatırlatmak yeterli olacaktır. Mısır ve Kaide üzerimizdeki örtüyü çekmişlerdir. Orta Asya'nın ölü kentleri artık hiç kimsenin bilmediği dillerini ve uzun zamandan beri yok olmuş dinlerini ifşa etmişlerdir, İndüs kıyılarında, hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir uygarlık, mezarından doğrulmaktadır. Hepsi bu kadar değildir ve araştırmacıların kütüphanelerdeki daha derinlemesine araştırmada; eski topraklarda yeni siperler kazmada gösterdikleri deha; geçmiş çağların resmini tamamlamada ne tek çalışma, ne de en etkili çalışma olmaktadır. Bugüne kadar bilinmeyen araştırma yöntemleri de su yüzüne çıkmıştır.*"(Bloch, 1985:37) O halde tarihsel gerçekliğin zamanla değişebilmesinde romancıların da bir payı var mıdır? Roman, fictif yapısı itibarıyla böyle bir tartışmanın kesinlikle dışında kalır. Yalnızca, yazarının hayal gücünden gelen kuvvetle, tarihçiye sezgi sunar fikrindeyiz.

Tarihî romancı ile tarihçi arasında yorum ve değerlendirme bakımından az da olsa bir benzerlik söz konusudur. Tarihin yorumlanmasına dair çıkan kitaplarda tarihçi ile tarihî roman yazarları arasında kurgu bakımından da bir benzerlik söz konusudur. Çünkü geçmişte yaşananlar ile yazılan tarih arasında tam bir birliktelik olup olmadığı tartışma konusudur. Bu da tarihçinin, tarihsel gerçeklikleri yeniden yorumlamasından kaynaklanmaktadır. İlhan Tekeli, tarihçinin görevini şöyle açıklar: "*Tarih ancak bugünden geçmişe gidilerek bir bütün olarak kavranabilir ve tarihçinin yaklaşımı da bugünden geçmişe giderek tarihi anlamak olmalıdır*" (Tekeli, 1998: 39) Tarihî roman yazarının durumu daha farklıdır. O, tarihçinin sunduğu malzemeyi, duyduklarından ve efsanelerden elde ettikleriyle muhayyile-

sinde yoğurur, tarihî malzemeyi insana ait duygularla, yaşama tarzıyla şekillendirerek karşımıza çıkarır.

Tarihî roman yazarı ile tarihçi arasındaki ilişkiye Werner Schiffer de değinir. Ona göre tarihî her belgenin bir fiksiyon yapısı vardır. Belgeler, bu kurmaca yapı ile beslenir. Tarih yazıcısı, tarihsel bir metin oluşturmanın organize edici bir ögesidir. Tarihçi geçmişte meydana gelen olaylarla ilgili belgelere şüphe ile yaklaşmak zorundadır. Tarihçinin bir olayı kaynaklardan yorumlayarak alması onu fiksiyona yaklaştırır. Bu da tarihçinin tarihî roman yazarına yaklaşması demektir. (Schiffer, 1980: 29-30) Tarih, tarihî belgelerin yorumlanması ve yapılan yeni araştırmalarla sürekli olarak tamamlanır. O halde tarihin kendini yenilemesi de kaçınılmazdır. İlk belgelerden hareketle oluşturulmuş tarih, bulunan yeni belgeler ve getirilen yeni yorumlarla sürekli zenginleştirilir. Tarih tenkidi de tarihin kendisini yenilemesinde önemli bir unsurdur. Bu bilgilerin ışığında tarihsel gerçeklikle, tarihi olayları hareket noktası alan romanlar arasında benzerlikler vardır. İkisinde de tarihin yeniden yorumlanması vardır. Romanda daha fazla olmak kaydıyla ikisinde de fiksiyon vardır. Fakat tarih, gerçek olmak iddiasındadır. Roman ise, yalnızca yazarının tarihi kurgulaması sonucunda tarihçinin sunduğu malzemedeki hareketle kendi gerçeklerini sezdirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Karl Raimund Popper, tarihçinin ve roman yazarının tarihe bakış açısını ve tarihi yorumlamasını Tolstoy'dan hareketle izah etmektedir: *"Tolstoy'un tarihselciliği, örtük olarak liderlik ilkesinin doğruluğunu kabul eden bir tarih yazımı metoduna karşı bir reaksiyondur. Bu öyle bir metoddur ki, büyük adama, lidere çok - eğer Tolstoy haklı ise, ki şüphesiz öyledir, gereğinden çok -önem atfeder. Tolstoy, sanırım başarılı bir şekilde, olayların mantığı denebilecek olan şey karşısında Napolyon, Alexander, Kutuzov ve 1812'nin diğer büyük liderlerinin kararları ve eylemlerinin etkisinin küçüklüğünü göstermeye çalışır. Tolstoy, haklı olarak, savaşları yapan, Moskova'yı yakan ve çete savaşları metodunu icat eden sayısız meçhul fertlerin kararları ve eylemlerinin ihmal edilen, fakat çok büyük olan önemlerine işaret eder. Fakat o, bu olaylarda bir çeşit tarihî belirleme; bir kader, tarihî kanunlar veya bir plan görebildiğine inanır. O, kendi tarihselciliğinde metodolojik bireysellik ve kollektivizmin her ikisini de kombine eder: yani o demokratik bireyselci ve kollektivist - milliyetçi öğelerin hayli tipik -kendi zamanı bakımından tipik ve korkarım bizim zamanımız bakımından da tipik - bir terkimim temsil eder."* (Popper, 1998:134)

Tolstoy'un tarihsel araştırmaları ile tarihçinin araştırmaları arasında bir ilişki kuran Karl R. Popper, tarihî roman yazarının tarihçiden farklı olarak aydınlatılmamış ayrıntılara girdiğine işaret eder. Tolstoy, savaşı yönlendiren meçhul fertlerin dünyalarını da gözler önüne sermiştir. Bizim, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu anlatan romanlarımızda da, yazılmış tarih kitaplarından farklı olarak meçhul kişilerin dünyalarına, günlük yaşantılarına, zevklerine ve tarihsel olayların meydana gelmesinde rol oynayan küçük ayrıntılara girilmiştir. Elbette bunlar, yazarların kurgu dünyasının ürünüdürler.

Tarih yazmada önemli unsurlardan biri de tahkiyedir. Tarih yazıcılığı 17. yüzyıla kadar edebiyatla iç içedir. Tahkiyenin tarih yazımına bilimsel anlamda girişi 19. yüzyılda W. Ranke ile dir. İlhan Tekeli, tarihçinin ortaya koyduğu metni bir varsayım olarak görmekte ve tarihçinin kullandığı dilin asıl gayesinin bu varsayımı gizlemek olduğunu söylemektedir: *"Tarih yazımında anlatı biçiminin ikna ediciliğinin arkasında toplumsal yaşamın sürekliliğine ilişkin güçlü sezgi yatmaktadır. Oysa ne tarihin yararlandığı belgeler ne de insanın deneyi sürekli değildir. Anlatı yolunu sečen tarihçi bu kesikli olaylardan, belge ve bilgilerden sürekliliği olan bir öykü kurar. Sürekliliđin kurulması gerçekte yaratıcı bir faaliyettir. Genellikle bir heykel traşın mermeri yontarak heykeli çıkarmasına benzetilir. Tarihçi de yaratıcı bir sanatkar gibi kopuk olaylar arasında gizli bulunan hikâyeyi ortaya koymaktadır. Burada yaratıcı sözcüğünün çekiciliğinin gizlediği bir olguya dikkat çekmek gerekir. Tarihçinin ortaya koyduğu anlatı ancak bir varsayımdır. Oysa tarihçinin yazarken kullandığı dil, bunun varsayım olduğunu gizleyen bir dildir. Okuyucuya kendi varsayımlarını geliştirme olanağı bırakmayan bir otorite ile anlatılmaktadır."* (Tekeli, 1998: 68) Tarihçi gerçeği ortaya koyar nitelikte bir tahkiye sunmak mecburiyetindedir. Fantezi ve hayal gücünü kullanamaz. Çünkü belgeler ve vesikalarla anlattıklarının gerçek olduğu iddiasındadır. Tarih metni oluşturulurken yaşanmış olandan, tarihsel kayıt ya da belgelere, oradan yeniden kurulan tarihsel olguya, sentez ve tahkiye ile metne gelinir. Romancı ise, tarihçinin sunduğu malzemeyi aynen kullanır. Tarihin ilgilendiği konuları da muhayyilesinin yardımıyla tamamlar. Tarih ve tarihî romanın ayrılan boyutlarından biri de burada aranmalıdır.

Metin oluşturma noktasında tarihle edebiyat yan yana gelir. Bilimsel metinler, metin oluşmadan önce bilim adamının zihninde netlik kazanmış bir rapor halindedir. Aynı durumun tarih metinlerinde olup olmadığı tar-

tışma konusudur. Edebiyat metinlerinde zaten böyle bir endişe yoktur. John Tosh, tarih yazıcılığının fiksiyon yönü için şunları söyler: *"Herhangi bir tarihsel konjonktürün gerçekliği, kaynaklarda ortaya konduğu kadarıyla öylesine karmaşık ve kimi zaman da öylesine çelişkilidir ki, ancak bunu başı ve sonu olan kesintisiz bir yazı halinde ifade etme disiplini, araştırmacının tarih deneyiminin değişik alanları arasındaki bağlantıları kavramasını sağlayabilir."*(Tosh, 1984:105) Tarih metni oluşturmada, tarihsel bilgi ve deneyimin yanında, metin oluşturma hüneri, biraz da ilham lazımdır.

John Tosh tasvirin, hikâye etme ve çözüm getirmenin tarih metni ile edebiyat metni arasındaki ilişkiyi oluşturduğu kanaatinde. Ona göre tarihçi de, okuyucuda heyecan uyandırmak zorundadır. Edebiyatla tarih ilişkisini hikâye etme temeline dayandıran ve Batı dillerinde bu kelimelerin aynı kökten türetildiğine işaret eden John Tosh, tarihin edebiyatla hangi noktalarda birleştiğini açıklar: *"Anlatı da tarihçinin yaratıcı yazarla, özellikle de romancı ve epik şairle paylaştığı bir biçimdir ve tarihin, okur kitlesinden geleneksel olarak gördüğü ilgiyi önemli ölçüde açıklamaktadır. Diğer hikâye anlatma biçimleri gibi anlatısı da, gerilim yaratma ve şiddetli duygular uyandırma gücüyle etkileyici olabilir. Ama aynı zamanda da anlatı, geçmişteki olayların gözlemcisi ya da katılımcısı olmanın insanda nasıl bir duygu yarattığını aktarmada tarihçinin elindeki başlıca tekniktir. Yeniden yaratma etkisini sağlamada en başarılı olan anlatı biçimleri de, kendi hayatımızda yaşadığımız zaman duygusuna en çok yaklaşanlardır: Bu bir çarpışmayı anlatırken olduğu gibi saat saat de verilebilir, bir siyasî krizdeki gibi gün gün veya bir biyografideki gibi bütün bir ömre yayılarak da. Geçmişini yeniden yaratmaya dönük tarihin başlıca uygulayıcıları, çok canlı etkiler yaratan dramatik anlatının ustaları olmuştur."*(Tosh, 1984:107) Buradan John Tosh'un iyi bir tarihçinin iyi edebî donanımına sahip olmasını, en azından çok iyi metin oluşturma kabiliyetinin olmasını şart gördüğünü söyleyebiliriz. Bu da tarihçinin edebiyattan yararlanması demektir. Biri metin oluşturmada, diğeri konu bakımından birbirine başvuran iki bilim dalı.

Bir başka tarih yazıcılığı olan vakanüvislikte de durum aynıdır. Osmanlı sarayında geçen siyasî olayları kaydetmekle görevli olan vakanüvislerin yaptığı işte de yorum ve kurgu görülmektedir: *"Vakanüvislik geleneğimizde, tahlil ve hele tenkit yoktur. Mevcut iktidarın/Sultan, (saltanat ailesi veya vakanüvisin hâmisisi olan vezir) hilafına bir fikir beyan etmek mümkün değildir. Vakanüvisler daha çok dönemlerinin siyasî tarihlerini kendi tesbit ve düşünceleri*

doğrultusunda ele almışlardır. Bazen olağanüstü (tabii afet, garaib ve acayıb) olaylar zikredilmiştir. Olayların iktisadî ve sosyal boyutuna da değinen vakanüvisler vardır, ama bunlar azınlıktadır. Vakanüvislerin anlattıkları olayların coğrafi boyutu, ülkenin coğrafyası ile sınırlıdır. Çoğu vakanüvisler birbirinin taklidir. Aynı çağda dünyanın başka ülkelerinde meydana gelen olaylar, ya onları ilgilendirmemekte veya onlardan habersizlerdir."(Öztürk, 1999: 9-10) Kendi yaşadığı dönemin tarihî olaylarını kaydetmekle görevli memur diye adlandırabileceğimiz vakanüvislerin de bir tarih yazıcısı olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü tarihsel olayları metin haline getirme işini ve olayın ilk yorumunu yapmışlardır. Aynı zamanda tarihçilere yazdıklarıyla kaynaklık etmişlerdir. Mustafa Öztürk'ün söylediği gibi, yazdıklarında ne kadar objektif olabildikleri, olayları tam bir tarafsızlıkla yorumlayıp yorumlamadıkları tartışma konusudur.

Edebiyat da, tarihî roman bağlamında tarihle ilişki içersindedir. İlk tarihî roman örneğini Walter Scott'un kaleme aldığı kabul edilir. İskoç halkına ait efsane ve halk hikâyelerini toplayarak kendi tarih bilgisiyle yoğurarak roman haline getirmiştir. İlk tarihî roman örneği sayılan Waverley'de(1814) Walter Scott, gerçek bir olayın içersine fictif yapıda bir metin yerleştirmiştir. Romandaki konu, İskoçya tarihinden 1745 Jakoben Ayaklanması 'dır. Bu romanda fictif yapı, tarih ve eğitim iç içedir. Walter Scott, Waverley, Ivanhoe gibi romanlarında, İngiliz toplumunun tarih içersinde nasıl doğduğunu, aşiret yapılarının nasıl çözümlenerek Norman ve Sakson sentezi ortak bir milletin doğduğunu göstermeye çalışmıştır. Taner Timur, 19.yüzyılda Fransız ve Rus edebiyatını derinden etkilediğini belirttiği Walter Scott'un, edebî kimliğini, Lukacs'dan da hareketle şöyle tanımlamaktadır: *"Scott eserlerinde çok sağlam bir tarih bilgisine dayanmaktadır. Romanlarında profesyonel tarihçiler birçok maddi hata bulmuşlardır. Ivanhoe'âa Norman - Sakson bütünleşmesini anlatırken yaptığı bazı hataları bizzat kendisi açıklamıştır. Fakat üstünlüğü romantizmin idealleştirdiği Ortaçağı değil, modern antropolojinin kurucularının çözümlendiği klan ilişkilerini anlatmasında somutlaştırıyor. Bu bağlamda, Lukacs'ın dediği gibi 'Morgan, Marks ve Engels'de geliştirilen ve kuramsal - tarihsel bir açıklıkla kanıtlanan konular, Walter Scott'un en iyi tarihî eserlerinde şiirsel bir biçim içinde canlanır ve yaşarlar'"*(Timur, 1991: 196) Günümüzde, tarihî roman yazarları, tarihin konu edildiği romanlarda, kesin bilginin olduğu gibi aktarılmasının önemini

kabul etmemektedirler. Kendi aralarında da bunu tartışmaktadırlar. (*Tarih ve Toplum*, 198 / *Hürriyet Gösteri*, 197-198)

Yaşandığı kabul edilen olaylarla, yazarın kurgu dünyasının birleşimi sonucunda meydana gelen tarihî romanı, Hugo Aust, *Der Historische Roman* kitabının önsözünde başlı başına bir tür olarak teklif eder. (Aust, 1994: 7) Roman mı, tarih mi olduğu hakkında çeşitli düşünceler ileri sürülür. Tarih ilminin ışığında aydınlatılmış bir geçmiş ele alınır. Bu sebeple romanın kurgusu ile tarihsel gerçeklik iç içe girmiş durumdadır. Tarih ve roman konu seçimi ve ifade tarzı konusunda birbirinden ayrılırlar. R.G. Collingwood, tabiatın tarihsel sürecinin, insan hayatı ve özel ilişkilerinin tarihsel bilginin nesnesi olamayacağı görüşündedir. Olay değil, onun arkasındaki düşünce önemlidir. Tarihçi olayları, düşünceyi keşfedebileceği ölçüde kavrayacaktır. (Collingwood, 1996: 350-364) Şimdiye kadar tarihin ancak siyaset, savaş, ekonomik hayat ve kültürel yaşama tarzı üzerinde durduğu kabul edilmekteydi. Fakat son dönem tarihçileri sanat, din ve felsefeyi de tarihsel incelemenin asıl konusu haline getirdiler. E. H. Carr, bütün toplum bilimleri gibi tarihin de insanların toplum içindeki davranışlarını konu aldığını söyler. Bunu geçmiş tanımıyla ayırıcı hâle getirir: "*Daha başka farklılıklarına yol açan ana ayırt edici özelliği ise, insanların geçmişteki toplumsal ilişkilerini araştırmasıdır.*" (Carr, *Fantana*, 1992: 14) Denilebilir ki tarih, geleneksel anlamının dışında felsefe, sosyoloji gibi toplum bilimlerinin ilgi alanını da kapsamaktadır. Tıpkı roman gibi. Bütün bu gelişmelere rağmen, tarihin konusu veya hareket noktası, romanla karşılaştırıldığında sınırlıdır. Roman savaş, siyaset ve ekonomik hayata, okuyucuyu sıkmamak için insana ve tabiata ait her şeyi herhangi bir sınırlama olmaksızın anlatabilir. Tarık Buğra'nın *Osmancık* romanında, Osmanlı'nın kuruluşundan önceki ekonomik hayatı anlatmakla, o dönemdeki ekonomik hayatı *Osmancık*'ın ve ailesinin yaşadıkları çevresinde dile getirmek veya sezdirmek birbirinden farklıdır. Birisi bilgi sunmak, akla uygun hâle getirmek, diğeri sezdirmek esasına dayanır. Tarihi roman konusu bakımından tarihsel gerçekliği veya tarihî bir olayı dile getirir. Geçmişteki bu olay ve olaylar yaşanmış ve sonuçlanmıştır. Yakın dönemde Tarihi roman konusunu Türkiye'de gündeme taşıyan Prof. Dr. Sadık K. Tural, romancının hangi aşamalardan geçtiğini şöyle sıralar: "*Tarih romancısı, vesikanın ortaya koyduğu malzemeyi önce öğrenir; sonra kendisine tesir eden unsurlar arasından seçmeler, açıklamalar yapar; daha sonra da,*

edebî yaratmanın sihri ile onlara can verir."(Tural, 1976: 93-130) Sanatçının halk arasındaki rivâyetlerden ve kesin olmayan menkıbelerden de yararlanabileceğini söyleyen Tural, *"konunun tamamlanmış bitmiş, zaman mührünü yemiş olmasını"* şart görür.

Tarihî roman yazarının yapacağı işi bu şekilde belirleyen Sadık K. Tural, tarihçinin de edebiyat dünyasından alması gereken dersler olduğunu belirtir. Özellikle tarihî vesikanın azaldığı zaman dilimleri ile ilgili edebî eserlerin, fiksiyon unsurları ayıklanmak kaydıyla, birer vesika sayılmasını teklif eder. Bahaeddin Ögel ve Sabri Ülgener'in edebî eserlerden yararlanışını örnek verir.(Tural, 1984:13)

Tarih şuuru veya tarihsel olan, şimdiki zaman ile geçmiş arasında bağlantı sağlar. Tarihî roman yazarı da, modern edebiyat kuramları içerisinde, en az iki zamana yönelik, veya değişik zaman süreçleri içerisinde bir ilişki kurgulayarak romanını oluşturur. Tarih veya tarihî roman yazmada bu temel kural niteliğindedir. Romanın içerisinde hissedilse de, hissedilmese de, yazma zamanı ile vak'a zamanı arasında, anlatımdan veya kullanılan dilden kaynaklanan uzaklık bulunur. Romandaki anlatıcının bazen o zaman dilimiyle bütünleştiği de görülür. Bu, başarılı bir anlatım tekniğidir. Farklı anlatım tekniklerini deneyenler de vardır. Nedim Gürsel'in Boğazkesen / Fatih'in Romanı'nda bugün ve geçmiş iki çizgi halinde birlikte sunulmuştur. Burada anlatıcı durumundaki "ben", 12 Eylül 1980 sonrasında Boğaziçi'ndeki terkedilmiş bir yalıda oturmakta ve Fatih dönemi ile İstanbul'un fethini anlatan bir roman kaleme almaktadır. Binalar ve tarihsel mekânlar "ben"i tarihin içine sürüklemektedir. Nedim Gürsel romanında neler yapmak istediğiyle ilgili olarak şunları söyler: *"Boğazkesen'de İstanbul'un tarihsel boyutuyla bugününü eklemlenmeye, bir roman yapısı içinde eritmeye, tarihsel verilerden yola çıkarak modern bir roman yazmaya çalıştım. Osmanlı ve Bizans kaynaklarından yararlandım. İki eksenle birbirine koşut gelişen, kimi zaman da kesişen iki anlatı kurmayı denedim, bir tarih kitabı yazmaktan özellikle kaçındım."*(Gürsel, 1997: 74-75)

Boğazkesen / Fatih'in Romanı'ndaki bu anlatıma karşın Kemal Tahir'in Devlet Ana, Yorgun Savaşçı; Tarık Buğra'nın Osmancık, Küçük Ağa; Halide Edip'in Ateşten Gömlek, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Sahnenin Dışındakiler gibi romanlarında, bugünün varlığı, yazarın biyografik bilgisi, eserdeki dil özellikleri ve zamana dayalı anlatım özellikleri dışında fazlaca hissedilmez. Bu iki farklı anlatım tekniğini bir çok romanda görmek mümkündür.

Romanla tarih arasında hiçbir fark göremeyen eleştirmenler de vardır. Bunlar, ikisinin de kurgu temeline dayandığını, kurguyu iyi kuramayanların, daha doğrusu hayal dünyası zengin olamayanların tarih, diğerlerinin roman yazdığını söylerler. Tarih yazarının sorumluluğu ile, roman yazarının sorumluluğu arasında hiçbir fark görmezler. (Talay, 2000:4-15) Fakat tarihî roman yazarının tarihsel gerçekliğe farklı bir açıdan yaklaşıp olmayan olayları olmuş gibi gösterebileceği de kabul edilmektedir. Yani romancı, tarih bilgisini kullanarak tamamen kurguya dayalı bir tarih oluşturabilir. Romancının tarihsel bilgiyi yorumlamasında hiçbir sınır yoktur. Konu aldığı zamana ait sıradan bir insanın yaşadığı devri değerlendirmesini sunabileceği gibi, savaşların ve siyasi olayların görüntüsünü de nakledebilir. Hatta tarihsel gerçekliği istediği tarzda değiştirebilir. Buna "*counter factual*" denilmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun Söğüt dışına hiç çıkamaması, Osmanlı'nın Viyana'yı fethetmesi gibi. Fakat böyle bir durum hemen okuyucunun tepkisiyle karşılaşır veya alay konusu olur. Hiç denenmemiş olmasına karşın, farklı bir yorum ve tarz olduğu da tartışmasızdır.

Tarihî Romanda Kişiler

Tarihî romanlarda şahıs kadrosunu oluşturacak kahramanların seçimi de önemlidir. Bu kişilerin kimlerden seçileceği ve roman içersinde hangi fonksiyonları yükleneceği tartışmalıdır. Roman kişilerinin seçimi Walter Scott'un ilk tarihî roman denemesi sayılan Waverley'de roman kahramanları destana has özellikler göstermez. Millî normlara uygun birer tip olarak karşımıza çıkarlar. Daha önceki tarihin konu alındığı romanlarda kahramanlar destansı veya mitolojik özellikler gösteriyorlardı. Walter Scott, WaverleyTe destansı anlatımın dışında bir üslûbun oluşmasına da katkıda bulunmuştur.(Gögebakan, 2000: 115-124) Destana has özellikler gösteren tarihin kişisi ile tarihî roman kahramanı arasında fark vardır. Her insan tipi tarihî romanın konusu olabileceken, tarih metninde yalnızca önemli olayların içinde bulunan insanlar yer alırlar. Tarihî romanlarda kişilerin anlatılma tarzı çok önemlidir. Hilmi Yavuz, tarihî romanlardaki karakterlerin varlığına dikkat çeker. Romancının anlatacağı kahramanı iyi tanımasını ister. Tarihsel olayın, kahramanın bilinciyle ortaya konularak verilmesi gerektiğini belirtir: "*Romancının yapması gereken, belli bir tarihsel olayı karakterlerinin bilincinin içinden vermesidir. Bu*

önemli. Çünkü tarihsel bir olayın inşa edilmesi demek o romanda bireyin inşa edilmesi demektir. Bireyi ortaya koymadan, birey olduğunu kavramadan, o tarihsel olayı onun bilincinden vermenin olanağı yok. Nasıl görüyoruz o adamı, nasıl bir adam. Önce romancı kendi tiplerini tanımak zorunda. Biz onların dünyaya nasıl baktıklarını bilmeliyiz."(Yavuz, 1997: 70) Tarihî romandaki tarih faktörünü, çoğu zaman romandaki kahramanın dünyasından öğreniyoruz. Çünkü tarihî romandaki bilginin, tarihî şahsiyetlerin sunulma tarzları, tarih biliminden farklıdır. Fiksiyonun kendine has sihirli dünyası için içersine girer.

Fethi Naci, tarihle, tarihî roman arasındaki ilişkiyi insan faktörünü düşünerek değerlendirir. Tarih biliminin insanı soyutlayarak tarihi anlattığını söyleyen Fethi Naci, romancıların ise tarihsel olayları değil, olayların insanlar üzerindeki etkilerini dile getirdiğini belirtir.. Tarihî roman için, "tarihten söz açan roman" değerlendirmesini yapar ve tarihî romancının neler yapması gerektiğini sıralar: "Güncel yaşam romana nasıl yansiyorsa tarih de romana öyle yansır. Bunun için 'tarihi roman' yerine 'tarihten söz açan roman' demek, bence yerinde olur. Romancı, araştırmalar yapabilir, topladığı belgelerden yararlanabilir, ama sıra yazmaya gelince, işinin yazmak değil, roman yazmak olduğunu unutmamak zorundadır; bunun için topladığı bilgiler, belgeler, buzağının denizin altında kalan büyük bölümü gibi olmalıdır, göze batmamalıdır; çünkü romancı o bilgileri, o belgeleri aktarmayacaktır romanına, roman kişilerinin düşüncülerinin, davranışlarının nasıl biçimlendiğini gösterirken yararlanacaktır o bilgilerden, o belgelerden "(Naci, 1998:228-230)

Attilâ İlhan'ın ve Nahid Sırrı Örik'in Kurtuluş Savaşı dönemini anlatan romanlarından hareket eden Fethi Naci, birinci dereceden tarihî şahsiyetlerin romancılar tarafından fazla kullanılmadığını, yazarların ikinci üçüncü dereceden veya isimsiz kahramanlar çevresinde romanlarını şekillendirdiklerini söyler. Tarihî romancıların kendi kafasındaki toplumsal problemlere çözüm bulduktan sonra, gerçek tarihî şahsiyetleri eserlerine taşıdıklarını belirtir. Bu tip tarihî romancılara da Kemal Tahir'i örnek verir. Kurtuluş Savaşı'nı anlatan romanların hemen tümünde (Küçük Ağa, Yorgun Savaşçı, Sahnenin Dışındakiler, Ateşten Gömlek, Bir Göçmen Kuştı O, Yaban v.s.) Mustafa Kemal Atatürk ve savaşı birinci dereceden yaşayan komutanlar, romanların önde gelen kahramanlarından değildir. Onların yerine Çolak Salih, İstanbullu Hoca, Cehennem Yüzbaşı Cemil, Ahmet Celal, Avukat Adnan, Emir Bey gibi itibarî kahramanlar vardır. Bazı romanlarda

da Atatürk ve arkadaşlarının varlıkları, dolaylı bir şekilde de olsa, dile getirilir. Belki de menkıbeler çevresinde teşekkül ettiği için, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu anlatan Devlet Ana ve Osmancık gibi romanlarda Osman Gazi birinci dereceden kahraman durumundadır. Tarihi romancının tarihsel gerçeklik içerisinde yer almayan kahramanları yaratma hakkı da vardır. Bu kahramanlar olayların akışına göre romanın içerisinde yer alabilirler. Nitekim Türk edebiyatındaki tarihi romanlarda, tarihsel gerçekliği olmayan bir çok kahramanla karşılaşmak mümkündür. Bu kahramanlar, yalnızca romancının hayal dünyasının ürünüdürler veya tarihsel gerçekliğin, roman kurgusu içerisinde izah edilmesinde birer kolaylık unsurudurlar. Bunlar gerçek tarihsel şahsiyetler olmasalar bile, okuyucuya tarihsel şahsiyetlerle roman kahramanlarını özdeşleştirme imkânı verirler.

Sonuç

Tarihsel gerçeklik, bir noktaya kadar kurgu sonucunda oluşturulmuştur. Gerek ihtimal kavramı çevresinde yapılan değerlendirmeler, gerekse arşiv bilgileri delil hükmünde bilgi niteliği taşımamaktadır. Ayrıca tarihinin düşünce ve yorumu da, tarihsel gerçekliğin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. İnsanlar, tarihsel gerçeklikleri, olayları kaydeden tarihinin yorum ve değerlendirmesine göre izlemek durumundadırlar. Tarihin kaleme alınmasında yorumun varlığı kabul edilmektedir. Ancak tarihçi, objektifliği elden bırakmadığı, yaşanmış gerçeği dile getirdiği iddiasındadır. Fantezi ve hayal gücünü kullanmaz. Objektiflik ve gerçeğin yalnızca hedef olarak kaldığı tarih, hareket noktası olarak da vesikaları ve tarihsel kalıntıları aldığı için ilmî bir hüviyet kazanmaktadır. Romancının tarihsel malzemeyi değerlendirme tarzı tarihininkinden farklıdır. Romancı, gerçeği dile getirme veya objektif olma iddiasında değildir. Popper'in dediği gibi "aydınlatılmamış ayrıntılar"a girer. Roman yazarı, tarihinin malzemesini alır, muhayyilesinde yoğurarak, bilinmeyenler üzerine de bir kurgu oluşturarak, tarih malzemesini itibarî âlem içerisinde okuyucuların dikkatine sunar. Yazarın hareket noktası yalnızca tarih değildir. Efsaneler ve muhayyilenin gücü de kaynak durumundadır. İlmî bir değerlendirme veya İnsan ilişkilerini bilinen tarihe göre ayarlamak da söz konusu değildir. Romancı tamamen hürdür, her şey kendi tercihindedir.

Tarihle edebiyatın birbirinden yararlanması metin oluşturmada ve konu seçimindedir. Tarihçi edebiyattan metin oluşturma, daha doğrusu tahkiye hususunda; roman yazarı da zengin konularından dolayı tarihten yararlanır. Tarihin konusu veya hareket noktası romanla karşılaştırıldığında sınırlıdır. Roman savaşa, siyasete, ekonomik hayata, okuyucuyu sıkmamak açısından, fazla girmese de; insana ve tabiata ait her şeyi, herhangi bir sınırlama olmaksızın anlatabilir. Tarih bilgi sunmak, akla uygun hâle getirmek; edebiyat, sezdirmek esasına dayanır.

Tarihî roman, tarihin yeniden yansımaları değildir. Geçmişî fiksiyon yardımıyla yemden yorumlamadır. Tarihî romanda her insan tipi romanın kahramanı olabilir. Tarih metinlerinde durum böyle değildir. Tarihî romanlarda bilginin sunulma tarzı, kahramanların kendi aralarındaki insanî ilişkiler çevresinde dile getirilir. Tarihî romancılar, tarihsel gerçeklik içerisinde yer almayan kahramanları yaratma hakkına da sahiptirler.

Kaynaklar

- AUST, Hugo (1994), *Der Historische Roman*, Stuttgart. 385s.
- BLOCH, Marc (1985), *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihcilik Mesleği*, Çev: Mehmet Ali Kihçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 143s.
- CARR, Edward Hallet - FONTANA, Jose (1992), *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev: Prof. Dr. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara, 138s.
- CARR, Edward Hallet (1994), *Tarih Nedir*, İletişim Yay., 5. Basım İstanbul, 185s.
- COLLINGWOOD, R.G. (1996), *Tarih Tasarımı*, Çeviren: Doç. Dr. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınları, 2. Basım Ankara, 384s.
- GÖĞEBAKAN, Turgut (2000), "Tarihsel Romanda Kişiler Sorunu", *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi XII*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s.115-124
- GÜRSEL, Nedim (1997), "Tarihsel Roman Tarihi Yorumlayan Romandır", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 197-198, Nisan - Mayıs, s.74-75
- LEON, - HALKIN, E. (1989), *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 156s.
- NACİ, Fethi (1998), "Tarih ve Roman", *Eleştiri Günlüğü 5 - Kıskanmak*, Oğlak Yayınları, İstanbul, s.228-230

- ÖZLEM, Doğan(1996), *Tarih Felsefesi*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2.Basım, Kasım, 256s.
- ÖZTÜRK, Prof. Dr. Mustafa (1999), *Tarih Felsefesi* Elazığ, 155s.
- POPPER,Karl R. (1998), *Tarihselciliğin Sefaleti*, İnsan Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 152s.
- SCHIFFER, Werner (1980), *Theorien der Geschichsschreibung unâ ihre erzähltheoretische Retevanz: (Danto, Habernas, Baumgartner, Droysen)*, Metzler, Stuttgart.
- TALAY,Birsen (2000), Tarihçiler Tartışıyor Tarih ve Roman İlişkisi Üzerine, *Tarih ve Toplum*, Haziran, c.33, s.4-15
- TEKELİ, İlhan (1998), *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 176s.
- TİMUR, Taner (1991), *Osmanlı - Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yayınları, İstanbul, 396 s.
- TOSH, John (1984), *Tarihin Peşinde - Modern Tarih Çalışmasında, Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Çev: Özden Arıkan, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 226s.
- TURAL, Sadık K. (1976), *Tarihî Roman ve Atsız'ın Tarihî Romanları Üzerine Düşünceler, Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, XCII-XCCC
- TURAL, Sadık K. (1984), "Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler", *Töre Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Sayı: 159, Ağustos 1984, s. 11-14
- YAVUZ, Hilmi (1997), "Tarihî Roman Ancak Belli Bir Tasarımdan Yola Çıkılarak Yazılabilir", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 197-198, Nisan - Mayıs, s.69-71

History and its Relationship with History Characters Within the Novel

Assis. Prof. Dr. Yakup ÇELİK

Kırkkale University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract; History is a continuous dialogue between today and the past. There is a need for historian in order to form the past. Historical fact gains significance through the application of the historian. We learn the history through the historian's selections and assessment. The historian first makes selection from the sources he gathered, and then he comments it from his own ideology and outlook.

The narration of the historical events has a subjective character. The history, which disappeared at the first hand, takes shape through the approach of historical novel writing. The novelist takes the materials of the historian, and presents it, using his own imagination when necessary. When creating his novel, he bases his made-ups on the historical truth. Novel can be regarded scientific when emphasizing historical truth. It will be found fantasy when hiding historical truths. Most novels in hand are between the history and fantasy. Historical novels are not a rereflection of the history. It is probably a try to recomment the past.

The history appears through comment in the light of vwritten sources, and by the force of current priorities. As to the novel, it appears in the imagination of the novelist who does not depend on the historical sources. In this respect the former aims to give information and the latter aims to create an unreal world.

Key Words; History, narration of history, historical novel, fantasy.

Взаимоотношение Между Историей и Исторической Повестью – Лица в Исторической Повести

Док. д-р. Якуп ЧЕЛИК

Университет Кырыккале

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: История – это нескончаемый диалог между настоящим и прошлым. Для того чтобы прошлое имело смысл, существует необходимость в историках. Исторические реалии имеют ценность только тогда, когда историки обращаются к ним. Мы почерпываем из истории в соответствии с выбором и оценкой историка, который ведет запись истории. Историк, прежде всего, производит отбор из собранного материала, затем проводит его оценку в соответствии со своим мировоззрением.

Освещение исторических событий является субъективным по характеру. Структура мышления историка, желает он того или нет, отражается в процессе составления текста. История, подверженная эрозии с первых рук, проходит вторую трансформацию через сито исторической повести, которая является воображением. Автор повести берет материал историка, при помощи своего воображения заполняет недостающие моменты и предоставляет свое произведение на суд людей. Автор создает произведение, накладывая на исторические факты человеческий фактор, основанный на воображении и не являющимся историческим, и его окружение, которое тоже не является предметом истории.

Повесть может быть признанной научной в случае четкого и ясного отражения исторических фактов. А в противном случае она рассматривается соответственно. Большинство всех исторических повестей находится где-то между историческими фактами и воображением. Историческая повесть не является отражением истории. Это точка повторной интерпретации истории при помощи воображения.

История возникает в результате анализа документов и предыдущих исторических записей, учитывая реалии сегодняшнего дня. Повесть же является результатом воображения автора, где он не всегда учитывает историческое значение и принимает во внимание какую-либо книгу. Следовательно, в первом случае речь идет об обучении или информировании, а во втором – отражение условного мира.

Ключевые слова: История, повествование истории, историческая повесть, воображение

Cengiz Aytmatov'dan Bir Kıyamet Senaryosu: Kassandra Damgası

Yard. Doç. Dr. Ali İhsan KOLCU
Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Cengiz Aytmatov'un son romanı Kassandra Damgası insanın kendi eliyle hazırladığı kıyametine bir uyarı mesajı taşıyor. Komünist ve kapitalist düzenlerin insanı tüketen taraflarını ele alıyor. İnsanoğlu. Tanrı'nın yarattığı ve şaşmaz dengesini kurduğu dünyaya kendi muhteris mantığı içinde hakim olmaya çalışmaktadır. Annesi ve babası belli olmayan X Fert'ler yetiştirmek, gelecekte yaşayacakları dünyayı beğenmeyerek doğmak istemeyen embriyolar, topluca intihar eden balinalar ve onlara iştirak eden insanlar, yakın gelecekte bir kıyametin hazırlanmakta olduğunu işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kassandra Efsanesi, Balinalar, X Fert Projesi, İntihar, Uzay, Amerika, Sovyetler Birliği,

---

Giriş

Cengiz Aytmatov'un Kassandra Damgası adını taşıyan romanı gerek muhtevası ve gerekse üslubu ile onun yazarlık çizgisinin son halkasını teşkil etmektedir. Yazar ilk defa bu romanında kadim Türk mitolojisinin vazgeçilmez motiflerini terkederek, ilhamını ve modelini Yunan mitolojisinden alan çağdaş bir yaraya parmak basıyor. Bu insanoğlunun kendi eliyle hazırladığı felâketi yani kıyametidir.

Kassandra Damgası romanı Aytmatov'un ilk defa Beyaz Gemi'de dile getirilen "insanın insana dünyayı zehir ettiği ve yaşanmaz kıldığı" fikrini hatırlatmaktadır. Bu temel görüş onun diğer eserlerinde de vazgeçilmez

bir tema olarak kendisini göstermiş ve bazılarının temelini teşkil etmiştir. Yazar, *Gün Olur Asra Bedel* romanında Sarı Özek bozkırında yaşanan trajedileri, ideolojilerin ve rejimlerin kahredici baskısı altında bir cehennem hayatı yaşayan insanların felâketlerini, bozulan ekolojik dengeden nasibini alan hayvanları, yine bu dengesizlikten etkilenen insanların yarı vahşi davranışlarını roman sanatının imkânları içinde dikkatlere sunmuştu. Bu romanı takibeden *Dişi Kurdun Rüyaları* adlı eserinin asıl isminin 'Kıyamet' olması yazarın bu sendromu giderek yükselen bir ivmeyle ele alıp geliştirdiğini göstermektedir. *Gün Olur Asra Bedel* romanında, geçmiş-hâl-gelecek düzeneği içinde, toprağın ve insanın kaderini çılgınca devam eden anlamsız bir uzay yarışının ruhlar üzerinde maddi ve manevî tazyikini dikkatlere sunmuş, soysuzlaşan Mankurtlardan, Ormangöğsü gezegenine, Semey vilâyetindeki nükleer denemelerin yolaçtığı felâketlere ve nihayet rejimin insafsız ve sorgu kabul etmez faaliyetlerini işlemiştir. *Dişi Kurdun Rüyaları* romanında da bu felâket ve kıyamet senaryosunun bir başka çeşidine tanık olmuştuk. Bütün bu romanların verdiği temel mesaj, kıyametin insan eliyle hazırlanmakta olduğu idi.

Aytmatov, yukarıda zikredilen eserlerinde bu kıyamet hazırlığını zıt yönlü iki ideolojik eksen üzerinde, fakat insan nokta-i nazarından görmemizi sağlamıştı. Buna göre Sovyetler Birliği'ni temsil eden komünist rejim ile Amerika Birleşik Devletleri'ni temsil eden kapitalizm, insanoğlunun gelecek kuşaklarına ait kaynaklarını tüketmede neredeyse tatlı bir işbirliği içindedirler. Onlar yeryüzünün herkese yetecek nimetlerini zalimce ele geçirerek kendi hâkimiyetlerini devam ettirme yolunu tutmuşlardır. Dünyayı paylaştıkları gibi şimdi de uzayı kendi hakimiyetleri altına almaya çalışmaktadırlar. Yazar, *Gün Olur Asra Bedel* romanında Sovyetler ve Amerika'nın Demiurg adını verdikleri ve her türlü denkleğin gözetildiği uzay araştırmaları tasarısında nasıl bir işbirliği içinde olduklarını dikkatlere sunmuştu. Her iki devlet yürüttükleri uzay araştırmaları sonucunda üstünde hayat olan, su rezervleri bulunan şimdiye kadar bilinmeyen bir gezegen keşfederler. Üstelik bu gezegende sosyal hayat orada yaşayan canlıların yaratılışına uygun olarak düzenlenmiştir. Halkın üzerinde hiçbir totaliter baskı söz konusu değildir. Halk savaş, çatışma ve zulüm gibi dünyevî eylemlerden uzaktadır. Üstelik kendilerinin sahip oldukları maddî ve medenî nimetleri başka gezegenlerde yaşayan canlılarla paylaş-

ma arzusundadırlar. Bu aslında bir insanlık ütopyasıdır. Öte yandan ABD ve SSCB bu dünya için ütöpik fakat bir ideal olarak mümkün hayat tarzının ve düzeninin kendi vatandaşları tarafından duyulmasını önlemek için, dünyanın etrafına her türlü iletişimi önleyecek bir manyetik kalkan yerleştirirler. Böylelikle dünya enformatik açıdan sağır ve dilsiz bir hale gelir. Her iki totaliter rejim böylelikle hükümrânlıklarını devam ettirirler.

a. Küresel Tahribat Ya da İntihara Götüren Sebepler

Filofey'in Cassandra işareti ile ilgili ifşaatı bu enformatik kalkanın delindiğini göstermektedir. Kaldı ki Filofey uzaydan dönmeyi reddeden bir bilim adamıdır. Onun Cassandra damgası ile ilgili uyarısı hâkim ABD ve SSCB'nin işbirliği neticesinde insanlığın ma'şerî kaderi açısından ulaştıkları birçok bilgiyi sembolize etmektedir. Cassandra işareti ile ilgili bilgiyi insanlardan gizlemek bu damganın ortaya çıkışını gösteren sebepleri inkâr etmek demek olur. Böylece insanoğlu kendi türünün en büyük düşmanı olarak yine kendi felâketini hazırlayacak bilgileri hemcinslerinden gizlemektedir. Bu enformatik kalkanın delinmesi ile dünya büyük bir telâş ve korkuya kapılmış durumdadır. Yazarın bu ikazı Cassandra embriyonları sembolüyle ifadesini bulur. Daha önce balinaların toplu intiharları Cassandra damgası türünden ilk ihtar işareti olarak dikkatlere sunulmuştur.

Aytmatov, genel anlamda dünyanın bozulan dengesini ve buna bağlı olarak insanlığı bekleyen tehlikeyi üç aşamada dikkatleri sunuyor.

1. Tabiatın pervasızca tahrip edilmesi sonucu bozulan ekolojik denge.
2. Totaliter rejimlerin baskısı sonucu bozulan sosyal denge.
3. Totaliter rejimlerin baskısı sonucu doğal insiyaklarını kaybedip bozulan insan.

Gün Olur Asra Bedel romanının hemen başında yiyecek aramak için Boranlı istasyonunun rayları arasında dolaşan tilki, dünyanın doğal dengesinin nasıl bozulduğunu işaret eden bir göstergedir. İnsanların yaşadığı yerlere uzak kalmak zorunda olduğunu bilen tilki, yaşadığı yerlerde yiyecek bulamamanın sıkıntısını çekmektedir. Çünkü teknolojik ilerleme tilkinin doğal yaşama alanını neredeyse yoketmiştir. Biz doğal dengenin ne kadar bozulduğunu Dişi Kurdun Rüyalari romanında da görürüz. Kendi hayat alanları olan dağlarda yaşayan Akbar ve

Taşçaynar adlı kurt ailesinin yavruları insanlar tarafından çalınır. İnsan eli dağ başındaki vahşi kurt ailesinin yavrularına kadar uzanmıştır. Artık, kurtlar insanlar için değil aksine, insanlar kurtlar için bir tehlike durumuna gelmişlerdir.

Totaliter rejimlerin baskısı sonucu bozulan sosyal denge, beraberinde bencilliği, yaşamak için öldürmeyi ve insan fitratına yakışmayan ve her bakımdan onun aleyhinde olan bir ahlâkı sergilemeye yol açmıştır. Bunun en baskın örneği Cassandra Damgası romanında ASS (Askerî Savunma Sektörü) çalışanlarının fabrikalarının kapanması ve işsiz kalmak korkusuyla düzenledikleri ve kanlı biten mitingleri gösterilebilir. O mitingle atılan sloganlar bozulan sosyal dengenin toplumu nasıl bir sosyal şizofreniye doğru götürdüğünü göstermektedir:

"Silâhsızlanmayı durdurun", "Tank istikrarın teminatıdır", "Tankı tencereye dönüştürmeye izin vermeyeceğiz", "Yaşasın güç ve millî zenginliğin kaynağı olan silâh üretimi".

Bütün bu küresel tahribattan aynı çevre içinde yaşayan insan da nasibini alır. Onun bütün manevî ve müstakbel ümitleri, yine insanın icat ettiği X Fert projesi gibi, insanı bir genetik çöplük haline getirme tasarısı ile hayat sahnesinden silinecektir.

Bu tahribat kapitalist düzenin yetiştirdiği, Ordok gibi ruhunu şeytana satan muhteris mayınlar arasında daha kolay gerçekleşecektir. Artık insan hayatta kalma içgüdüleriyle hareket eden ve kıyametin yaklaşımını hisseden gerilimle dolu bir canlıya dönüşmüştür.

Kassandra Damgası romanında da insan maharetiyle hazırlanan bu kıyamet senaryosunun bir başka panoramasını görmekteyiz. Bu XX. yüzyılın sonunda insanoğlunun doğuda ve batıda elbirliği ederek dünyayı daha yaşanmaz bir gezegen haline getirmesi olmuştur Her ne kadar Aytmatov bu romanı ile öteki eserlerinden alışık olduğumuz bozkırlar, dağlar, obalar ve yilkıların dünyasından bizi çağdaş dünyanın ışıklı Amerikan şehirlerine ve Moskova'ya götürüyorsa da, verdiği mesaj ve işlediği tema önceki romanlarının doğal bir uzantısını işaret etmektedir. Cassandra Damgası romanı, Beyaz Gemi, Gün Olur Asra Bedel ve Dışı Kurdun Rüyalari roman üçlemesinin oluşturduğu çizginin son halkasıdır. Zira Aytmatov'un eserlerinde doğal olanla yapay olanın tezadı hep biraradadır. Cassandra Damgası romanı vaktiyle komünist rejim içerisinde yapay döllenen-

me yoluyla annesi ve babası bilinmeyen çocuklar vücuda getirmek amacını taşıyan 'X Fert' projesini yürüten Andrey Krıltsov'un, laboratuvar ve uzay araştırma istasyonlarında yaptığı araştırmalarda elde ettiği bilgileri halka açıklamasıyla vukubuñan bir hadiseye dayanır. Buna göre Andrey Krıltsov uzay rahibi Filofey adıyla uzay istasyonundaki araştırmaları neticesinde kimi hamile kadınların alımlarında, karınlarındaki embriyoların dünyaya gelmek İstememelerini işaret eden sivilcelerin çıktığını keşfettiğini söyler. Buna mitolojiden esinlenerek Cassandra embriyonu işareti, kısaca Cassandra damgası adını verir:

"Ana rahmindeki ilk haftalarında, İnsan ebriyonu hayatta kendisini bekleyenleri hissetme ve bu kadere tepki gösterme yeteneğine sahiptir. Eğer bu tepki olumsuzsa, embriyonlar doğuma karşı koyuyorlar. Ben, doğuma olumsuz tepki gösteren embriyonların gönderdiği işareti buldum. Bu embriyonları taşıyan kadınların alımlarında küçük benekler oluşuyor. Bu beneklere "Kassandra damgası", olumsuz sinyaller gönderen embriyonlara ise "Kassandra embriyonu" adını verdim. İnsan embriyonu sadece gebeliğin ilk haftalarında kendi geleceğine tepki göstermek ve tehlike işareti göndermek gibi olağanüstü bir yeteneğe sahiptir. Sonra bu yetenek kayboluyor. Bu da herhalde ceninin zamanla kendi kaderine boyun eğmesiyle ilgilidir." (*Aytmatov, 1997,20*). Yazarın 'ceninin zamanla kendi kaderine boyun eğmesi' ifadesi totaliter rejimler karşısında direncini kaybetmiş insanları temsil eder. Direnme gücü kırılınca fert kendisine çizilen dünyevî kaderi yaşamak zorunda kalır. Buna karşı çıkanlar anti-Sovyet propagandası yapmaktan tutuklanan Runa ve savaş sırasında babası Alman bir kız çocuğu doğuran anne ve kızı örneğinde olduğu gibi, intihar ederek protestolarını ma'şerî vicdanları uyarmak yoluyla dile getirmeye çalışırlar.

Filofey dünyaya biri Roma'daki papaya diğeri Amerika'da yayınlanan Tribün gazetesine olmak üzere iki mektup gönderir. Papa'dan bu konuya açıklık getirecek hiçbir açıklama çıkmaz. Tribün gazetesi ise mektubu yayımlar.

Filofey'in tezine göre, dünyanın bozulan doğal dengesi ve insan için gittikçe çekilmez olan hayat şartları karşısında, embriyonlar anne karnında tepki vermektedir. Bu Tanrı'nın insanlara kıyametten önceki son uyarısıdır.

Yazar, Filofey'in ağzından Cassandra embriyonlarının gösterdiği tepkiyi deşifre eder:

"Kassandra embriyonlarının vermek istediği mesajı şöyle özetleyebiliriz: "Karar verme şansım olsaydı, hiç doğmamayı tercih ederdim. Sorgunuza cevap olarak gönderdiğim sinyali, beni, dolayısıyla da yakınlarımı, gelecekte bekleyen felâketlerin, acıların işareti olarak kabul edebilirsiniz. Bu sinyali çözebildiğiniz takdirde şunları bilmenizi isterim: Ben, Cassandra embriyonu, hiç doğmadan, hiç kimseye fazla acı vermeden yok olmak istiyorum. Siz soruyorsunuz, ben cevaplıyorum: Ben yaşamak istemiyorum. Fakat eğer irademim dışında beni doğmaya zorlarsanız, tüm zamanlarda, tüm insanların yaptığı gibi, kaderimi olduğu şekliyle kabul edeceğim. Nasıl olacağına siz, ilk önce de beni doğuracak kadın, karar verin. Ama önce beni dinleyin ve anlamaya çalışın. Ben Cassandra embriyonuyum! Şimdilik benimle vedalaşmak geç değil ve ben buna hazırım. Ben, Cassandra embriyonu, doğmak istemiyorum, istemiyorum, istemiyorum... Ben Cassandra embriyonu!" (Aytmatov, 1997,21). Yazar Filofey'in ağzından Cassandra embriyonunun nitelikleri ve haklılığını şu satırlarla ifade eder:

"Kassandra embriyonu oldukça hassas sezgi gücüne sahiptir ve yaşanan dönemi çok iyi hisseder. Bundan ötürüdür ki onun işaretlerini anlamak,. herşeyden önce karmaşık bir şekilde içimizde ve dışımızda kurduğumuz kendi dünyamızı anlamak için bir vesile olabilir. Bu açıdan belki de Cassandra damgası gerçekleri yeniden değerlendirmemiz, eskiden erişemediklerimizi tahlil etmemiz için yüce Tanrı tarafından teşvik edici bir neden olarak ortaya atılmıştır." (Aytmatov, 1997,32).

Filofey'in Cassandra embriyonu ile ilgili yaptığı açıklama, başta Amerika ve Rusya olmak üzere bütün dünyada büyük bir infiale sebebiyet verir. Meseleyi anlayıp çare düşünmekle meşgul olan Amarikalı fütürolog Robert Bork, başkan adaylarından Oliver Ordok'un siyasi prim yapma hırsının kurbanı olur ve onu bir seçim toplantısında Filofey'le işbirliği yapmakla suçlar. Ordok'un kıskırttığı insanlar Robert Bork'u linç ederler. Bu feci olay karşısında Ordok'un danışmanlarından ve romanda aklıselimi ve istikbâli temsil eden genç Entoni Yunger, Filofey ile bir tele-röpörtaj düzenler. Filofey görüşmeyi izleyen kalabalık ve gazeteciler tarafından sabote edilir. Bunun üzerine Cassandra embriyonu ile ilgili gerekli ayrın-

tılı bilgileri vermeden bir veda konuşması yapar ve kendisini uzay boşluğuna bırakarak intihar eder.

Roman, kehanet-fütüroloji ya da kâhin-fütürolog düzeneği içinde dünyanın gidişatı dikkate alınarak kurgulanmıştır. Yazarın tezini temellendirdiği mitik motif Cassandra söylencesidir. Mitolojiye göre "Geleceği görme gücüyle yıkımları önlemeye çalışan, ama sözünü geçiremediği için başına gelen belâlardan iki misli etkilenip üzülen bilicinin dramını sergiler Cassandra, bugünün anlayış ve deyimine göre uzağı gören bilinçli insanın dramını" (*Erhat, 1972, 215*) temsil eder. Aytmatov romanını iki süper gücün geçmiş ve hâldeki birbirlerine karşı olan üstünlük yarışının yol açtığı tahribatlara dikkati çekerek kurgulamaya çalışır. ABD ve SSCB ya da şimdiki Rusya silâhlanma yarışı ile dünyanın birçok yerinde yapay savaşlar, ideolojik ve etnik çatışmalar yaratmış; silâh satışı sayesinde ekonomilerini ayakta tutabilmiş, güçlerini koruyabilmişlerdir. Romanın asıl kahramanı Filofey'dir. Asıl adı Andrey Krıltsov'dur. Annesi tarafından çocuk bakımevine terkedilmiş babası ve annesi belli olmayan, devlet tarafından yetiştirilip büyütülmüş, terkedilmiş binlerce çocuktan biridir. Andrey Krıltsov rejim tarafından asıl adı "Cinslerin Embriyonel Tanzimi" olan X Fert projesinin başına getirilir. X Fert projesi annesi ve babası anonim olan rejim muhafızı yetiştirme amacını gütmektedir. Buna göre mahkûm kadınların rahimlerine kimlerden alındığı belli olmayan spermler yerleştirilmek suretiyle embriyon döllenecek ve doğumun ardından çocuk devletin yetiştirme yurtlarında X Fert olarak rejim için canını rahatlıkla verebilecek birer muhafız haline gelecektir. Yazar bu yeni insan tipini şöyle ifade eder: "Laboratuvarda yetiştirilecek X Fert'ler yeni bir insan tipi, geleceğin ideoloji şövalyesi olacaklardı. X Fert'ler XXI. yüzyılın fedakâr devrimcileri olacaktı." (*Aytmatov, 1997, 210*).

Rejimin ihtiyaç duyduğu kendisine sadık bireyler yetiştirmek için insanlığın genetik şifresini bozacak kadar ileri gitmesi yine kıyamet senaryosu etrafında düşünülebilecek bir eylemdir.

b. Sovyetler Birliği'nin Mankurt'tart X Fert'e Rejim Muhafızı Yaratma Gayreti

Aytmatov'un Sovyetler Birliği'nde ta en başından beri halkla bir türlü barışık olmayan devrimi yerleştirmek ve korumak için rejimin kendisine ait bir muhafız insan tipini yetiştirme gayreti içinde olduğunu, bunu da değişik romanlarında zaman zaman ele alıp işlediğini bilmekteyiz. Beyaz Gemi'de Orozkul menfaat duyguları ile rejime bağlı bir hizmetkârdı. Gülsarı romanında Tanabay ve Çoro Ekim Devrimini'nin rüzgârına kapılmış romantik komünistlerdi. Gün Olur Asra Bedel romanında Yedigey, rejimin cinayetlerine tanık olan fakat elinden birşey gelmeyen bir bedbaht, Tansıkbayev ve Sabitcan ise rejimin yaratmaya çalıştığı yeni insan tipinin sembolü olan birer Mankurt idiler. Aytmatov'un Dişi Kurdun Rüyaları romanı işlediği inanç ve çevre problemlerine rağmen hakikatte bütünüyle komünizmin restorasyonunu ya da yeniden yapılanmasını işaret etmektedir. Boston, iktisadi felaketin çaresini yine rejim içinde arar. (Kolcu, 1997)

Yazarın romanlarındaki tip kronolojisine göre karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Devrimin ilk yıllarından başlayarak rejime sıkı sıkıya bağlı gençliği temsil eden komsomol, zaman içerisinde Sovyet yüksek idealini temsil edecek olan Homo Sovieticus'lara dönüşecekti. Bunda başarılı olunamadı. Ardından yazarın Kırgız kültür mirası içinden bulup çıkardığı bilincini yitirmiş adam modeli olan Mankurt ve onun sistematize olmuş şekli Mankurtizasyon yürürlüğe kondu. Genetik miras bu çabayı da boşa çıkardı. Böylece rühen ve maddeten rejimin kendi mamulü olan devrimci tipi, yani annesi ve babası anonim insanlar, X Fertler üretildi. X Fert'ler genetik problemleri bertaraf edilmiş birer gelişmiş Mankurt idiler. Bunlar romanda Spaski kulesinde yaşayan ve her gece saat üçte Kremlin'in çanlarının çaldığı vakit avlanmaya çıkan baykuşun gece karanlığında duvar dibinde gördüğü 'birbirine benzeyen, aynı şekilde küçük boylu büyük kafalı, hep gecenin geç saatlerinde ortaya çıkan' (Aytmatov, 1997, 74) hayaletlerdi.

Yazarın yukarıda tarife çalıştığı X Fert'in en belirgin vasfı 'nesep'siz oluşdur. X Fert tabiatın genetik şifresini bozan bir düşüncenin ürünüdür: "Aile ortamından ve anne şefkatinden uzak büyüyen Andrey Knltsov,

kendini haberi olmadığı büyük bir günâhın altına atılmış bir imza gibi görür. Bu yalnız, mutsuz ve sürgün meduza, büyüyüp güçlendikçe evin dışına 'bırakılmışlığını', 'terkedilmişliğini' daha derinden kavrar ve bütün terkedilmiş, itilmiş çocuklar gibi topluma kin duymaya, ondan öç almaya başlar; X Fert Projesi gibi bir insanlık faciasına imza koyar" (*Bildiriler, Korkmaz, 1999,147*)

X Fert projesini yürüten Andrey Krıltsov, bir süre sonra dünyadan uzaklaşarak çalışmalarını uzay istasyonunda sürdürür. Andrey Krıltsov X Fert gibi insanlığın geleceği için çılgınlık olan bir projeden uzaklaşır ve zamanla insanî dönüşümünü tamamlar. Krıltsov'un yaptığı araştırmalar neticesinde, dünyayı bekleyen büyük bir tehlikeyi insanlara haber vermesi süreci, roman açısından çok önemlidir. Zira Andrey Krıltsov başlangıçta Sovyet rejiminin emrinde ve adı ya da amacı ne olursa olsun insanlığa bir felâket hazırlamakla meşgul bir bilim adamıydı. Bu bilim adamına yaptığı işin ne kadar korkunç olduğunu hatırlatan ve onu 'insanî' tepki vermeye zorlayan kadın mahkûm Runa'dır. Runa Sovyet karşıtı yazıları sakladığı ve dağıttığı için tutuklanmıştır. Asıl suçlu kardeşi Igor Lopatin'in suçunu üzerine alarak onun yerine mahkûm olmuş cesur ve korkusuz bir kadındır. Bu tavriyle bir düzen muhalifidir. O da diğer kadın mahkûmlar gibi X Fert projesinde denek anne olmaya karar vermişti. Ama Runa'nın asıl maksadı bu projeyi yürüten Andrey Krıltsov'la görüşüp yaptığı şeyin ne büyük bir felâket olduğunu yüzüne ve gözlerinin içine bakarak söylemekti. Runa romanda daha iyi bir dünya için kendisini feda eden insanî sorumluluk duygusu yüksek insanları temsil eder. Andrey Krıltsov'la yaptıkları görüşmede, 'insanların tabiat ve Tanrı tarafından belirlenen yöntemle mi, veya şeytanın gösterdiği yöntemle mi çoğalmaları'nın doğru olduğunu sorar. Bu sözler Andrey Krıltsov'un aklını başına getirir. Runa hapisshaneden nakli sırasında kaçmak isterken vurularak ölür. Bu aslında tipik bir intihardır. Andrey Krıltsov bu hadiseden sonra şeytanın emrinden çıkar ve Filofey adıyla uzay istasyonunda insanlığın faydasına araştırmalarını sürdürmeye devam eder. Roman, Krıltsov'un kendisine verdiği uzay rahibi (Filofey) unvanıyla uzaydan Roma papasına gönderdiği mektubun yarattığı infialle başlar. Hamile kadınların alınlarında çıkan ve Filofey'in Cassandra işareti adını verdiği sivilceler, Amerikalı kadınların sert tepki göstermelerine yol açar. Ceninin dünyaya gelmek istememesinin nedeni Filofey tarafından 'dölde

koru kompleksi doğuran sebepler" olarak şu şekilde sıralanmaktadır: "Açlık, varoşlar, hastalıklar ve bunların içinde AIDS, savaşlar, ekonomik krizler, sosyal patlamalar, canilik, fuhuş, uyuşturucu bağımlılığı ve uyuşturucu mafyası, milletler arasındaki çatışmalar, ırkçılık, ekolojik ve enerjik felâketler, nükleer denemeler, kara delikler vs. vs." (*Aytmatov, 1997, 38*).

Filofey'in yukarıda sıraladığı sebepler yazar tarafından romanın akışı içinde ele alınmış ve okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Azerbaycan-Ermenistan savaşında subayların ölü satmaları, Almanya'da diri diri yakılan Türk aileleri, Afganistan'da işgal kuvvetleri olan Sovyet askerlerinin ceset tuzakları, Sicilya'da mafyanın işlediği savcı ve yargıç cinayetleri, Sivas olayları, balinaların toplu intiharları vs. insanın dünyayı yaşanmaz bir yer haline getirme gayretlerinin sonucudur. Yazar, Filofey'in ağzından Cassandra damgası sembolü ile gelecekte dünyayı bekleyen büyük felâketi, belki de kıyameti işaret etmektedir. Bütün bu olumsuz şartlar ve olaylar insan eliyle gerçekleştirilmektedir.

Dişi Kurdun Rüyalari'ndeki antilop katliamı hayvanlar için bir kıyamet senaryosu idi. Zira insan eli tabiatın doğal ritmine müdahale etmiş ve devletin öngördüğü et stokunu tamamlayabilmek için bir katliama başvurmuştu. Bu romanda da hem dünkü SSCB ya da şimdiki Rusya ve ABD'nin temsil ettiği insanoğlunun bilimle kavuştuğu güç, aynı zamanda insanoğlunu ve onun yegâne hayat alanı olan bu dünyayı ciddi biçimde tehdit etmektedir. Cassandra damgası sembolü bünyenin artık yaşanılır olmaktan çıkmış olan dünyaya biyolojik tepkisidir. Zira insan, büyük tabiat dediğimiz ve içinde yaşadığımız gezegenin dengesini, nükleer denemelerle, ekolojik katliamlarla değiştirmiştir. İnsan denilen küçük tabiat bu büyük tabiatın içinde yaşamak durumundadır. Kendi hayat alanının ve geleceğinin hiç de parlak bir durumda olmadığını hisseden embriyon, biyolojik bir tepki göstererek dünyaya gelmek istemediğinin işaretini vermektedir.

Romanda yazarın sözünü emanet ettiği kahramanı Filofey çağdaş bir Cassandra'dır Nasıl mitolojide nakledilen biçimiyle hiç kimse Cassandra'nın kehânetlerine inanmadıysa ve nasıl onun bütün kehânetleri doğru çıktıysa, Filofey de kendi kehânetlerine [bilimsel doğrularına] kimsenin inanmayacağı korkusunu yaşar ve nihayette korktuğu başına gelir.

Romanın iki yanlı dokusu içinde Amerikan sağduyusunu temsil eden fütürolog Robert Bork, bu kapitalist toplumun yarattığı medya, siyaset ve ihtiras kumpasının içinde kısa zamanda yok olur. Filofey'in açıklamaları Amerikan başkanlık seçimlerine rastlar. Başkan adaylarından Oliver Ordok, halkı büyük bir infiale sürükleyen Cassandra embriyonu ve Filofey'in açıklamaları hakkında fütürolog Robert Bork'tan yardım ister. Bork, Ordok'a itidal tavsiye eder ve kendisinin de herkes gibi şaşkın olduğunu, durumu enine boyuna düşünüp değerlendireceğini söyler. Bork'un bu müspet yaklaşımına karşılık Ordok, seçim mitingi esnasında kendisini sıkıştıran seçmenlerinden ve Filofey hakkında yöneltilen bunaltıcı sorular karşısında, hem politik ihtirasının insiyakıyla hem de prim toplamak arzusuyla, Robert Bork'u Filofey'in dünyadaki işbirlikçisi olarak provoke eder. Halk kitle psikolojisi içinde Robert Bork'un evini sarar. Bork bu şuarsuz kalabalığı sakinleştirmek ve hakikati anlatmayı denerse de azgın kalabalık tarafından linç edilir. Bork'un bu tavrı düşündürücüdür. Kalabalığı sâkinleştirmede polis yetersiz kalmışsa da Bork'un bilinçli bir şekilde kendisini bu dizginlenemez kitlenin insafına bırakması şuarsuz bir intihar arzusunu akla getirmektedir. Yazar daha romanın başında kendi kehânetini satır aralarına gizleyerek okuyucuya hissettirmişti. Bork'un mutad Avrupa gezilerinden dönüşünde uçakta gördüğü hayaller romanın sonuna doğru gerçekleşir:

"Robert Bork, her şeyi unutmuş, balina sürüsünün hareketinin gücü ve iradesine kapılmıştı. Aniden o, balinalar arasında yüzdüğünü, kendinin de bir balina-insan olduğunu, tepeden süzülen bahar yağmuru misâli sırtından parlayan su sellerinin aktığını hayal etti. Okyanusta yüzüyor ve bundan böyle hayatının sonuna kadar balinalarla birlikte olacağını beyninin derinliklerinden ansızın ortaya çıkan saklı bir seziiyle anlıyordu. Bu düşünüşün gizemli anlamı da kalbinde aydınlanıyordu. Balinaların başına gelecekler, onun da başına gelecekti, ikisi birbirine bağlıydı." (Aytmatov, 1997,16-17).

Yazarın Bork'u balina-insan diye tasavvur etmesi onun Beyaz Gemi adlı romanının kahramanı çocuğun bahk-insan olarak yüzüp beyaz gemiye (hürriyete) ulaşma motifini hatırlatmaktadır. Çocuk hürriyeti kendisini nehir sularına bırakarak yani intihar ederek bulmuştu. Balinalar da bozulan ekolojik yapının kendilerine gönderdiği tehlike sinyalleri neticesinde toplu olarak intihar etmeye başlamışlardır.

Aytmatov, bu romanında aynı zamanda Bork'un bu akıbetiyle çağımızda siyaset ahlâkına ve medyanın ne kadar tehlikeli bir silâh olabileceğine parmak basmak istemiştir. Ordok'un ekibinden olan ve romanda aklı selimi temsil eden Entoni Yunger, uzay istasyonundaki Filofey ile bir roportaj gerçekleştirir. Fakat sağduyusunu kaybetmiş öfkeli kitle bu görüşmeyi de sabote eder. Hem Bork ve hem de Filofey, Yunger'i dünyadaki sağduyulu insanların numunesi olarak lanse edip ebediyete göçerler. Yunger romanda aynı zamanda akılla süslenmiş ahlâkı da temsil eder. Böylelikle çağdaş Cassandra Filofey ve ona yardımcı olabilecek modern kâhin / fütürolog Robert Bork kapitalist toplumun yarattığı fanatizmin kurbanı olurlar. Yazarın, başkan adayı Macar asıllı Oliver Ordok'un soyadının Macarca'da 'şeytan' anlamına gelmesini bir şekilde okuyucuya hatırlatması, çağdaş politikacıların ne kadar şeytanîleşebileceklerme parmak basmak içindir.

Filofey'in daha henüz sadece Andrey Kırilstrov iken yürüttüğü X Fert projesini yazar şeytanın emrinde insanların teşebbüs ettiği eylemler olarak görmüştü. SSCB'deki şeytanî uygulamanın karşı kutuptaki temsilcisi kapitalist düzenin ürünü olan başkan adayı Ordok'un ahlâkıdır. Yazar, Amerikan seçim mitinglerindeki tansiyon ile Rusya'da silâhlanma ve silâhsızlanma karşıtı gösterilerin cereyan ettiği atmosferi aynı düzenek içinde verir.

Buna göre Amerikan başkanlık seçimlerine hâkim olan şiddet duygusu ile Rusya'da Askerî Sanayi Sektörü'nün (ASS) işsizlik mitingi açıklık sinyallerinin verildiği bir sosyal patlama profili çizerler. Moskova'nın yetiştirmeye çalıştığı ve bir ölçüde başarılı olduğu X Fert'leri ile kapitalist düzenin mahsulü olan başkan adayı Ordok, farklı kutuplarda ama aynı genetik güdülerle hareket ederler.

Okyanusta balinaların toplu intiharlarına romanın sonunda Spaski kulesinden Kremlin'in duvarlarını takibederek uçan baykuşun ölü bulunması eklenir. Hayvanlar ve ana rahmindeki ceninler kendi kıyametlerini çoktan hissetmiş ve bu dünyadaki maceralarının devam etmesini artık gereksiz görmüşlerdir. İnsan ise bir silgi misâli hem silmeye hem de silinmeye devam etmektedir.

Yazarın Cassandra embriyonu ile ilgili araştırmayı uzay istasyonundaki Filofey'e yaptırması ilginçtir. Bu araştırma pekâlâ dünyanın herhangi bir

yerinde bir biyoloji laboratuvarında yapılabilirdi. Yazar bu tercihi ile Filofey'in gözünden dünyaya uzaydan bakmak istemiştir. Bu bakış açısıyla onun ve dolayısıyla kahramanının daha objektif olmasını sağlamıştır. Filofey'in cesedinin uzay boşluğunda sonsuza kadar dolaşıp durması kanaatimize göre dünyadaki insanlara istikbâl için verilebilecek en güzel mesajdır.

Kassandra Damgası Aytmatov'un din konusundaki görüşlerini daha da geliştirdiğini göstermektedir. Onun *Gün Olur Asra Bedel* romanında çok güçlü olmasa da kahramanı Yedigey vasıtasıyla tamamen İslâmî olan birtakım hassasiyetlerine şahit olmuşuk. Daha sonra *Dişi Kurdun Rüyaları* romanını tamamen Hristiyanî bir bakış açısıyla kaleme alır ve inanç problemini biraz da son yıllarda Batı'da yaşamasının verdiği bir tesirle dikkatlere sunar. Söz konusu romanda yazarın önceki eserlerine göre daha hümanist bir din anlayışına götürdüğü anlaşılmaktadır. Aytmatov dünyadaki kavgaların bir kısmının din farklılığından ve karşılıklı olarak inançlara karşı gösterilen saygısızlıktan kaynaklandığı fikrindedir. İnsanlığı birbirlerinin inançlarına saygılı bir platforma davet eder: "Acaba tüm dünyada dinlerin birbirini iterek değil, el birliği ile insana doğru gideceği tarihî bir dönem gelmiş midir? O zaman yirminci yüzyıl sonunun insanı diğer nesillerden farklı olarak şunları söyleyebilecek: Tüm dinler benimdir; ben tüm dinlere tapıyorum ve tüm mabetlere tapınaklara girebiliyorum ve hepsinde arzu edilen bir ziyaretçiyim. Ben Hristiyan olarak doğdum, haç suyuna çekildim, ama Kur'an ayetleri ile defnedileceğim; bugün Ortodokslar içinde bir Ortodoks'tum; dün Müslümanlar arasında bir Müslümandım; Japonya'da Buda'ya taptım, İsveç'te Lüfer tezlerini okudum... Tanrı'ya inancımda kimseye yabancı değilim ve çeşitli dillerde yaratıcımıza dualar eden hiç kimse de bana yabancı değildir. Bu dualar hepimizi aynı derecede dinleyen, kötülüklerimizden aynı ölçüde azap çeken, zekâ ve iyiliklerimiz orantısında kâinat kapılarını hepimize aynı derecede açan yaradana yönelmiştir.." (Aytmatov, 1997, 93). Aytmatov'un inanç konusunda geldiği nokta, bizim edebiyatımızda yıllar önce Tevfik Fikret'in kaleme aldığı Halûk'un Amentüsü (*Fikret, 1984,36-38*) adlı şiirinde yeralan ve aşağıdaki beyitlerde özetlenen hümanist inanç anlayışıyla örtüşmektedir.

Bir kudret-i külliye var ulvî ve münezzeh,
Kudsî ve muallâ, ona vicdânla inandım.

Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim... İnsan
İnsan olur ancak buna iz'ânla inandım.

Şeytan da biziz, cin de, ne şeytan ne melek var;
Dünya dönecek cennete insanla inandım.

Fitratta tekâmül ezeldir; bu kemâle
Tevrat ile, İncil ile, Kur'ân'la inandım.

Dünya ve insanlık tarihinde süregelen savaş ve kargaşanın inanç farklılığı temeline dayandığı fikrinin farklı zamanlarda yaşamış her iki edibi birleştirmesi düşündürücüdür.

Yazar, Robert Bork'un zihninden geçen ve kendisinin ferdî çok dinlilik adını verdiği fikrin hayata geçirilmesi konusunda hemen hiçbir şansının olmadığını da ifade etmeden geçemez:

"Ferdî çok dinlilik fikrinin dinî hiyerarşilerde nasıl bir hiddet, gürültü doğurabileceğini, zavallı kafasına ne gibi taşların fırlatılacağını, hangi günâhlarla, tahkirlerle, dünya delaletiyle suçlanacağını iyi anlıyordu." (Aytmatov, 1997, 94).

Böylelikle yazar bu romanında dünyanın insan eliyle bozulan iktisadî, ekolojik ve manevî yapıların süratle çözümünü teklif etmektedir. Zira onun ifadesiyle; "Nesilden nesle insan felâketlerinin ölçüleri hep büyüyor. Ve biz hepimiz buna iştirak ediyoruz." (Aytmatov, 1997,38). Aytmatov uyarısını Filofey'e söylediği şu cümlelerle açıkça dile getirir: "Ben bir daha beyan ediyorum: Benim, Cassandra embriyonlarının sinyallerini ortaya çıkaran uzay araştırmalarım insanlara artık böyle yaşanılmayacağı, böyle giderse insan neslinin yok olacağını anlamalarında yardım etmek amacı taşıyor." (Aytmatov, 1997,38).

Sonuç

Cengiz Aytmatov'un bu romanı tamamen hümanist bir bakış açısıyla ele alınmış ve kurgulanmıştır. Eserin vak'asının herkesi ilgilendiren bir felâket ya da kıyamet senaryosu olması onu hümanist bir düzlemde tutmak-

tadır. Fakat burada hümanizmin Batı retoriği içinde kazandığı anlamdan çok, yazarın inanç bahsinde de temas ettiği gibi cihanşumul (evrensel) anlamına daha yakın durduğunu da belirtelim. Cengiz Aytmatov bu son romanında, iyi ile kötünün çatıştığı ve içinde Ordok'ların, Robert Bork'ların, Entoni Yunger'lerin ya da Runa'ların olduğu bir dünyada artık insana kendi kurtuluşu için fazla zamanının kalmadığını ihtar ediyor.

Açıklamalar

Mitolojide Kassandra'nın dramı hakkında iki söylence vardır. Birine göre "Kassandra'yla ikiz kardeşi Helenos bebekken Priamos'la Hekabe Thymbra'lı Apollon şerefine, tanrının şehir dışında bulunan tapınağında bir şenlik düzenlemişler ve tören sonunda çocuklarını tapınakta unutup gitmişler. Ertesi sabah almaya geldiklerinde korkunç bir manzara ile karşılaşmışlar: Kassandra ile Helenos beşiklerinde uyuyorlar, ama iki yılan çevrelerini sarmış, gözlerini kulaklarını yalıyordu. Bu eylemle çocukların duyuuları arınmış, insanların göremediği, duyamadığı gerçeklerin algısına açılmış oluyordu. İkisi de kâhin olmuştu.

Başka bir efsane Kassandra'nın biliciliğini (kehânet] şöyle açıklar: Tanrı Apollon Priamos'un güzel kızına âşık olur, kendini verirse ona bilicilik yetisini armağan edeceğini söyler. Kassandra kabul eder, ama tanrıdan yetiyi aldıktan sonra kendini vermeye yanaşmaz. Tanrı da öfkelenir, kızın ağzının içine tükürür ve, böylece verdiği armağanın etkisiz kalmasını sağlar: Kassandra geleceği görebilecek, gördüğünü de haykırarak, ama kimseyi söylediklerinin doğruluğuna inandıramayacaktır." (*Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, s. 215*).

Kaynaklar

- AKMATALİYEV, Abdıldacan, *Cengiz Aytmatov'un Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 221 s.
- AYTMATOV, Cengiz- ŞAHANOV, Muhtar, *Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı*, Tolkun Yay. Ankara, 415 s.
- AYTMATOV, Cengiz, (1997), *Kassandra Damgası*, Çev. Ahmet Pirverdioğlu, Ötüken Yay. İstanbul, 244 s.

ERHAT, Azra, (1972), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 430 s.

KOLCU, Ali İhsan, *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, Ötüken Yay. İstanbul, 256 s.

KORKMAZ, Ramazan, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kaos'tan Düzen'e Ev / Anne ve Çevre / Dünya İzleği", *Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* Ankara, 247 s.

TEVFİK FİKRET, (1984), *Halûk'un Defteri, Bütün Şiirleri*, 3, Haz. Asım Bezirci, Can Yay. İstanbul, 350 s.

A Domsday Scenario by Chingiz Aitmatov: the Cassandra Seal

Assis. Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU

Atatürk University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: The Cassandra Seal, latest novel of Chingiz Aitmatov, bears a warning message for the doomsday that man prepares for himself. It deals with the consuming / exhausting effects of the communist and capitalist systems on man. Man struggles through his eager logic, to dominate the world that is created by God in its infallible balance. All the following aspects point out to the fact that a doomsday is being prepared: Bringing up Xmen whose parents are unknown, the embryos which do not wish to be born since they do not like the whales which commit suicide altogether and people who participate them.

Key Words: Cassandra Legend, Whales, X Man Project, Amerika, The Soviet Union.

Сценарий Судного Дня по Чингизу Айтматову: Тавро Кассандры

Доц. д-р Али Ихсан КОЛДЖУ

Университет Атаюрка

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: Последняя повесть Чингиза Айтматова «Тавро Кассандры» несет в себе сообщение угрозы гибели всего человечества, которую человек приближает своими руками. Рассматриваются те стороны коммунистического и капиталистического строев, которые уничтожают человека. Из-за своей алчности человек пытается стать властелином мира, который создан Всевышним в совершенстве. Создание Ик-индивидуумов ведет к тому, что эмбрионы не хотят рождаться вследствие того, что им не нравится мир, где они будут жить в будущем, происходят массовые самоубийства китов, и присоединение к ним людей; все это свидетельствует о приближающемся конце света.

Ключевые слова: Легенда о Кассандре, киты, проект Ик-индивидуумов, самоубийство, космос, Америка, Советский Союз.

Türk Edebiyatında İthaf Terimi Hakkında Bir Araştırma

Doç.Dr. Turan KARATAŞ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Edebiyat terimlerinin mahiyeti iyice kavranmadan edebî eserlerin her yönüyle anlaşılması, bir milletin edebiyatına derinliğine nüfuz edilmesi neredeyse imkansızdır. İthaf terimi de, bazı edebiyat eserlerinin çözümlenmesinde, onu ortaya koyan sanatkârın sanat hayatının aydınlatılmasında belirleyici rol oynayabilir. Türk edebiyat tarihinde, bir tarafla yanlış olarak adına "İthaf" denen tutumun dikkate değer bir macerası ve ilginç denebilecek tezahürleri vardır. Bu makalede, söz konusu terimin geçmişten bugüne ne şekillerde kullanıldığı, edebiyat dünyasında hangi anlamlara geldiği ve niçin yanlış yorumlandığı örneklerle incelendi ve nihayet bir "ithafnâme"nin düşündürdükleri anlatılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: İthaf terimi, Geleneksel tavır, İthafların özellikleri, İthafnâme

---

Giriş

*-Bu makaleyi, Türk diline ve edebiyatına
emek veren ilim erbabına ithaf ediyorum.-*

Edebî eser, biçimi ve içeriğiyle bir bütünlük arzeder/arzetmelidir. Bazı edebiyat eserlerinin şeklini tamamlayan, daha yerinde bir ifadeyle harici oluşum şartlarına ışık tutan tavırlar veya unsurlar vardır. Bunlardan biri

de "ithaftır. Sadece Türk edebiyatında ve Türk dünyasında eser ortaya koyan edebiyat adamına has değil bütün milletlerin edebiyatlarında görülen ve yaygın bir gelenek olan ithaf, edebiyat eserinin özünden/içeriğinden çok dışıyla yani harici oluşum şartlarıyla, eseri ortaya koyan edebiyatçıyla alâkalı bir tavidir. Bir edebiyat araştırmacısı, bir edebî eserde bulunan ithafa bigâne kalmamalıdır. O eserin niçin 'filan' kişiye ithaf edildiğini de araştırmak ve bir sonuca varmak durumundadır. Gerek genel ansiklopedilerin ilgili maddelerinde gerekse saha ile ilgili özel sözlüklerde, şimdiye kadar ithafın doyurucu bir tanımı yapılmamış ve sanatkarın niçin böyle bir davranışa ihtiyaç duyduğunun sebepleri izah edilmemiştir. Klasik edebiyatımız içinde var olan benzer bir tutumun da, şimdiye kadar aynı terimle anılması konunun ele alınmasını gerektiren diğer bir sebeptir. Bu araştırmada, konuyla ilgili yeni bilgiler, yeni teklifler ve farklı görüşler sunduk. Edebiyat araştırmacılarının, bu farklı değerlendirmelerden yola çıkarak bazı konuları tekrar gözden geçireceğini, hiç değilse üzerinde düşüneceğini umuyorum.

İthafın Kelime Anlamı

Edebiyat bilimiyle uğraşmayan ve yazı mesleğinden sayılmayan "nitelikli okur kitlesi"nin' de bir yazıda/ metinde gördüğünden, birisinden/ bir konuşmada duyduğundan, hiç değilse bir şekilde kulağına "çalındığı"ndan şüphem olmayan "ithafın sözlüklerdeki ilk karşılığı yani kelime anlamı "hediye verme"dir.

Dilimizin önemli sözlüklerinde, bu ilk anlama bir kaç şeyin daha eklendiğini görüyoruz. Meselâ, Muallim Naci (1849-1893), adıyla maruf olan lügatinde, "Tuhfe² olarak vermek, göndermek, verilmek, gönderilmek: Bir altun saat ithaf etti. Saatin ithafı. İhda ile beyenlerinde fark vardır. İthaf, nazar-ı dikkati câlip şeylerde kullanılır. Meselâ, 'bir sepet çiçek ithaf olundu' denilmez. 'Selâm'ın şanına hürmeten 'ithaf-ı selâm' denilir." (1987; 22) Naci, kelimenin 'dikkat çekici', 'kıymetli', 'nadide' şeylerin hediye edilmesinde kullanıldığına ve/ya doğrusunun böyle olacağına işaret ediyor. Türkçemizin eskimeyen ve önemini hâlâ koruyan sözlüğü *Kâmus-ı Türki*'de Şemseddin Sami (1850-1904), yazımıza konu olan kelimeye "armağan ve tensûh verme; hediye takdim ve irsalî; ihdâ" şeklinde açıklama getiriyor. Bu tanımlamada yer alan "tensûh" kelimesinin Türkçe karşılığı "pek az bulunan güzel şey"dir. Öyleyse, ithaf, alelade/ sıradan bir şeyi

hediye verme değil, kıymetli bir nesneyi armağan olarak sunmaktır. "İthaf kelimesini Ferit Devellioğlu (1909-1985) şöyle açıklar: "1. Hediye olarak verme, verilme. 2. Hediye, armağan gönderme, manen sunma." (1993; 468) Bu tanımdaki manen sunma ifadesine dikkat çekmek istiyorum. Demek ki, ithaf edilen 'şey'in maddî değeriyle birlikte, belki de ondan daha çok, bir manevî kıymeti olmalıdır; ya da böyle bir değer, işin mahiyeti icabı zaten kendiliğinden oluşmaktadır.

Azerbaycan şivesinin dışındaki diğer Türk şivelerinde, ithaf kelimesi "bağış" kökünden yapılmış bir isimle karşılanıyor: *Bağışlama, bağışlap, bağışlaş* gibi... (Ercilasun, 1991; 408-409) Bağış kelimesinin, bugün Türkiye Türkçesi'nde *karşılık beklemeden ama illâ bir malı, bir parayı birine, bir kuruma vermek* şeklinde anlam kazandığını hatırlatmakta zarar yoktur. "İthaf" kelimesinin ise bu anlamı aşan bir manaya tekabül ettiğini görüyoruz.

Terim Olarak İthaf

Bir edebiyat terimi olarak **ithaf**³, şair veya yazarın herhangi bir eserini bir karşılık beklemezsiniz, bir yakınlığı, gönül bağı, üzerinde manevî bir nüfuzu, hakkı veya saygınlığı bulunan ya da aralarında düşünce ve duygu birliği olan bir kişiye, kişilere veya bir topluluğa adaması/sunması ve bunun bir ibare yahut yazıyla eserin başında belirtilmesidir. (İthafın, hemen hemen aynı anlam ve mahiyetiyle, diğer bilim alanlarında ve sanat şubelerinde ortaya konan eserlerde de kullanıldığını ve kullanılmakta olduğunu hatırlatalım.)

İthafın, Tanzimat'tan hemen sonraki yıllarda, Fransız kültüründen ve edebiyatından dilimize giren diğer kelime ve ıstıhlara bulunan "pratik" karşılıklar gibi, fransızca "dedicace" kelimesini karşılamak üzere bulunmuş ve kullanıma girmiş olduğunu sanıyoruz.⁴ Ne var ki, ilk kez o dönemin hangi eserinde kullanıldığını, kesin olarak bilmiyoruz. Ancak, dönemin belli başlı edebiyat eserlerini taradığımızda bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Şöyle ki; yeni edebiyatın İlk 'müceddid'lerinden addedilen Şinasi'nin (1826-1871) yazdığı eserlerde ithafa tesadüf edemiyoruz. Bu tespitten şöyle bir sonuç çıkarmak olasıdır: Yazımızın konusu olan ithaf, 1870'e kadar bir edebiyat terimi olarak kullanılmamıştır. İthaf, ilk defa Namık Kemal'in (1840-1888) meşhur tiyatro eseri *Vatan Yahut Silistre'sinde* (1873; Namık Kemal, 1990; 21) karşımıza çıkar. Kitabın başında, üstelik "ithaf başlığıyla yer alan yazı şöyledir:

"Ey, vatanın hayatım koruma yolunda canlarını veren mücahitler! Kudretsizli ğimi gösteren Şu eserim, -alaylarında silah kullanmak Şerefine eriŐtiğiniz- Osmanlı askerinin gürültüsü dđnyayı tutan kahramanlıklarından biridir. Sizin Şa nunuzı herkese bildirmeĝe çalıştım, onun için, bu deĝersiz eserimi -deĝersizliĝini itiraf etmekle beraber- sizin adınıza ithaf ediyorum. Vatanın ne demek olduĝunu bilen kalem sahiplerinin vatanın korunması için yapabileceĝi Şey, askerde -Allah göstermesin- felâket görürse beraber ölmek, zafer görürse milletin teşekkür edici diline tercüman olmaktır. Yaşasın askerimizi Yaşasın vatani"

Namık Kemal'in manzumelerinde ithaf yoktur. Muallim Naci'nin Şiirlerinde de ithafa rastlamıyoruz. Bu durumu, Naci'nin edebiyatta gelenekçi oluşuna bağlayabiliriz. 1873'ü takip eden 15-20 yıl içerisinde tek tük karşılaşıyoruz ithafla. SamipaŐazâde Sezai'nin (1860-1936) 1889'da yayınlanan romanı *SergüzeŐt*, "Ustâd Ekrem"e ithaf edilmiştir. Dönemin meşhur edebî simalarından Recaizâde M. Ekrem'in tefrika edilirken yarım kalan bir hikayesinde, Saime'de (1888) Şöyle bir ithafla karşılarız:

"Atufetlü Ahmed Mithat Efendi hazretlerine,
Birader-i eazzim efendim hazretleri,

Medar-ı ibtihadımız olan edebiyat-ı hâzıra mesleĝinde zât-ı âlinizle birleŐemediĝimiz bazı noktalar da ihtimal ki bulunsun; fakat ekser mesâilde fikirlerimizin, nazarlarımızın mine'l-kadîm birleŐtiĝini görmekle müftehirim. Aramızda zevâl-pezîr olmayacak bir karâbet-i vicdana bittabi bâdi-i husul olan bu vifak-ı efkârı ne dereceye kadar takdir ettiĝimin delil-i alenîsi olmak üzere bu hikayeciĝi nâm-ı âlinize ihdâ ettim. Eserim karîn-i iltifat-ı intikadınız olursa bendenizce bu da bir Şeref-i digerdir. Memleketimizde bu yolda hikaye yazanların pîri, civanı, tüvânı hakikaten zât-ı âliniz deĝil misiniz? Bâki ihlâs ve hürmet, efendim, biraderim." (*Recaizâde M. Ekrem, 1997; 14*)

Bahsimize konu olan terimin, Servet-i Fünûn mektebinin teŐekkülüyle birlikte yaygın olarak kullanıldıĝını söylemek mümkündür. Meselâ, Cenab Şahabeddin'in (1870-1934) 1895'e kadar neşredilen ve bir kısmı, Şairin saĝlığında çıkan ilk ve son Şiir kitabı *Tâmât'ta* (1888) bir araya getirilen manzumelerinin hiçbirinde ithaf yoktur. Buna karşılık, "Elhân-ı Şitâ" Şairinin, 1896 yılından itibaren okurun huzuruna çıkan manzumelerinden bir kısmını yakın dostlarına ithaf ettiĝini görüyoruz.

Eski Edebiyatımızda İthaf Var mıydı?

Saha ile ilgili hemen bütün kaynaklarda, adına ithaf denilen bir geleneğin edebiyatımızda *Kutadgu Büüg'in* (1069) yazılışıyla birlikte başladığı kaydedilir. Ne var ki, geçmiş dönemlerdeki söz konusu gelenekle son yüz otuz yılda yani edebiyatımızın yeni dönemi dediğimiz süreçte karşılaştığımız ithaflarda önemli bir mahiyet farkı görüyoruz. Yukarıda verdiğim tanımla aşağıda aktaracağım bilgileri karşılaştırdığımızda, bu farkın bir dereceye kadar anlaşılacağını sanıyorum.

Tâhirü'l Mevlevî (1877-1951), *Edebiyat Lügati'nin* "İthaf" maddesinde şu bilgileri verir:

"Eski ilim adamlarının bir âdeti vardı. Yazdıkları kitapları ya bir hükümdarın, yâhut bir vezirin, yâhut ileri gelen birinin ismiyle tevşih ederlerdi. (bk. Tevşih) Müelliflerin bunu yapmaktan maksadları hem o adamın ihsanına nail olmak, hem de onun yardımıyla eserin nüshalarını çoğaltmak ve yaymaktı. Fakat doğrusunu söylemezlerdi. 'Bir adamın adı ancak bir kitabda bulunmakla unutulmaktan kurtulur.' fikrini ortaya atarlardı. (...) Yüksek mevkilerde bulunanlar da kendileri için eser yazılmasından hoşlanırlar, hattâ âlimlere, şairlere emir verip kitap yazdırırlar, o vâsita ile sağ iken şöhret kazanmak, ölünce de rahmetle yâd olunmak isterlerdi." (*Olgun, 1973; 74*)

Kadim edebiyatımız içinde hemen bir çok şair ve yazarın böyle bir yola başvurduğu, yani eserlerini bir devlet büyüğüne veya itibarlı bir kişiye takdim ettikleri doğrudur. Çünkü, bugün adına 'telif ücreti' dediğimiz müellifin emeğinin karşılığı olan para, yasal olarak o zamanlar yürürlükte değildi. Telif edilen eserler de matbaa yoluyla basılıp çoğaltılmazlardı. Edipler de, yazdıkları kitabı birinin adına tertip etmek suretiyle emeklerinin karşılığını almak ve eserin çoğaltılmasını sağlamak yolunu açarlardı. Bu sebeple, yukarıdaki alıntıda yer alan ve Osmanlı müelliflerini töhmet altında bırakan "doğrusunu söylemezlerdi" ve devlet adamlarına yönelik mesnetsiz "emir verip kitap yazdırırlar"di ifadeleri izaha muhtaçtır. Şu kadarı var ki, kimi devlet adamlarının, önemli gördükleri kitapların tercümesinde ehil kişilere görev verdikleri, ya da sanat adamlarını bazı eserleri yazmaları konusunda teşvik ettikleri, verdikleri "ihsan"larla da onları "himaye" etmeye çalıştıkları söylenebilir.⁵

Eski edebiyatımızda var olan bu tutumun daha kapsayıcı bir tabirle geleneğin ithaf olmadığını, buna başka bir ad bulmak gerektiğini söylemeli-

yim. Tâhirü'l Mevlevî'nin "tevşîh" bahsinde söylediği, "Lügatde 'birine mücevher gerdanlık takmak' demektir. Müellifler ıstılâhında bir eseri, büyük bir adamın adıyla tezyin eylemek mânâsınadır. 'İthaf kelimesinin izâhında da söylenildiği üzere, eski ilim adamları, bâzı kimselerin nâmına kitap yazarlar, kitabın baş tarafında onların adını zikrederler, bunu yapmakla da eseri süslemiş olurlardı. (...)" (*Olgun, 1973; 173*) bu kabil bilgilerden yola çıkarsak, Divan edebiyatındaki bu geleneğe tevşîh diyebiliriz. Eser tertip etmek tabirini de, bu tutumu karşılamak üzere bir ıstılah olarak kullanabiliriz. (İşin doğrusu, meseleyi Eski Türk Edebiyatı uzmanlarına havale etmektir.)

Gelenekte var olan tavırla 'ithaf'ın farkı

Böyle bir girişten sonra, eski edebiyatımızda var olduğunu söylediğimiz birinin adına eser tertip etmekle Yeni Türk Edebiyatı içindeki ithafların nasıl bir mahiyet arzettiğini örnekler vererek izah etmeye çalışacağım. Kelimenin aslı anlamından yani hediye etmekten yola çıkınca, evvelâ, ithafın karşılıksız olması gerektiğini belirtmeliyiz. Eski edebiyatımızda birinin adına tertip edilen ve elle yazılan tek nüshası bizzat o kişiye takdim edilen eserlerin hemen hemen bir karşılığı olurdu/ beklenirdi. Dahası, eser sahibi, eserini takdim ettiği kişiden ne beklediğini, üstü kapalı bir biçimde, eserindeki takdim manzumesinde veya kaydında imâ ederdi. Bu, para ya da bir mevki/ makam şeklinde tecelli edebilirdi. Halbuki, yeni edebiyattaki ithaflarda, doğru bir ifadeyle, konumuzu teşkil eden asıl ithaflarda, edebiyat adamının, eserini sunduğu kişiden maddî bir beklentisi söz konusu değildir.

Klasik edebiyatımız döneminde, birinin adıyla süslenen yani tevşîh edilen eserin bir kitap bütünlüğü, hiç değilse bir risale formatı taşıması gerekirdi.⁶ Modern edebiyatımızda, ithaf edilecek eser bir tek şiir dahi olabiliyor. Bir rubai, bir dörtlük bile ithaf edilebiliyor.⁷

Divan edebiyatı içinde kaleme alınan kitap bütünlüğündeki hemen her edebiyat eseri, bir devlet adamının/ makam sahibi bir kişinin adına tertip edilirdi. Şairin sağlığında tertip edilen divanları da bu gruba dahil edebiliriz. Başka bir söyleyişle, böyle bir eserin takdim edileceği bir kişi olurdu/ bulunurdu. Yeni edebiyat döneminde ise şair veya yazar, bazı eserlerini ithaf edebilir yahut hiçbirini ithaf etmez. Meselâ, şair Nazım Hikmet'in (1902-1963) bütün eserleri içinde sadece *Memleketimden İnsan Manzaraları* isimli eserinde ithaf vardır, şiir hacminde bir ithaf:

Hatice, Piraye, Pirayende.

Doğum yeri neresi,

Kaç yaşında,

sormadım,

düşünmedim,

bilmiyorum.

Dünyanın en iyi kadını,

dünyanın en güzel kadını.

Benim karım.

Bu bahiste

realite umurumda değil...

939'da İstanbul'da tevkifanede başlanıp

..... biten bu kitap

ona ithaf edilmiştir.

Cumhuriyet şiirinde adı kayıtlara geçmiş biri olan Ahmet Muhip Dıranas (1908-1980) da, şiirlerinden sadece birini "Yağma" şiirini *Ümit Yaşar*'a ithaf etmiştir. Bu bağlamda, dikkati çeken iki örnek daha verelim: Garip Şiiri'nin öncüsü Orhan Veli'nin (1914-1950) hepsi hepsi iki şiirinde ithaf vardır: "Yolculuk" *Rıfkı Melûl Meric*'e, "Helene İçin" *Nezihe Adil-Arda*'ya ithaf edilmiştir. İkinci Yeni hareketinin 'sıkı' şairi Cemal Süreya (1931-1989) da sadece iki eserini, *Beni Öp Sonra Doğur Beni* (1973)'yi *Elif Sorgun*'a, "Çeşme, Küçük Kız, Ozan ve Öbürleri" şiirini *Muzaffer Buyrukçu*'ya ithaf etmiştir.

Cumhuriyet'ten sonraki dönemin önde gelen şairlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983), Behçet Necatigil, (1916-1979) ve Sezai Karakoç'un (doğ. 1933) şiir kitaplarını, tek tek bütün şiirlerini taradığımızda, adı geçen şairlerin bu türden hiçbir eserinde ithaf olmadığını görürüz.

Kadim edebiyatçılar, eserlerini genellikle bir devlet büyüğüne (padişah, Şehzâde, sadrazam, vezir, şeyhülislam, kazasker vb. gibi) yani mevki/makam sahibi birine takdim ederlerdi. Yeni şairler ise devlet adamları yerine beğendikleri, tesirinde kaldıkları, aynı sanat görüşünü paylaştıkları bir sanatçıya, edebiyat yolunda birlikte oldukları bir kalem erbabına ithaf ederler eserlerini.⁸ Meselâ, Cahit Sıtkı'nın (1910-1956) "Kar ve Ben" şiiri "Büyük şair Necip Fazıl'a hürmetlerimle", "Hizmetçi Kız" şiiri de "La Fontaine'in ruhuna ithaf" ibareleriyle yayımlanmıştır. (*Otuz Beş Yaş* şairi-

nin bütün şairlerinden sadece üçünde ithaf vardır. Diğer şair de "Arslan" adını taşıy ve şairin dost halkası içinde yer alan *Vedat Günyol'a* ithaf edilmiştir.)

Klasik edebiyatımıza mensup şairler/ nâzımlar, eserlerini takdim ettikleri 'kişi'yi, aynı yapıttaki bir manzumede (tevhid, münâcat ve naatten sonra gelen bir medhiyede) bahse konu ederler veya "sebeb-i telif-i eser"⁹ kısmında kimin için yazıldığını bir şekilde söylerlerdi. Yeni dönem edebiyat adamı da, eğer eseri kitap bütünlüğünde bir çalışma ise ithafını kitabın kapağından sonra gelen ilk sayfalarından birine bir ibare/ cümle veya bir kaç cümlelik bir yazı şeklinde kor.¹⁰ Eğer eser bir hikâye veya bir şiir ise ithaf, başlığın altında genellikle bir kaç kelimeyle bir ifade şeklinde, bir iki istisna dışında, en fazla bir cümle hâlinde yer alır.

İthafların Bazı Özellikleri

Bir edebiyat eseri, ekseriyetle bir kişiye ithaf edilir. Ne var ki, bir gruba, bir kuruma, bir derneğe, bir coğrafyaya, toplumu oluşturan insanların belli bir kesimine, bir meslek topluluğuna ve nihayet bir millete ithaf edilen eserler de vardır. İlk akla gelen ve çoğumuzun bildiği örnek, *İstiklâl Marşı'muzm*, 'Kahraman Ordumuza' ithaf edilmiştir. Bu bağlamda, Mehmet Emin Yurdakul'un (1869-1944) kitaplarına ve manzumelerine koyduğu ithaflar renklilik arzeder. 1898'de yayınlanan ilk kitabı *Türkçe Şiirle/e* Türk karındaşlarına çoban armağanı çam sakızı', ikinci kitabı *Türk Sazı'na* (1914) da 'Büyük ırkıma' ithafını koyan Yurdakul'un eserlerinde görülen bazı ithaf sözleri şöyledir: *Yurdumuzun koç yiğitlerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Sanatkârân Cemiyeti'ne, Milletim'e, Yurdumun dışı arslanlarına, Harbiye Mektebi talebesine, Vatan şehidlerine, Türk Ocağı'na, Türk Gücü'ne, Türk Yurdu'na, Türk Gençliği'ne, Küçük vatandaşlarıma...* Bu bağlamda aykırı/ ilginç bir örnek; Attila İlhan (doğ. 1925), "Yorgunlar Sendikası" şürini 'bağışlanmayan fikir suçlularına' ithaf etmiştir.(İlhan, 1983; 60) İthafların bir kısmı sadece bir kelimededen ibaret olabilir. Âdetâ rumuz gibi yazılan bu birer kelimeyle isimlerin kimler olduğunu bilmek isteyenlerin, şüphesiz eser sahibini yakinen tanımaları, onun dünyasına girmeleri gerekmektedir. Attila İlhan'ın *Duvar* (1983) kitabında yer alan üç şiirindeki ithaflar şu şekildedir:

- "Ürnmühan" —> -Annem'e-
- "Mektup" —>-Cengiz'e-
- "Mümkün mü" —> -Zehra' ya-

Yukarıdaki durumun aksine, bazı ithaflardaki ifadelerden, eserin sunulduğu kişinin kim olduğunu çıkarmak mümkündür. Mehmed Akif in (1873-1936) eserlerine koyduğu ithafların çoğu böyledir: *Birinci Safahat* —> Evladım Mehmed Ali'ye yâdigâr-ı vedaımdır "Kocakarı ile Ömer" —> Üstad-ı necîbim Ali Ekrem Bey'e *Fatih Kürsüsünde* —> Hamasî şairimiz Midhat Cemâl'e "El-Uksur'da" —> Emir Abbas Halim Paşa Hazretlerine "Berlin Hatıraları" —> Binbaşı Ömer Lütî Bey kerdeşimize *Gölgeler* —> Şark'ın tek dâhî-i sanatı Şerif Muhyiddin Beyefendi'ye hâtıra-i ta'zim

"Firavun ile Yüzyüze" —> Fahrünnisa Emire Hadice Hanımefendi Hazretlerine

Nadiren de olsa, edebiyat adamı, eserini ithaf ettiği kişinin kim olduğunu ve ithafının gerekçesini bir notla açıklayabilir. Meselâ, Mehmed Akif, "Sanatkâr" başlıklı manzumesini 'Mister Archibald Bullok Raosevelt cenablarına' ithaf etmiş ve şöyle bir not düşmüştür: "Vaktiyle Amerika'da iki defa reisicumhur intihab edilen meşhur Raosevelt'in oğludur. Afrika'daki bir münzevînin, böyle, Yeni Dünya evladından birine eser ithafına kalkışması garib görünmesin: Şerif Muhyiddin Beyefendi Newyork'ta iken, bu asîl genç, kendisine karşı İhlasın, mihmanperverliğin, biz Şarklıları bile hayran edecek derecesini gösterdi. Bunun için gıyabî minnetdârıyım." (*Ersoy, 1990; 433/dipnot*)

İthaflardan yola çıkarak sanatkârın "muhi'fine dair ipuçları yakalamak dahası bir fikir sahibi olmak mümkündür. Servet-i Fünûn mektebinin dikkate şayan şairi Cenab Şahabeddin'in 1896-1902 yılları arasında neşredilen onlarca şiirinden dokuzunda ithaf vardır: "İnkisâr-ı Bâziçe —> Ahmed İhsan Bey'e "Mev'îd-i Telâkide" —> Tevfik Fikret Bey'e "Leyâl-i Zahire" —> Hüseyin Suad Bey'e "Yâr-ı Muhayyel" —> H. Nâzım Bey'e "Sevmek İstedikçe" —> A. Nâdir Bey'e "Deniz Kenarında" —> Mehmed Rauf Bey'e "Hakikat-i Sevda" —> Hüseyin Cahid Bey'e "Temâşâ-yı Leyâl" —> Halid Ziya Bey'e "Saadet" —> Kerdeşim Ali Nusret'e

Bu ithaflardaki isimlerin, Servet-i Fünûn dergisinin patronu ve bir iki eksikle yazı kadrosu olduğunu görürüz. Bunların, Cenab'ın yakınında bulunmakla birlikte yakın dostluklar kurduğu insanlar olduğu âşikârdır. Şiirlerindeki ithaflardan yola çıkarak Cenab'ın, aynı mektebin şair ve yazarları olan Hüseyin Sîret, İsmail Safa, Saffeti Ziya, Ahmet Şuayb'la arasının pek de hoş olmadığı sonucuna varılabilir.

Aynı şekilde, Yahya Kemal'in eserlerini ithaf ettiği *Rtfkı Melûl Meriç*, *Fazıl Ahmet Hamdi Tanpınar*, *Muhtar Teyfikoglu*, *Nihad Sami Banarlı*, *Halûk Şehsuvaroğlu*, *Fuad Ömer*, *İhsan [Kongar]*, *Cemal Yeşil*, *Dr. Adnan [Adivar]*, *Şekip Tunç*, *Sâlim [Rıza Kırkpınar]*, *İhsan Şükrü*, *Fuad Bayramoğlu*, *Vehbi [Eralp]*, *Teyfik*, *İhsan Şükrü*, *Vâlâ Nureddin* ve *Halis Erginer* gibi isimleri bir araya getirdiğimizde, şairin kimlerle dostluk kurduğu, aşağı yukarı nasıl bir çevrede yaşadığı tahmin edilebilir. Bu isimler, araştırmacıya, Yahya Kemal'in en azından "dost halkası"na dair bazı bilgiler verir.

Bir eserin ilham kaynağı olan kişiye ithafen yazılan, bir bakıma takdir hislerinin dile getirildiği manzumeler vardır. İthaf sayesinde sanat adamı, yapıtının mülhimesine karşı vefa borcunu bir şekilde yerine getirmiş olur. Meselâ, Yahya Kemal'in *Eski Şiirin Rüzgârıyla* isimli kitabında bulunan "İthaf" isimli şiirin başlığının altında şu cümleler yer alır: "Abdülhak Hâmid'den sonra ledünnî şiirin menbâları kurudu. Sâmih Bey'in hâtif sadâsını andıran bir manzumesi bu çorak devrin en güzel eseridir. O eserin kafiyelerinden doğan bu mısraları sahibine ithaf ediyorum." (*Beyath*, 1985; 125)

Benzer bir ithafla, yani bir esere ilham kaynağı olan bir üstadâ duyulan minnet, şükran duygularının yer aldığı kısacık bir "yazı"yla, bir kitapta değil de, bir mektupta karşılaşırız. Ahmet Hamdi Tanpınar, meşhur eseri *Beş Şehir'i* (ilk baskı 1946) hocası Yahya Kemal'e ithaf etmek istemiş, ancak bir mâniadan dolayı, bunu gerçekleştirememiştir. Kitabın basımından yıllar sonra, eserini ithaf edemediğini üzüntülü bir eda ile söyleyen Tanpınar'ın söz konusu cümleleri, *Beş Şehir'in* sonraki baskılarının başında yer almıştır: "*Yahya Kemal'e* ithaf

"Yahya Kemal'in derslerinden -Fakültede hocamdı- ayrıca eski şiirlerin lezzetini tattım. Gâlib'i, Nedim'i, Bâkî'yi, Nâilî'yi ondan öğrendim ve sevdim. Yahya Kemal'in üzerimdeki asıl tesiri şiirlerindeki mükemmeliyet fikri ile dil güzelliğidir. Dilin kapısını bize o açtı. Millet ve tarih hakkında-

ki fikirlerimizde bu büyük adamın mutlak denecek tesiri vardır. *Beş Şehir* adlı kitabım onun açtığı düşünce yolundadır, hatta ona ithaf edilmiştir. İki defasında da bu kitap bulunduğum yerde basılmadı ve ben bu ithafı yapamadım." (*Tanpınar, 1987; 5*) Bir kişiye ithaf edilen edebî eser, o kişi için yazılmış demek değildir. Yani

söz konusu eserin özünü/içeriğiyle/konusuyla ithaf edilen kişi arasında bir bağ kurmak gerekmez. Daha açık söylesek, birisi için eser yazmak ithaftan bambaşka bir şeydir. İlhan Berk'in (doğ. 1916) iki şiirini ele alalım: Berk "Serseri Huylu Gemiciler" şiirini Sait Faik Abasıyanık'a ithaf etmiştir. Şiirde Sait Faik'e dair tematik izler aramak boşunadır. Şiirin içeriği gemicilere hasredilmiştir. İlhan Berk'in üç bölümlük "Sait Faik" şiiri ise, şiirin imkanları içinde, büyük hikâyeciye dair izler, akisler, sesler taşır; O'nu imâ eden ifadelerle örülmüştür şiir. Açıkçası şiirin özünde Sait Faik vardır. (*Berk, 1999; 68,206-208*)

Bu bağlamda, tekrar gibi gelebilir ama, şunu da açıklamak gerekiyor; ithaf edilen kişi ile ona ithaf edilen eserin içeriği arasında bir ilişki kurmak zordur. Belki bazan derinlerde veya çok üstü kapalı bir ilişki bulunabilir, ama, bunu okurun 'keşfedebilmesi' imkansız olabilir. Bazan da, bu 'içerik' ilişkisi, şair veya yazarla eserini sunduğu kişi arasında bir 'şifre'dir. Bunu, söz konusu iki kişiden başkasının bilme şansı yok gibidir. Bizim bu araştırma boyunca gördüğümüz, bazı istisnalar olsa da, böyle bir muhteva ilişkisinin ithafın mahiyetinden olmadığıdır.

Bazı eserler, özellikle şiirler dergilerde yayımlanırken birine ithaf edilmiş, sanatçı bunları kitaplaştırırken ithafları koymadığı olmuştur. Ahmet Haşim'in (1887-1933) tavrı buna tipik bir örnek teşkil eder. Kanaatimizce şiirlerinin en olgun örneklerini bir araya getirdiği *Piyâle'* sinde (1926) "Bu kitap, dostum şair ve münekkid Abdülhak Şinasi'ye ithaf olunur" cümlesiyle bir incelik örneği sergileyen Haşim, aşağıdaki şiirlerini ilk yayımlandıklarında karşılarındaki şahıslara ithaf etmiş, şiirlerini kitaplaştırırken ithaf sözlerini kaldırmıştır.

"Karanfil" —> Bu şiir Abdülhak Şinasi'ye ithaf olunur

"Bülbül" —> İzzet Melih'e

"Başım" —> Yakup Kadri'ye

"Gelmeden Evvel" —> Sevgili Kardeşim Köprülüzâde Fuad'a

"Birlikte"—> Mehmed Sadi Bey'e

"Son Saat" —> Hamdullah Suphi Bey'e (*Ahmet Haşim, 1994.*)

Haşim'in sadece "Mukaddime" şiirindeki -Cavide Hayri Hanımefendi'ye hürmet ve minnetle- şeklindeki ithaf, şiir kitaplaşırken de kaldırılmamıştır. Sadece küçük bir değişikliklerle şiirin başlığının altında bugüne kadar gelmiştir: *Karaosmanzâde Câvide Hayri Hammefendi'ye. Safahat'ın beşinci kitabı Hatıralar'ı ilk baskısında "Hânedân-ı Hilâfet'in erkân-ı muazzamasından Ömer Faruk Efendi Hazretlerine"* ithafıyla yayımlayan Mehmed Akif, kitabının son baskısından bu ibareyi çıkarmıştır. Bu durumun aksi de söz konusu olabilir; yani ilk yayımında herhangi birisine ithaf edilmeyen bir şiir, bir yazı kitaplaşırken birine ithaf edilebilir. Yine Ahmet Haşim, "Kendime", "Rüşd", "Şimdi" ve "Rüzgar" şiirlerini ilk yayımlandıklarında değil de kitaba alırken *Mimar Celâl Bey'e* ithaf etmiştir.

Çok az görülse de, bir eserin ilk yayımında birine, kitaba alınırken bir başkasına ithaf edildiği de olur. Ahmet Haşim'in bir şiirinde bunu görmek mümkündür. *Piyâle* şairi, "Şimdi" isimli şiirini *Servet-ı Fünûn* dergisinde (S. 991,20 Mayıs 1326) yayımlandığında "Celâl Sahir"e, sonradan da "Mimar Celâl Bey"e ithaf etmiştir.¹¹

Bazı şair ve yazarların, kitaplarının iç kapağına, samimi duygularının yansıması olan bir ifadeyi, birkaç cümleyi elyazlarıyla yazıp bildik-tanidik, dost-ahbap vb. birine imzalamasını, ithaf olarak niteleyen kaynaklar¹² vardır ki, bu doğru değildir. Bu davranış/ tutum kitap imzalamak diye bilinir ve kanaatimizce doğru bir adlandırmadır.

İthafnâme ve "Hüzünlü" Bir Örnek

Bir eseri birine ithaf ederken sanatçı/ müellif tarafından eserin baş tarafına yazılan bir kaç cümlelik yazıya ithafnâme deniyor. Bir kaynakta (*Gövsâ, tarihsiz, aynı madde*),¹³ eserin kime ithaf edildiğini gösteren yazılara *ithafnâme* veya *ithafiye* dendiği kayıtlıdır. Bu bilgiyi daha sağlam bir zemine oturtmak için bir ayırım veya belirleme yapmak durumundayız. Birden fazla cümleden oluşan ithaf yazılarına *ithafnâme*, bir cümlelik, bir kelimelik ithafalara da *ithafiye* demek doğru olanıdır.

Bu araştırmanın, bir bakıma ilham kaynağı olan bir ithafnâmeden de söz açmak istiyorum. Bundan seksen yıl önce yayımlandığında zamanının okuyucusuna ulaşmış olsa da, bugünün okuruna nihan kalan bir kitabın (*İzzet Melih, 2922*)¹⁴ başında yer alan bir yazının, unutulup gitmesine gönlüm razı olmadı. Fecr-i Âtî topluluğu içinde yer alan ve yaşadığı dönemin

meşhur simalarından biri olan İzzet Melih [Devrim]'in (1887-1966) kaleme aldığı bahsimize konu olan kısa ve samimi metin, edebiyatımızın büyük şairi Ahmet Haşim'e yazılması sebebiyle bile dikkate değerdi. Bir hatırayı canlı tutmak amacıyla yazıldığı anlaşılan söz konusu ithafnâmenin, yazanına dair bazı 'sırları' ifşa eyleyerek bir 'itirafnâme' özelliği taşıması ise, yazıyı daha cazip hale getiriyor. Öte yandan, 33-34 yaşındayken "O Belde" şairinin edebiyatımızın "en hassas, en şahsî, en ressam" şairi olduğunun daha o günden ifade edilmesi de, edebiyat tarihimiz açısından kayda değer bir tespittir.

İzzet Melih'in *mensur şiirler, mektup parçaları ve küçük hikâyelerden* oluşan söz konusu kitabının (*İzzet Melih, 1922*) başına koyduğu ve kitabın Ahmet Haşim'e ithaf edildiğini gösteren hüznü, içtenlikli "ithafnâme" şöyledir: "Ahmed Haşim'e

Galatasaray Sultanîsinin birinci sınıfında bulunuyorduk, ikimiz de onüç yaşını tecavüz etmemiştik. Benim "Çocuklara Mahsus Gazete"de bir kaç yazım neşrolunmuş, senin ilk manzumelerin "Mecmua-yı Edebiyye"ye kabul edilmişti. Binaenaleyh sen benden pek yüksekte bulunuyordun; madem ki altı ay kadar evvel "şair"liğe sülük etmişin!

Bir gün mubassırdan [okuldaki gözetici] izin aldım; senin yanına geldim ve: "Haşim, bana nazm, şiir öğret." diye yalvardım. O zamandanberi -yaşımızı daha itiraf edebiliriz, değil mi?- yirmi bir sene geçti. Sen nazmımızın en hassas, en şahsî, en "ressam" bir mümessili oldun. Ben ise, büyük sabrile verdiğin aruz derslerine rağmen, öyle berbad manzumeler yazdım ki onlar asla neşrolunmadı ve ben, ancak bir sene devam eden tecrübeden sonra, ilelebed nesirde kalmağa karar verdim.

Evet, azizim Haşim, sen bana "nazm"ı öğretemedin. Fakat dünyanın lâyetânehi şekilleri ve manzaraları, hayatın bîpayan zevkleri ve acıları bana "şiir"i telkin etti. Güzellik, aşk, hüzn ve tebeşüm şiirini tattım... Şi'r-i kalbin ve şi'r-i tabiatın bazı inikalarını [yansımalarını] taşıyan şu küçük kitabı, vefâkâr dostluğumun bir nişanesi olarak, "Göl Saatleri" şairine ithaf ediyorum."

Sonuç

Divan edebiyatındaki birinin adına *eser tertib etme* geleneğinin ithaf olmadığı âşikârdır. **İthaf**, son yüz otuz yılda ortaya çıkmış ve mahiyet hatta şekil itibariyle eser tertip etmekten oldukça farklı bir tutumdur; Servet-i Fû-

nûn mektebiyle birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İthaf ibareleri/ sözleri, II. Meşrutiyet'in ilânından Cumhuriyet'e kadar geçen sürede, yer yer küçük, samimi yazılar hâlinde eserlere değişik bir "hava" katmıştır. İthaf, edebiyat adamının muhitine dair yapılacak araştırmalarda, onun 'dost meclisi'ni işaret eden bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, ithafın, eserin harici oluşum şartlarına dair ip uçları verebileceği de akılda tutulmalıdır.

Açıklamalar

- 1 "Nitelikli okur kitle", son zamanlarda, İngilizce'deki "layman" terimine karşılık Türkçe'de kullanılan bir tabirdir. Esas itibarıyla "meslektan olmayan" anlamı taşıyan söz konusu kelimenin terim karşılığı olarak Türkçe'de "edebiyat-âşına", "edebiyatsever", "hevesli" veya "bilinçli okur" gibi ifadelerden birisi de kullanılabilir.
- 2 İthafın kökü olan tuhfe, Arapça bir kelimedir ve çoğulu 'tuhaf'tır. Kelime, *Lügat-t Naci* ve *Kamus-ı Türki'de* benzer ifadelerle açıklanıyor: "Hediye, armağan; hediyelik garip ve makbul şey, nadide mal." 'Hediye' ve 'armağan' karşılıklarına Muallim Naci, 'pîşkeş'i; Ferit Devellioğlu da 'bergüzar'ı ekliyor. Kelimenin ikincil anlamına dair Devellioğlu'nun açıklaması farklılık arz ediyor: "Yeni çıkma, hoş gider, güzel şey." Sanıyorum, kelimenin çoğulu olan 'tuhaf'ın dilimizde kazandığı anlam, bu ikincil anlamından yaygınlaşmıştır.
- 3 Kelimenin aslı yukarıda değindiğimiz gibi Arapça (tuhfe kökünden) olması nedeniyle Türkçe karşılık bulma yolunda varılan neticede "sunu", "adanı" ve "sunut" gibi belli başlı üç sözcük türetilmiştir. Bu üç kelimenin de "ithafın terim anlamındaki genişliği ve derinliği çağrıştırmadığı, onun kadar kapsamlı olmadığı kanaatindeyiz. Şayet bir karşılık bulunucaksa bu üç sözcükten en uygununun "sunu" olabileceği, kişisel görüşümüzdür. Dilin bünyesinde var olan her kelime gibi, terimler de, neredeyse, olaylar, buluşlar, değişen hayat şartlarının bir nevi dayatması/icbar kılması sonucu ortaya çıkarlar. Kaldı ki, dil içinde kelimelerden farklı konumlara sahip olan terimlerin eğer millî dilde bir karşılığı yoksa, bulunamamışsa, yabancı bir dilden alınıp kullanılacağı, hatta dilin tabii bünyesi içinde uyumlu hâle gelmişse millî dahi kabul edileceği, eskidenberi dil ve edebiyat camiasında çoğunluğun benimsediği bir görüştür.

- 4 Mehmet Zeki Pakalın, ithaf terimini açıklarken "Fransızca dedier'in karşılığıdır" kaydını düşer. (Pakalın, II, 1993; 104) Fransızca-Türkçe sözlükler, dedier'e "ithaf etmek" karşılığını veriyorlar.
- 5 Bu konuda vereceğim iki ayrı örnek, söylediklerimizi kuvvetlendirecektir:
"Ahmedî (ö. 1412) ile *Yıldırım Bayezid'in* tanışması da, yine şehzadenin Germiyan valiliği sırasında olmuştur. *Ahmedî* bu sıralarda *İskender-nâme'sini* yazmaktaydı. Şehzadenin gösterdiği teşvik ve iltifattan [vurgu bana ait, TK] cesaret alarak..." (İpekten, 1996; 16) "Bir gün Filibe yolunda Padişah hizmetine vardım. Gördüm ki Sultan-ı cihan sahibkırın-ı zaman Sultan Murad Han elinde bir kitap tutar. Bu zaîf-i haste-dil ol âlicenabdan ne kitabdır deyü istida etdim. Ol lafz-ı şekerlerinden *Kabus-nâme'dır* deyü cevap verdi ve eyitti ki hoş kitabdır ve içinde çok faideler ve nasihatler vardır amma farisi dilindedir. Bir kişi türkçeye tercüme etmiş, velî rûşen değil, açık söylememiş dedi. Velâkin bir kimse olsa ki bu kitabı açık tercüme etse. [vurgu bana ait, TK] Ta ki mefhumundan gönüller haz alsın." (Keykâvus, 1966; 3)
- 6 Bu bağlamda, mesnevileri ve kitap bütünlüğündeki telif ve tercüme mensur eserleri sayabiliriz. Manzumelerin (gazel, terakib-i bend, kıta, rubai vb.) tek tek birinin adına yazıldığına/birine hediye edildiğine, bir yerine bir kayıt düşüldüğüne dair bilgilere ulaşamadım. Adını andığım manzumelerin yazıldıktan sonra bir devlet büyüğüne bir vesileyle okunması başka bir şeydir. Devlet büyüklerinin medhi için kaleme alınan kasidelerin durumu ise daha farklıdır.
- 7 Yahya Kemal, daha farklı bir buluşla rübailerinin bir kısmına, ithaf ettiği kişilerin adını başlık olarak koymuştur. Rübailere başlık olan ithaflar şunlardır: "Nihad Sami Banarlı'ya", "Halûk Şehsuvaroğlu'na", "Fuad Ömer'e", "İhsan'a", "Cemal Yeşil'e", "Dr. Adnan'a", "ekip Tunç'a", "Sâlim'e", "İhsan Şükrü'ye", "Fuad Bayramoğlu'na", "Vehbi'ye", "Tevfik'e"... Ek bir bilgi olarak zikrederim, *Kendi Gökkubbemiz* şairi "İtrî" isimli eserini Rıfki Melûl Meriç'e, "Ses" şiirim Fazıl'a, "Bahçelerden Uzak" şiirini Ahmet Hamdi Tanpınar'a, "Bergama Heykeltraşları" nı Muhtar Tefvikoğlu'na, bir "Rübai" sini İhsan Şükrü'ye, "Rıtl-ı Giran" gazelini Vâlâ Nureddin'e ve bir "Kıt'a" sını Halis Erginer'e ithaf etmiştir.

- 8 Sanat anlayışıyla birlikte aynı düşünceyi, aynı ideali paylaşmak, aynı ülkü için yaşamak da şüphesiz ithaf için önemli sebeptir. Bir duygu ve düşünce birliğinin ithafa nasıl katıldığını görmek için aşağıdaki örneği okumak gerekir:
- "Sevgili Nüzhet,
"Bu eserimi sana ithaf ediyorum. Çünkü memleketin ufuklarını boğucu bir sis gittikçe biraz daha fazla sararken seninle baş başa onun mukadderâtına ağladığımız dakikalar çok oldu.
"Bu eserimi sana ithaf ediyorum. Çünkü bu eseri bana mukadderâtına beraber ağladığımız bu zavallı memleket ilham etti. Evet kardeşim, bu memleketi sevenler azdır denemez. Fakat senin gibi çılgın bir aşk ile sevenler ve bu sevgisini de fiilen de gösterenler nâdir. Bu çılgın muhabbet ve bu keskin zeka ile ona en müşkil dakikalarında en kıymetli hizmetleri sen ifa et. Ben ki onun mukadderâtına göz yaşlarımla, mısralarımla ağlayarak bir kalp birliği yaratmağa çalışıyorum, gençliğin 'kılıcından ziyade kalbinden' feyyaz bir inkılâba intizar ederken bu eseri sana ithaf etmeği bir kardeşlik vazifesi bildim." (Yahya Saim, 1919)
- 9 Eski Türk Edebiyatı döneminde yazılan bazı eserlerin baş tarafında aynı adla veya "sebeb-i tertib-i eser", "sebeb-i telif-i kitab" gibi isimlerle yer alan bir bölümdür. Müellif, söz konusu kısımda, eserin yazılış macerasını, niçin ve hangi sebeple, kimin adına yazıldığını anlatır. Sebeb-i telif-i eser kısmı, bir yönüyle, bugünkü kitapların baş tarafında yer alan 'ön söz' ya da 'sunuş' yazılarına benzer. Bu terimin, günümüzde, geçmişe bağlı, klasik merakı olan kimi edebiyatçılar tarafından bazı kitaplarda kullanıldığını görmekteyiz.
- 10 Bu hususta bir kaç istisna sözkonusudur. Meselâ, Tevfik Fikret (1867-1915), *Rübâb-ı ikeste* isimli meşhur kitabını okuyucularına ithaf ettiğini, kitabının ikinci şiirinde, "Kâri'lerime" başlıklı manzumesinde belirtir: Size, ey bilmediğim, görmediğim kâri'ler; Size ithaf ile neşreyliyorum bunları ben. Size ithaf ile; zîrâ, ne için ketmedeyim, O sizin görmediğim, bilmediğim gözleriniz,

Safha-yı şî'rime ibzâl-i nigâh eylerken Belki bir noktada birden durarak, velvelesiz, Gösterişsiz iki üç katrecik îsâr eyler... Ben bu ümmid ile teşyî-i hayat etmedeyim.

Meraklılar için bir not: Tevfik Fikret aşağıdaki manzumelerini de, karşılarında yazılı olan şahıslara ithaf etmiştir: "Hemşirem İçin" —> -Nineme- [Anneme] "Halûk'un Veda'ı" —> Prens Faruk "Hakikatin Yıldızı" —> Yegâne Feylesofumuza [Rıza Tevfik] "Ferda" —> -Bugünün Gençlerine-"Bahar Kalfâ" —> -Naşirim Hasan Tahsin'e-

- 11 Her iki ithafta da "Celâl" ismi bulunduğu için, bu durum bir mürettip hatasından da kaynaklanmış olabilir.
- 12 "Ayrıca bir eserin yakın bir dosta hediye edilmesi sırasında yazarın el yazısıyla içtenlik taşıyan bir kaç cümle yazması da çağımızda bir nezaket kuralı, gittikçe yayılan güzel bir gelenek haline geldi. Çıkar gözeten eski ithafların yerini, içtenlik belirten sunular aldı. İmzalı eserler toplamak, kitapseverler arasında yaygınlaştı. Bu yüzden yayınevleri imza günleri düzenlemekte, kitap bayramlarında yazarlar eserlerini okurlarına, onları hiç tanımadıkları halde imzalamaktadırlar. Bu tür ithafın içtenlikle ilgili bir yanı yoktur." (*Meydan Larousse*, VI, 606)
- 13 Bu eser, "Lakerda" maddesine kadar İbrahim Alâettin (1899-1949) tarafından telif edilmiş, sonrası Server İskit başkanlığındaki bir ilmî heyetçe tamamlanmıştır.
- 14 İzzet Melih, *Tezad* isimli uzun hikâyesini/romanını da Halid Ziya Bey'e "zât-ı üstâdânelerine ithaf ve takdim" etmiştir. Diğer örneklere göre oldukça uzun sayılabilecek ithafnâmeyi İzzet Melih şu cümlelerle bitirir: "Ve *Tezad*'ı, büyük Balzak'tanberi gittikçe teessüs ve tevessü' eden bu 'tarz'ın Osmanlı edebiyatında henüz yeni olan bir misâl-i naçizi zannederek hiç olmazsa bu nokta-i nazardan şayan-ı dikkat bulduğum için, ilk sahifesine bizde 'hikâye'nin müessis-i hakîkisi olan üstâd-ı muktedirin nâmını koymaya cesaret ettim. Bu suretle kalem sahibi olarak ona borçlu olduğum deyn-i edebîyi kısmen eda etmekle beraber kadîm ve samimi muhabbet-i hürmetkârânemi tekrar eylemek istedim." (İzzet Melih, 1912)

Kaynaklar

- AHMET HAŞİM (1994), *Bütün Şiirleri -Piyale/Göl Saatleri/Diğer Şiirleri*, Hazırlayanlar: İnci Enginün-Zeynep Kerman, 2. baskı, Dergâh Y, İst.
- BERK, İlhan (1999), *Eşik 1947-1975 -Toplu Şiirler i-*, Yapı Kredi Y, İst.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1974), *Kendi Gök Kubbemiz*, 5. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Y., İst.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1985), *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, 4. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Y, İst.
- CEMAL SÜREYA (1990), *Sevda Sözleri -Bütün Şiirleri-*, 3. baskı, Can Y, İst.
- DEVLİÖĞLU, Ferit (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 11. baskı, Aydın Kitabevi Yayını, Ank.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Y, Ank.
- ERSOY, Mehmed Akif (1990), *Safahat -Edisyon Kritik-*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür Bakanlığı Y, Ank.
- GÖVSA, İbrahim Alâettin (tarihsiz), *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi*, İskit Yayını, 5 cilt.
- İLHAN, Attila (1983), *Duvar*, 5. baskı, Bilgi Yayınevi, İst.
- İLHAN, Attila (1983), *Yasak Sevişmek*, 4. baskı, Bilgi Yayınevi, İst.
- İPEKTEN, Halûk (1996), *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Millî Eğitim Bakanlığı Y, İst
- İZZET MELİH (1331/1912), *Tezad, Sabah* Matbaası, [İst].
- İZZET MELİH (1922), *Hüzün ve Tebbessüm*, İkinci tab'ı, Sabah Matbaası, İst.
- [KANIK] Orhan Veli (1991), *Bütün Şiirleri*, 13. baskı, Adam Y, İst.
- KEYKAVUS (1966), *Kabus-nâme*, Çeviren: Mercimek Ahmed, Gözden geçiren ve önsözü yazar: Orhan Şaik Gökyay, 2. baskı, İst.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (1991), *Çile*, 17. baskı, Büyük Doğu Y, İst.
- Meydan Larousse -Büyük Lügat ve Ansiklopedi-* (1988), Meydan Yayınevi, 6. C, İst.
- MUALLİM NACİ (1987), *Lügat-ı Nâci*, Çağrı Y, İst., [tıpkıbasım].
- NAMIK KEMAL (1990), *Vatan Yahut Silistre*, Hazırlayan: Prof. Kenan Ak-yüz, Kültür Bakanlığı Y, Ank.
- NAZIM HİKMET (1976), *Memleketimden İnsan Manzaraları*, 3. baskı, Baskıya hazırlayan: Memet Fuat, De Yayınevi, [İst].

- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Y., 3 C, İst.
- RECAİZADE M. EKREM (1997), *Bütün Eserleri III*, [Hazl.] İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, Millî Eğitim Bakanlığı Y, İst.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1978), *Kâmus-ı Türkî*, İst.
- TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ [OLGUN, Tahir] (1973), *Edebiyat lügati*, Neşre Hazırlayan: Kemâl Edib Kürçüoğlu, Enderun Kitabevi, İst.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1981), *Bütün Şiirleri*, 2. baskı, Dergâh Y, İst.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1987), *Beş Şehir*, 7. baskı, Dergâh Y, İst.
- TARANCI, Cahit Sıtkı (1991), *Otuz Beş Yaş*, 6. baskı, Derleyen: Asım Bezirci, Can Y, İst.
- TEVFİK FİKRET (1984), *Rübâb-ı Şikeste*, Hazırlayan: Asım Bezirci, Can Y, İst.
- YAHYA SAİM (1919), *Memleket İlhamları -İstanbul ve Hayat-*, Türk Neşriyat Evi Matbaası, İst.

Analysis of the Term "Dedication" in Turkish Literature

Assist. Prof. Dr. Turan KARATAŞ

Gaziosmanpaşa University Faculty of Arts and Sciences

Abstract: it is almost impossible to comprehend literary products and literature background of a nation unless the importance of literature terms is fully understood. The term "dedication" could play a critical role in understanding of a literary product as well as understanding of its producer. The attitude sometimes wrongly referred as "dedication" has considerable history and interesting results in Turkish literature. In this article, through examples, we try to show how this term has been used from the past to today, what meaning it has had and why it has been misused. Besides, we try to explain what a "dedicatory" reminds.

Key Words: Dedication term, traditional attitude, features of dedications, dedicatory.

Исследование о термине «Посвящение» в Турецкой Литературе

Д-р Туран КАРАТАШ

Университет Газиосманпаша

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: Невозможно проникнуть в глубины литературы какого-либо народа, всесторонне понять его литературные произведения без глубокого понимания сущности литературных терминов. Термин «посвящение» может сыграть решающую роль в анализе некоторых литературных произведений и освещении профессиональной деятельности писателей-авторов. В истории турецкой литературы у этого подхода, который неправильно именовался «посвящение» есть своя история и интересные особенности. В данной статье осуществляется попытка освещения того, каким образом данный термин использовался в прошлом и по сей день, какое он имел значение в литературе, почему он неправильно использовался (на примерах) и, наконец, о чем заставляет нас задуматься произведение-посвящение.

Ключевые слова: Термин «посвящение», классический прием, особенности посвящения, произведение-посвящение

Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri

Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Fatih Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet; Herat Mektebi tezkireleri(Baharistan, Devletşah Tezkiresi ve Mecâlisü'n-Nefâis); şiir ve şaire yönelik değerlendirmeleri açısından incelenmiş ve Anadolu'da kaleme alınan XVI. yüzyıl tezkireleri ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda; XVI. yüzyıl Anadolu tezkireleri ile Herat Mektebi tezkireleri arasında her açıdan benzerlikler ve paralellikler olduğu görülmüştür. Özellikle de Anadolu tezkirelerinin kullandığı eleştiri terminolojisinin yüzde yetmişe yakınının Herat menşeli olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Herat Mektebi Tezkireleri, Eleştiri Terminolojisi, XVI. Yüzyıl Tezkireleri.

Giriş

Herat, XV. yüzyılda Türk-İslam Medeniyetine ev sahipliği yapmakla beraber "Orta Asya-Anadolu" etkileşiminde de önemli bir merkez haline geldi. Timurluların şâir padişâhı Hüseyin Baykara döneminde altın çağını yaşayan Herat, sanat ve edebiyatta bir anda Şarkın en gözde mekânı oldu. Bir yanda Fars ve Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Mollâ Câmî ile Ali Şîr Nevâî; diğer yanda büyük nakkâş Bihzâd ve hattat Mîr Meşhedî gibi önde gelen sanatçı ve edebiyatçılar Herat'ta bir araya geldi. Bu haliyle Herat tam bir okul görünümüne büründü. Bu okulda kısa zamanda sanat, edebiyat, tarih, vb. ilimlerde gelecek yüzyılları da etkileyecek olan büyük şahsiyetler yetişti ve önemli eserler kaleme alındı.

Tarihî seyir açısından bakıldığında "Bağdat-Tebriz-Şiraz-Semerkant-Herat-İstanbul" çizgisinde gelişen Şark-İslam Medeniyetine, İstanbul öncesi ev sahipliği yapan Herat, yetiştirdiği şahsiyetlerle ve kaleme alınan eserlerle XVI. Yüzyıl İstanbul'una hem büyük bir miras bırakır, hem de açık tesirler yapar. Bu tesirin şiir, edebiyat ve sanatın hemen her dalında gerçekleştiğini söylemek mümkündür (*Çetindağ;2002*).

I. Herat'tan İstanbul'a Tezkirecilik

Herat Mektebinde; ekol haline gelen ve klasikleşen ilim dallarından birisi de "tezkirecilik" tir. Arapların "Tabakatu's-Şu'arâ", Acem ve Türklerin "Tezkiretü's-Şu'arâ" olarak adlandırdıkları tezkirecilik; her ne kadar IX. Yüzyılda Muhammed b. Sallam el-Cumahî ve Ebû Abdullâh ibn Kuteybe ile başlasa da türün klasik şekline XV. Yüzyıl Heratı'nda ulaştığı bilinmektedir. (Çetin, 1990:300). Herat Mektebi tezkireleri olarak da anılan bu yüzyıl tezkireleri sırasıyla; Molla Câmî'nin Baharistânı, Devletşâh'ın Tezkiretü's-Şuarâsı ve Nevâî'nin Mecalisü'n-Nefâisi'dir (*Aziz,1941:28*). Bu tezkirelerden sonuncusu Türk edebiyatı için de büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eser, Türk tezkirecilik târihinin ilk ürünüdür. Nevâî'den sonra türün Anadolu'da örnekleri verilir ve XVI. yüzyılda Sehî, Latîfi, Âşık Çelebi, Kınalı-zâde, Beyanî ve Ahdî birer tezkire tertip eder, Âlî de Kühü'l-Ahbar'ın bir bölümünü şâirlerin hayatına ayırır. Bahsi geçen yüzyıllarda Herat-İstanbul arasında birçok alanda olduğu gibi, bu alanda da çok açık bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Bu etkileşimin boyutlarını açıklığa kavuşturabilmek için her iki sahanın ismi geçen tezkirelerini birkaç açıdan değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu değerlendirmeler, genel olarak; "Şâir Sayısı Açısından", "Tertip Açısından", "Biyografik Bilgi Açısından" ve "Şiir ve Şâir Eleştirisi Açısından" olmak üzere bazı başlıklarda toplanmaktadır (*Çetindağ;2002*). Burada ise bu konulara kısaca değinilecek ve iki ekol arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Her şeyden evvel tezkirelerin ele aldıkları şâir sayıları birbirinden farklıdır. Câmî 39 (*Gençosman, 1945:5*), Devletşâh 143 (*Lugal, 1994:11*), Nevâî 469 (*Ayan,1995:3*), Sehî 229 (*İsen,1980:12*), Latîfi 334 (*Camm,2000:20*), Âşık Çelebi 426 (*Kılıç,1994:40*), Kınalı-zâde 640 (*Eyduvan,1999:917*), Beyanî 377 (*Sungurhan,1994:14*), Ahdî 381 (*Solmaz,1996:6*) ve Âlî 305 (*İsen,1994:27*) şâirin biyografisine yer verir. Şâir sayıları birçok açıdan önem arz etmekte-

dir. Zira aşağıda tabloda vereceğimiz sayıların, şâir sayısına göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Herat Mektebi tezkireleri ile Anadolu tezkirelerinin ilk benzeştiği yerlerden birisi tezkirelerin bölümlere ayrılması meselesidir. Herat Ekolünün ilk tezkirecisi Câmî, Baharistân isimli eserini sekiz bölüme ayırır, bu bölümlerden sadece yedincisinde şâirleri anlatır. Devletşâh Tezkiresi bir mukaddime ile yedi bölümden oluşur. Ardından Nevâî, tezkiresini sekiz bölüme ayırır ve "sekiz bölüme ayırma" geleneği Latîfî'ye kadar devam eder. Sadıkî ve Sehî de Molla Câmî ve Nevâî gibi tezkirelerini sekiz bölüme ayırırlar. Latîfî ile beraber, bölüm sayısı ve şâir sıralamasında teknik açıdan değişiklikler görülür (*İsen,,1990:30*).

Nevâî, tezkiresinin önsözünde Molla Câmî'nin, tezkiresini sekiz bölüme ayırdığını zikreder ve onu beğendiğini söyler: "Çün bu maksûdka yitildi anı sikkiz kısım itildi. Ve her kısım nefis bir mecliska mevsûm boldı ve mecmu'ığa Mecâlisü'n-Nefâis at *koyuldu.*"(*Nevâî,1995:2*). Mecâlisü'n-Nefâis'ten sonra yazılan ilk tezkire Afşar Türklerinden Sadıkî'ye ait olan "Mecnau'l-Havâs"tır. Sadıkî, tezkiresinin mukaddimesinde Câmî'nin Baharistân, Devletşâh'ın Tezkiretü'ş-Şuarâ, Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis ve Sâm Mirzâ'nın Tuhfe-i Samî adlı eserlerini andıktan sonra "Bu silsile ser-halka-i intizâmı birbiridin üzülmesün diyü ve bu tezkireler ser-riştesi bozulmasun diyü" tezkiresini meydana getirdiğini söyler (*Le-vend, 1984:256*).

Sehî Bey de Nevâî gibi tezkiresini sekiz ravzaya ayırır. Tertip tarzı açısından bakılınca Sehî'nin büyük ölçüde Mecâlisü'n-Nefâis'i örnek aldığı kolayca görülecektir (*İsen, 1997:18*).

Sehî Bey'den sonra Anadolu'da ikinci olarak kaleme alınan tezkire, Latîfî'nin Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nüzemâ adlı çahşmasıdır(1546). Latîfî ile beraber tezkirelerin tertip tarzında köklü değişikliklere gidilir. Latîfî Tezkiresi bir mukaddime, üç fasıl ve hatimeden meydana gelmiştir. Ancak mukaddimede işlenen konular Herat tezkirelerinde işlenen konularla paralellik arz eder (*Canım, 2000:20*).

Latîfî'nin tezkirecilik geleneğine tertip açısından getirdiği bir yenilik daha vardır. Herat Ekolü tezkirelerinde ve Sehî'de şâirler tabakat esasına göre sıralanırlarken Latîfî ile birlikte alfabetik sistem yöntemi uygulanmaya başlanır (*İsen, 1990:14*). Latîfî'den sonra tezkirelerin tertip tarzı değişmiş; Ahdî, Hasan Çelebi başta olmak üzere bir mukaddime ve üç fasıl geleneği benimsenmiştir.

Tezkirelerde dikkat çeken ikinci önemli husus ise mukaddimelerdir. Mukaddime geleneği ve mukaddimede bahsedilen konular açısından tezkirelerin Molla Câmî ile beraber bir düzen sağladığı ve aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Ancak bazı mukaddimelerin kısa, bazılarının ise uzun ve teferruatlı olduğu görülmektedir. İçerik açısından da paralellikler görülmektedir. Tezkireciler, bu bölümde Allâh'a hamd ettikten sonra insanın ve "söz"ün önemine dikkat çeker, şiir ve şâirlik hakkındaki görüşlerini aktarır, şiirin caiz olduğunu ve şâirliğin yüce bir merteye olduğunu ispat etmeye çalışır ve şâirlerin isimlerinin unutulmaması için tezkirelerini kaleme aldıklarını ifade ederler (*Macit, Şubat 1993:6*). Bu çerçevede bakılınca Molla Câmî'nin şiir ve şâir konusunda fikirlerini kısaca anlattığı görülür. Tezkirecilik açısından asıl kapsamlı mukaddimenin Devletşâh'la başladığı görülmektedir. Devletşâh Tezkiresi, Molla Câmî'ye göre çok daha uzun bir mukaddime ile başlar. O, mukaddimesinde Allah'a hamd ettikten sonra, insanın yaratılışından ve yeryüzüne halife olmasından, ona verilen konuşma yeteneğinden bahseder. Ardından çok teferruatlı bir şekilde söz söylemenin ne kadar büyük bir nimet olduğunu ve insanı diğer varlıklardan ayırdığını anlatır. Daha sonra da şiir ve şâirlik hakkındaki görüşlerini, şâirliğin kutsallığını dile getirir. Nevâî'nin mukaddimesinin çok kısa olduğu ve bu tür konulara girmedığı görülmektedir. O, kendisinden önce kaleme alınan tezkireleri zikrettikten sonra, Hüseyin Baykara döneminde yetişen şâirlerin unutulmasını önlemek için tezkiresini kaleme aldığını vurgular (*Nevâî, 1995:3*). Anadolu tezkirecilerinden Sehî Bey'in eserinin mukaddimesi de Nevâî'ninki gibi kısa ve özdür. Ancak Sehî Bey, tezkiresinde Devletşâh'ın bahsettiği meselelere de değinir. İnsanın yaratılışını, mükemmelliğini, sözün önemini, şiirin kutsallığını dile getirir. Ardından kendinden önce yazılmış Herat tezkirelerine dikkat çeker. Sehî Beyden sonra kaleme alınan tezkire Latîfî'ye aittir. Latîfî, Anadolu tezkireleri içinde mukaddimesi, kapsamlı olan tezkirelerden birisidir. Onun mukaddimesi daha çok Devletşâh'ın mukaddimesine benzer. Latîfî, Devletşâh'ın anlattığı şeyleri tekrarlar ve biraz da geliştirir. Şiir ve şâirlik hakkında bazı tespitlerde bulunur. Özellikle Divan edebiyatı geleneği ve mecaz-hakikat ilişkisi açısından yaptığı tespitler, halen önemini korumaktadır. Latîfî'den sonra mukaddimeler benzer üsluplarla devam eder. Kimi zaman kısa, kimi zaman kapsamlı olarak aynı şeyler anlatılır.

Tezkirelerde çok açık benzerlik gösteren özelliklerden birisi de "biyografik bilgi" geleneğidir. Daha önce de belirtildiği gibi bu ilim dalı, tezkirecilikten önce ortaya çıkmıştır. Herat ekolü tezkirelerinden çok önce metod açısından kuralları tespit edilen biyografi geleneğinde şablon bellidir ve her şair için aşağı yukarı aynı şeylerden bahsedilir. Bu yüzden hem Herat Ekolü tezkirelerinde, hem XVI. yüzyıl Anadolu tezkirelerinde, biyografi geleneği hep aynı minval üzere devam etmiş, kayda değer bir farklılığa rastlanmamıştır.

Ancak yine de, bütün tezkirelerde biyografik bilgi aktarımı tamamen aynıdır, anlamı çıkarılmamalıdır. Hatta bu konuda her tezkirecinin kendine göre bir üslubu vardır da denilebilir. Konu biraz da tezkirecinin kişiliği ve bilgiye ulaşma becerisi ile ilgilidir. Çünkü aynı yüzyıl veya aynı ekol içinde bazen çok büyük farklılıklar görülmektedir. Mesela Molla Câmî ile Devletşâh arasındaki fark veya Sehî Bey ile Âşık Çelebi arasındaki fark gibi. Bazı tezkireciler biyografik bilgiden şâirle ilgili her türlü, dedikoduya varıncaya kadar, bilgiyi anlarken bazıları çok az ve öz bilgi vermek gerektiğini, tezkirelerinin fazlasını kaldırmayacağını beyan etmişlerdir. Şimdi ana hatlarıyla da olsa; tezkirelerin biyografik bilgiye yaklaşımı ile ilgili tutumlarını irdelemeye çalışalım:

İlk tezkire, yani Baharistân ile başlayalım. Câmî'nin, Baharistân'ı hazırlarken düzeniyle, tertibiyle, kısacası herşeyiyle ideal bir tezkire hazırlamak gayesiyle yola çıktığı söylenemez. Onun yaptığı işte biraz keyfilik söz konusudur. Hoşuna giden, beğendiği şâirlerden küçük bir demet seçerek tezkiresini oluşturur. Aynı keyfilik içerikte de görülür ve her şâirin biyografisi farklı şekilde anlatılır. Kısacası Câmî'nin az ve öz anlatarak küçük bir tezkire yazdığı görülmektedir. Çoğu şâire kısaca değinilmiş ve az bilgiyle yetinilmiştir.

Câmî, şâirlerin mahlaslarını vermiş, asıl isimlerinden pek söz etmemiştir. Ayrıca O, şâirlerin doğduğu ve yaşadıkları memleket isimlerini vermek yerine, hangi hükümdar zamanında yaşadıklarını vermekle yetinmiştir. Şâirlerin kişilik ve mizacları ile ilgili ise çok az bilgiye rastlanmaktadır. Câmî, şâir başına ortalama üç beyit örnek vermiştir. İkinci tezkire ise Devletşâh Tezkiresidir. Bu tezkire, birçok açıdan Baharistân'dan ayrılır. Herşeyden önce Devletşâh'ın gayesi tam bir tezkire hazırlamaktır; bu amaç doğrultusunda ömrünün uzun bir kısmını bilgi ve belge toplamakla geçirir. Bu yüzden şâirler hakkında -hem biyografik ve

hem de şâir ve şiir değerlendirmeleri açısından- çok teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Özellikle şâirlerin biyografilerine ait bilgiler oldukça tatmin edicidir. Yer yer o, bu bilgileri hangi kaynaklardan aldığını da belirtmiştir. Tezkirede dikkati çeken diğer önemli bir husus da şâirlerin yaşadığı dönemle ilgili siyasî ve târihî bilgilere, çok geniş yer ayrılmasıdır (*Demi-roğlu, 1994:245*). Aynı zamanda o, şâirlerin şiirlerinden bol bol örnek de verir.

Üçüncü tezkire Mecâlisü'n-Nefâis'tir. Nevâî, şâirlerin hem hayatları, hem de şiirleri hakkında çok az bilgi vermekle yetinmiştir. Nevâî'nin ilk iki tezkireden en önemli farkı yaşanan dönem ve yakın geçmişe ışık tutmasıdır. Bu yüzden o, istediği bilgiye çok daha rahat ulaşabilmektedir. Buna rağmen Nevâî, ayrıntıdan kaçmış, herşeyin tezkireye girmesini gereksiz görmüştür. Onun bilinçli bir şekilde tezkireyi kısa tuttuğu görülmüştür. Mecâlisü'n-Nefâis'in en önemli yönü ise, başından beri anlatmaya çalıştığımız "Herat Mektebi" ve Herat kültürünün en canlı örneği olmasıdır. Nevâî, tezkiresinde devrin düşüncesine, beğeni düzeyine, sanat ve edebiyat ortamına, tasavvuf ve düşünce hayatına ışık tutmuştur. Anadolu tezkirelerinin ilki olan Heşt Bihişt birçok açıdan Nevâî'yi hatırlatır. "Sehî, eserinden ısrarla muhtasar veya risale diye bahseder. O, aldığı şâirleri sınırlı tutmakla kalmaz, biyografilerinin de kısa olmasına gayret gösterir. Elindeki mevcut bilgileri bile kısaltarak eserine koyar. Bazısının sadece mahlasını söyler, bir iki cümle ile yetinir. Seçtiği örnekler ise hemen daima birkaç beyitle sınırlıdır. Sehî Beyin üslubu da Nevâî gibi, secili klasik nesir üslubuna nazaran oldukça sade ve samimidir. Secîli nesiri mukaddime, hatime ve bazı büyük kişilerin övülmesinde kullanır (*İsen, 1980:18*).

Anadolu Tezkirelerinin ikincisi Latîfî'ye aittir. Sehî Beyin Nevâî'yi izleyerek çok kısa tuttuğu biyografiyi Latîfî, biraz daha geliştirir. Şâirlerin asıl isimleri, memleketleri, karakteristik çizgilerle hayatları, görevleri, eserleri, bazan şâirle ilgili anekdot, şiirlerinin özellikleri hakkında bilgiler, sonda da şâirin değerine göre bir ya da birkaç beyit, veya bir gazel verilir (*İsen,1990:14*). Latîfî, bu genişletmeyle, klasik biyografi geleneğinin teşekkülünde etkili bir isim olmuştur.

Latîfî ile belli bir seviyeyi tutturarak tezkirecilik geleneği, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Alî tarafından küçük bazı değişikliklerle devam eder. Mesela Âşık Çelebi; tertip düzenini değiştirir, mukaddimeyi uzatır, şâirler hak-

kında dedikoduya varacak seviyede ayrıntılı bilgi verir (*Kthç,1994:LXIX*). Hasan Çelebi ise, Latfî ve Âşık Çelebi'nin birikiminden yararlanır, birçok bilgiyi onlardan alır, ancak süslü ve ağdalı bir dil ile uzun cümleler, zincirleme tamlamalar ve yabancı kelimelerle dolu zor anlaşılabilir bir üslup kullanır. Çoğu kez verdiği değerli bilgiler de bu kargaşa arasında kaybolur gider.

Görüldüğü gibi XVI. yüzyıl, Osmanlı biyografi geleneğinin gelişimini tamamladığı ve standart bir biçime dönüştüğü bir devredir. Bundan sonra gelen yazarlar, aynı kuralları, aynı teknik ve esasları kullanır. Şimdi konuyu biraz daha özelleştirelim ve bahsi geçen bu tezkirelerin, şiir ve şâir eleştirisi hakkındaki tutumlarını irdelemeye çalışalım. Hem Herat, hem de Anadolu tezkirelerinin, şiir eleştirisine yaklaşımlarını daha net bir şekilde anlamak için, öncelikle aşağıdaki tabloyu hazırladık. Ardından bu tablodan hareketle bazı değerlendirmelere gidilecektir.

A. Herat ve Anadolu Tezkirelerinin Eleştiri Terimleri Açısından Değerlendirilmesi

	Bahâr-istân	Devlet-şâh	M. Nefâis	Heşt Bihişt	Latfî	Âşık Çelebi	Kınalı-zâde	Beyânî	Ahdî	Âlî
Şâir Say.	39	143	469	229	334	426	640	377	381	305
Âbâdân			5							
Âbdâr				1	5	5	14	13	25	9
Âm-firîb			3							
Âreste-redîf			3							
Âşıkâne		2	6	6	4	10	10	6	20	
Bed, yaman			16		5		4	1		11
Bedîhe		3	6	5	5		6			12
Bî-meze			1				1	1		
Bî-nazîr	1	3	3				8	11	7	5
Bülend,A'lâ		8	1		3	7	2	2	4	7
Çâlâk			1	2		2				

Çâşnî	3		4	1	3	2	1			
Celd			3							
Cevdet			1	6	4	5	8			3
Cevlân				2	3		7			
Derdmen - dâne			2			2				
Derrâk					1	1				
Dervîşâ-ne		4		1	7		4		3	3
Dü-pezîr,										
Pesen-dîde	1	5	8	2	4	10	7	7	9	10
Dikkat	5	2	9		4	7	17			4
Edâ	1		10	5	6	9	1	5	14	18
Belâgat,										
Fesahat	5	9	20	20	5	5	20	15	9	15
Garîb	3	2	12		7	2	3	3	3	9
Garrâ		10	2	7	3		7	6	8	8
Hâli ez-rengî	3	2	9	2	3		16			
Hâs	5	3	1	5	5	3		3		5
Hayâl	1	3	10	6	18	7	11	5	11	
Hemvâr	2		1	3	2	13	2	1		3
Hoş-âyende,										
Hoş-gûy	2	31	12	80	3	13	11	4	1	8
Hûb	2	3	16	5	6	22	15	8	4	9
İcâd, İhtirâ	1	1	4	4	5	7	30	6		
İstikâmet		2	1	4						
Kavî		1	1			11				
Kembida'ât			1							
Kerasühan			1							
Kuvvet	2	8	3	5	12	1		2	2	3
Küşâde						10		7		

Latîf										
Letafet	12	8	5	14	3	9	5	23	3	19
Levendâne						3				
Mahâret	3	4	4		2			7		9
Ma'nâ	5	7	6	4	4	4	2		3	1
Masnû'	1	4		2	3	5				
Matbu'	2	1		2	3	12	2			9
Mâyil		4	7							
Melîh,										
Melâhat	2	3		2			5			
Mergûb	1	4	3	3	4	12	8	4		7
Mesel	1	1	5	6	5		1	4	17	5
Meşhur	4	1	8			15	13	8	1	6
Metîn		16		1		11	1	2		
Mev'izâ	2	5	2	4	7	3	2		2	3
Muhak- kıkâne						6	6	4	15	3
Muhkem		4		1		11	3	3		
Müessir			1				2			4
Müsellem		6	6	1	1	8	2	7		3
Mülâyim		7	23	2	3	3				1
Nâzik		6	2	9	8	5	2	3	5"	9
Nedîm-veş		2	4		1					
Nekkâd		2			3	2	10			
Nev'			2		1					
Pâkîze,										
Saf	1	3	6	4	5	7	6	6	8	3
Puhte			5	1	1	6	1			
Pür-güy					3	4	9	3		3

Ra'nâ						4			2	2
Rasîn						11	3	3		
Rast, Düz			1			5				
Rengin			18	5	7	11	3	6	12	8
Revân	2	4	6	2				1	2	
Ruşen			2	1	3	3	1	2	1	
Sâde		2	1	1	7	9	14	5		9
San'at	1	4	5	2	2	3				
Selâmet	1	3	3	6	7			1	2	
Selâset	4		5	4	3	13	2		7	5
Selîka	2	1	5	5	3	5			2	1
Ateşli,										
Sûznâk		4	7	4	5	12	3	2	22	5
Şîrîn		1	3	4	4	4	1	6	4	3
Şöhret			6		3	9	1			
Şüh			14			6		3		
Şüküfte			1			3				
Tasarruf			10	2	6	1	4			
Terkîb			1							
Tizlik			1		1	2	2			
Tumturak		1								1
Turfalık			1							1
Türkâne			3				2			
Uslûb	9	7	9	6	5	2			4	15
Ustüvâr				2		11		1	1	
Yahşi			60							
Yek-dest	2		1	1		13	2	1		
Zibâ,										
Nikû		15		4	2			2	7	2

Tezkirelerin önemli taraflarından birisi de hiç şüphesiz, şâir ve şiir eleştirisi ile ilgili kullandıkları terim ve terimlerdir. Bu bölümle ilgili genel değerlendirmelerimizi, kısa bir girişten sonra, yukarıda hazırladığımız tablo üzerinde yoğunlaştıracamız. Herat Mektebi tezkireleri eleştiri terminolojisinin oluşmasına ön ayak olmuşlar ve Anadolu tezkireleri büyük ölçüde, onların oluşturduğu bu terminolojiyi kullanmıştır. Ancak şiir eleştirisi açısından da her tezkirenin bazı tipik yönleri göze çarpmaktadır. İlk tezkire olan Baharistân, kısa ve öz olmasına rağmen, kullandığı eleştiri terimleri ile bu işin harcını atmıştır. Câmî, birçok şâirin biyografileri ile ilgili bilgilere fazlaca itibar etmemiş, onun yerine şâirlik kabiliyetleri ve şiirleri hakkında bilgiler vermeyi yeğlemiştir. Câmî, bu konuda yaptığı tanıtımlarda, kendinden emin ve otoriter bir tutum sergilemiştir. İkinci tezkire olan Devletşâh Tezkiresi, edebî değerlendirmelerinin umumiyetle isabetli ve umumî telakkilere uygun olması, temiz ve açık bir üslup ile yazılması dolayısıyla büyük beğeni toplar. Ancak Devletşâh'ın şiir eleştirisinden ziyade biyografik bilgi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Fakat onun da, oluşmakta olan bu terminolojiye, katkılarının olduğu görülmektedir.

Bu ekolün üçüncü tezkiresi olan Mecâlisü'n-Nefâis, şiir eleştirisi bölümünde de çok kısa ve öz bilgiler verir. Nevâî de Molla Câmî gibi kendinden emin bir tavır sergiler, bazen şâirlere öğüt verir, bazan yanlışlarına dikkat çeker. Nevâî'nin de eleştiri terminolojisine büyük katkısı olmuştur. Anadolu tezkirelerinin ilki birçok açıdan olduğu gibi şiir ve şâir eleştirisi açısından da Nevâî'yi andırır. Sehî Beyin kullandığı terimler, üslubu ve eleştiriye yaklaşımı Nevâî'den farksızdır. Bu açıklamalardan sonra tablodan çıkan sonuçları değerlendirmeye devam edelim:

I

Biz bu tabloya Herat ve Anadolu tezkirelerinin kullandığı belli başlı 90 eleştiri terimini aldık. Bu terimlerden hangilerinin Herat, hangilerinin de Anadolu tezkireleri tarafından icat edildiği, ilk olarak hangi tezkirecilerin bu terimleri kullandığını sayılarla vermeye çalışacağız.

Toplam Eleştiri Terimi:	90
Herat Menşeli Olanların Sayısı	70
Anadolu Menşeli Olanların Sayısı	20

Görüldüğü gibi tabloya dahil ettiğimiz 90 eleştiri teriminden 70'i Herat tezkirelerinden Anadolu'ya gelmiş, sadece 20'si Anadolu tezkirecileri tarafından icat edilmiştir.

II.

Bu 90 eleştiri teriminden hangi şâir kaç tanesini kullanmıştır?

Nevâî	70
Âşık Çelebi	60
Latîfî	60
Kınalı-zâde	53
Sehî Bey	51
Devletşâh	49
Alî	46
Beyanî	43
Ahdî	34
Câmî	32

Görüldüğü gibi Nevâî, tam 70 farklı terim kullanarak birinci sırayı almıştır. Ardından Âşık Çelebi ve Latîfî ikinci sırayı almaktadır.

III.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus da bu terimlerin toplam olarak kaçar kere kullanıldığıdır. Diğer bir ifadeyle bir şâir tezkiresinde toplam kaç kere bu terimleri kullanmıştır?

Âşık Çelebi	406
Nevâî	360
Kınalı-zâde	329
Latîfî	300
Alî	282
Sehî	280
Devletşâh	241
Ahdî	240
Beyanî	219
Câmî	91

Görüldüğü gibi bu terimleri en fazla kullanan tezkireci Âşık Çelebi'dir. Âşık Çelebi 406 kez eleştiri terimi kullanırken Nevâî 360 kez kullanmaktadır.

IV.

Hangi tezkireci, kaç terim kazandırmıştır? Diğer bir ifadeyle eleştiri terminolojisine hangi şâir kaç terim katmıştır?

Câmî	33
Devletşâh	21
Nevâî	24
Sehî	2
Latîfî	4
Âşık Çelebi	5

Görüldüğü gibi eleştiri terminolojisine en büyük katkıyı Câmî yapmıştır. Câmî tam 33 terimi ilk olarak kullanan tezkirecidir. Onu Nevâî ve Devletşâh takip eder. Nevâî 24, Devletşâh 21 terimi ilk olarak kullanan tezkirecidir.

V.

Bu tablodan dikkat edilmesi gereken bir husus ise bir tezkirecinin eleştiri terminolojisine kazandırdığı bir terime, diğer tezkirecilerin itibar edip etmediğidir. Böylece bu terimlerin kullanılma derecelerini de tespit etmiş oluruz. Şimdi de tablodan hareketle tezkirecilerin eleştiri terminolojisine kazandırdığı terimlerden bazılarını örneklerle açıklamaya çalışalım.

1. Câmî'nin Şiir ve Şâir Eleştiri Terminolojisine Kazandırdığı Terimler:

Çâşnî, Dil-pezîr, Dikkat, Garîb, "Hâlî ez-" kalıbı, Hâs, Hemvâr, Yek-dest, Hoş-gûy, Hoş-âyende, Hûb, İhtira, Letâfet, Mahâret, Masnû', Matbu', Melâhat, Hûb-Mergûb kalıbı, Mesel-gûy, Mev'izâ, Revân, Selâmet, Seiâset ve Selîka.

Çâşnî:

Bu terimi Câmî üç değişik yerde kullanır. Mesela Şahî-i Sebzvârî için: "Eşâr-ı vey latîf yek-dest u hemvârest. Bâ-ibârât-ı pâkîze ve maânî-i pür-Çâşnî..." (Şiirleri güzel, düzenli ve tenasüplüdür. Temiz ve zevkli bir ifa-

desi vardır.") (*Câmt*, 1945:92) Ardından Nevâî çok beğenir ve tam on dört yerde kullanır. Daha sonra Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi de kullanır ve böylece Anadolu'ya kadar uzanır. *Dikkat*:

Câmt bu terime beş şâirde yer verir. Mesela Fahrî-i Cürcanî için: "Mizân-ı kemâl u fazl ve dikkat-i şîr-i vey kitâb-ı Veys u Ramîn est." (Olgunluk ve erginliğin ölçüsü ve şiirlerindeki inceliğin delili Veys ve Ramîn adındaki eseridir." (*Câmî*, 1945:87). Ardından Devletşâh iki, Nevâî de dokuz kez kullanır. Daha sonra Latîfî ile Anadolu'ya geçer. Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Alî de rastlanır. *Garîb*:

Câmî'nin bu terimi üç yerde kullandığı görülür. Mesela Hasan-ı Dihlevî için: "...Ve ekser kâfiyehâ-yı teng ve redîfhâ-yı garîb ve bahrhâ-yı hoş-âyende ki asi şîr-i hâssa der gazel mulahâza înhâest ihtiyar kerde est. (Çok dar kafiyeler, garip redifler, âhenkli vezinler bulur ki, şiirde, hususiyile gazelde düşünülecek esas da budur (*Câmî*, 1945:91). Ardından Devletşâh iki, Nevâî de tam on iki yerde kullanır. Bu terim Anadolu'ya ilk olarak Latîfî ile taşınır. *Hemvâr ve Yek-dest*:

Câmî her bir terime ikişer defa yer verir. Mesela Katibî-i Nişaburî için: "Amma şîr-i vey yek-dest u hemvâr nîst." (Fakat şiirlerinde düzgünlük ve tenasüp yoktur.) (*Câmî*, 1945:92). Ardından Nevâî bir yerde kullanır. Daha sonra Sehî Bey Anadolu'ya taşır ve birçok tezkireci tarafından kullanılır.

Hoş-gûy, Hoş-âyende:

Bu terimlere Câmt ikişer kez yer verir. Mesela Hasan-ı Dihlevî için: "Ve ekser kâfiyehâ-yı teng ve redîfhâ-yı garîb ve bahrhâ-yı hoş-âyende ki..." (Çok dar kafiyeler, garip redifler, âhenkli vezinler bulur ki...) (*Câmî*, 1945:91). Ardından Devletşâh ve Nevâî de görülür. Daha sonra Sehî Beyle Anadolu'ya geçer. *Letafet, Latîf*:

Bu terimi Câmt çok beğenir ve tam on iki şâirde kullanır. Mesela Hafız-ı Şirâzî için: "Ekser eşâr-ı vey latîf u matbu' est ve bazı karîb be-serhad-ı i'caz..." (Şâirler pîri Şirâzlı Hoca Hafız'ın şiirlerinin birçoğu güzel ve âhenklidir. Bazısı mucize derecesine yaklaşmıştır) (*Câmî*, 1945:90). Ardından Devletşâh on sekiz, Nevâî beş yerde tercih eder. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Masnû', Matbu':

Câmî'de bu terimler iki yerde ard arda görülür. Mesela Selman-ı Savecî için. "...ân kitabî bedî' ve nazım latîfest ve gazeliyât-ı vey nîz bisyâr matbu' u masnû' est." (Bu güzel ve ince bir eserdir. Seiman'ın gazelleri de çok düzgün ve sanatlıdır (*Câmî,1945:90*). Ardından Devletşâh birinci tabiri dört, ikinciyi bir yerde kullanır. Nevâî bu sıfatları kullanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Melâhat, Melih:*

Bu terim Câmî'de iki yerde kullanır. Edip Sâbir için: "Ve eşâr-ı vey râ le-tâfetî kâmil ve melahâtî tamâm hâsilest." (Şiirlerinde olgun bir güzellik ve tam bir incelik vardır (*Câmî,1945:80*). Ardından Devletşâh bir yerde kullanır. Nevâî de görülmez, Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır, fakat fazla ilgi görmez, sadece Hasan Çelebi beş kez yer verir. *Mev'izâ:*

Bu terime Câmî iki kez yer verir. Efdalüddin Hakanı için: "...Der-mevâiz u hikem tarîka-i Hakîm Senayı..." (Hikmet ve öğüt hususunda Hakîm Senayı yolunu tutmuştur (*Câmî,194.5:85*). Ardından Devletşâh beş, Nevâî iki yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Revân:*

Câmî'de bu terim iki yerde görülür. Hafız-ı Şirazî için: "Gazeliyat-ı vey nisbet-i be-gazeliyat-ı dîger der selâset u revânî hükrn kasâyid zahîr dâ-rend." (Gazelleri başka şâirlerin gazelleriyle ölçülürse âhenk ve akıcılıkta Faryâbî'nin kasideleri değerindedir (*Câmî,1945:90*). Ardından Devletşâh dört, Nevâî altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır, fakat fazla ilgi görmez. Sadece Beyanî bir, Ahdî iki yerde tercih eder. *Selâmet;*

Bu terimi Câmî sadece bir kez kullanır. Zahirüddin Faryabî için: "Be-letâ-fet ve selâmet-i suhan-ı o hiç kes nîst." (Onun sözlerindeki şirinlik, düzgünlük hiçbir şâirde yoktur (*Câmî,1945:87*). Ardından Devletşâh üç, Nevâî üç yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Selâset:*

Bu terim Câmî'de dört yerde görülür. Kemal İsmail Hocendî için: "Amma rnubalâga-i vey der tedkîk-i maânî ibârât-ı vey râ ez hadd-i selâset ve revânî bîrûnî bîrûn berde est." (Ancak manaları incelemek hususundaki mübalağası üslubunun düzgünlük ve akıcılık hudutlarından çıkarmıştır."(*Camî,1945-24%*). Ardından Nevâî beş yerde kullanırken Devletşâh kullanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Selika:

Câmî bu terime iki kez yer verir. Hafız-ı Şirazî için: "Nisbet-i be-kasâyid-i digerân ve selika-i şîr-i vey nezdîkest. Be-selika-i Nizârî Kuhistânî. Behlâf-ı şîr-i vey ve çün der eşâr-ı vey eser-i tekellûf zâhir nîst..." (Gazelleri başka şâirlerin gazelîleriyle ölçülürse âhenk ve akıcılıkta Faryâbî'nin kasideleri değerindedir. Şiirindeki üslûbu Kohistanlı Nizarf'nin üslubuna yakındır. Ancak Nizarf'nin şiirlerinde Hafız'ın aksine zayıf ve kuvvetli taraflar pek çok olduğu halde Hafız'ın şiirlerinde hiçbir yapmacık eseri görülmemektedir (*Câmî, 1945:90*). Ardından Devletşâh bir, Nevâî beş yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

2.Devletşâh'ın Şiir ve Şâir Eleştirî Terminolojisine Kazandırdığı Terimler:

Âşıkâne, Bedîhe, Bülend, A'lâ, Dervişâne, Garrâ, İstikâmet, Kavî, Metîn, Muhkem, Müsellem, Mülâyim, Nâzik, Nedîm-şîve, Nekkâd, Sâde, Pür-sûz, Sûznâk, Şîrîn, Tumturak, Zîbâ, Nîkû. *Âşıkâne:*

Bu terime ilk olarak Devletşâh'da iki yerde rastlanır. Evhadî-i Meragî için: "Ve Şeyh Evhadî gazeliyat-ı âşıkâne ve eşâr-ı ârifâne hoş mîkûyed." (Şeyh Evhadî âşıkane gazellerle arifane şiirleri güzel söyler (*Devletşah:112b*). Ardından Nevâî altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Bedîhe:

Bu terime Devletşâh'da üç kez yer verir. Hümam-ı Tebrizî için: "Ve m gazel der ân rûz bedîhe begoft." (Hace bu gazeli o gün bedaheten söylemiştir (*Devletşah:116a*). Ardından Nevâî altı şâirde kullanır ve Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Bülend, A'lâ:*

Devletşâh sekiz yerde bu terimleri kullanır. Firdevsî için: "Ve suhan-i o bülend u metîn ve pür-maânî est." (Sözleri yüksek, metin ve manalıdır (*Devletşah:22b*). Ardından Nevâî bir yerde kullanır. Sehî Bey'de rastlanmaz. Anadolu'ya Latîfî ile taşınır. *Dervişane:*

Bu terime, Devletşâh dört şâirde yer verir. Hasan Dehlevî için: "Ve şîrîn kelâmet ve suhan-o dervişâne ve ber-hâl-i uftâde." (Tatlı sözlüdür ve sözünde bir hal sahibinin neşesi var (*Devletşah:129a*). Nevâî de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Garrâ:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh on yerde kullanır. Mesela Hasan Selimi için: "Ve der şâiri tab'-ı kavî dâşte. Ve o râ kasâyid-i garrâ dâred." (Kuvvetli bir şiir söyleme tabiat ve kabiliyetine sahipti. Kasideleri çok garradır (*Devletşah:228b*). Ardından Nevâî iki yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

İstikâmet, Müstakim:

Devletşâh iki yerde bu terimi tercih eder. Ferruhî için: "Zihnî selîm ve tab'î müstakim dâşte... (Doğru tabiatlı ve akl-ı selîm sahibidir (*Devletşah:24b*). Ardından Nevâî bir kez yer verirken Anadolu'da sadece Sehî tarafından dört yerde kullanılır.

Kavî:

Bu terime Devletşâh sadece bir kez yer verir. Hasan Selimî'nin tab'ı için "kavî" sıfatını kullanır: "Ve der şâiri tab'-ı kavî dâşte. Ve o râ kasâyid-i garrâ dâred." (Kuvvetli bir şiir söyleme tabiat ve kabiliyetine sahipti (*Devletşah:222a*). Ardından Nevâî de bir kez kullanır. Anadolu'da ise sadece Âşık Çelebi tercih eder ve tam on bir şâirde kullanır.

Metfî:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh on altı yerde kullanır. Mesela Ebu'l-Feth-i Bustî için: " Eşâr-ı Farisî ez-gâyet masnû' vü metfîn mîkûyend. (Gayet metânetli ve sanatkârâne Farsça şiirler söylerdi (*Devletşah:13b*). Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Muhkem:

Devletşâh dört yerde bu terime yer verir. Mesela Seyfi-i Nişaburî için; "Şâiri muhkem-gûyest... İlm-i şî'r nîkû mîdâniste." (Sağlam ve güzel söyleyen bir şâirdir.... Şiir sanatını iyi bilirdi (*Devletşah:57a*). Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Müsellem:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh altı yerde kullanır. Katran için: "Reşidüddin Vatvat mîkûyed ki men der-rûzgâr-ı hod Katran râ şâiri müsellem mî-dârem." (Reşidüddin Vatvat onun hakkında ben, zamanımda şâirliğin Katrana müsellem olduğunu iddia eder (*Devletşah:36a*). Ardından Nevâî de altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Mülâyim:*

Devletşâh yedi yerde bu terime yer verir. Minuçîhrî için: "Şâir-i mülâyim-kûyî metfîn-suhanest..." (O sağlam sözlü tatlı dilli bir şâirdir (*Devlet-*

şah:18b). Ascedî için: "Kasayid râ metîn u mülayim mîkûyed ve ez-cümle-i şâirân üstâd Unsurî bûde." (Her bakımdan hoş kasideler söylerdi. Üstad Unsurî'nin talebelerindendir (*Devletşah;19b*). Ardından Nevâî tam yirmi üç yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Beyle taşınır.

Nâzik:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh altı yerde kullanır. Zahir-i Faryabî için: "Çenânki ekâbir u efâzıl muttefikend ki suhen-i o nâzikter u bâ-tarâvettter ez suhen-i Enverî est." (Hatta bazı büyükler ve fazıllar onun Enverî'den daha güzel ve latif şiirler yazdığına hükmetmişlerdir (*Devletşah:58a*). Ardından Nevâî iki yerde kullanırken Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Nedîm-şîve:

Devletşâh iki şâirde bu terime yer verir. Burunduk-ı Buharî için: "Merdi hoş-tab' ve nedîm-şîve bûde ve tab'-ı o mâyl-i mutayebât ve hezl bûde." (Hoş tabiatlı, nedîm şîveli, hezliyyata ve mutayebata meyyal bir zat idi (*Devletşah:193b*). Ardından Nevâî dört yerde kullanır. Anadolu'da sadece Latîfî tarafından bir kez kullanılır.

Nekkâd:

Devletşâh iki yerde bu terime yer verir. Osman-ı Muhtarî için: "Ve der ân rüzgâr tab'-ı vekkâd ve hâtır-ı nekkâd ve cevherî-i bâzâr-ı suhan-vezân-ı âlem, ârif muhakkik..." (Bu devirde parlak tabiatlı, münekkid zekalı, şiirler pazarının, cevheri olan âlim...) (*Devletşah:50a*). Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'da Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tarafından kullanılır.

Sâde:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh iki yerde kullanır. Rûdegî için: "În nazîmest sâde ve ez rengî sanâyi' vu metânet ârî" (Çünkü bu çok sade yazılmış olup edebî sanat ve bedayi ile metanetten ârîdir (*Devletşah:15a*) Ardından Nevâî bir yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Beyle taşınır. *Pür-sûz, Sûznâk:* Devletşâh bu terime dört kez yer verir. Fahrüddin-i Irakî için: "Suhanhâ-yî pür-şûr u ârifâne dâred." (Çok ateşliki ve ârifane sözleri vardır (*Devletşah:113a*) Ardından Nevâî yedi yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Beyle taşınır.

Tumturak:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh bir yerde kullanır. Esirdüddin-i Ahsiketî için: "Ve Enverî selîkâ-i suhan râ hûbter riâyet mîkûyed ve Hakamî ez

tumturak-ı lafz ber heme tafzîl dâred." (Enverî şiirde akıcılığa çok riayet eder, Hakanî'de ise güzel kelime ve tumrutaklı sözler diğerlerinden daha çok görülür Ardından sadece Gelibolulu Alî de bir kez görünür.

3.Nevâî'nin Şiir ve Şâir Eleştiri Terminolojisine Kazandırdığı Terimler: Âbâdân, Âm-firîb, Âraste-redîf, Bed Degül, Bî-meze, Çâlâk, Celd, Cevdet, Dermendâne, Kem-bida'ât, Kem-sühan, Müessir, Nev', Puhte, Rast, Rengin, Ruşen, Şüh, Şuküfte, Tasarruf, Terkîb, Tizlik, Turfalık, Türkâne.

Rengîn:

Bu terime ilk olarak yer veren Nevâî'dir ve tam on sekiz yerde kullanır. Hâce İsmetullah için: "Ve Halil Sultânning eş'ârının divanı ta'rîfide rengîn kasidesi bar."(*Ayan,1995:9*). Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır.

Ruşen:

Nevâî iki şâirde bu terime yer verir. Hüseyin Baykara için: "El-hak rûşen ve rast tüşüptür."(*Ayan,2995;25S*). Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır.

Cevdet:

Nevâî bu terime sadece bir kez yer verir. Baysungur Mirzâ için: "Tab'ı dikkatlik ve zihni cevdetlik nazm âyîni dağı anga makbul ve gâhî ol fikr-ge meşgul" (*Ayan,1995:181*). Ardından Sehî Bey Anadolu'ya taşır.

Tasarruf:

Nu terimi Nevâî tam on yerde kullanır. Mevlanâ Şemsî için: "Andak ma'lûm bolur kim tab'ıda hayli tasarruftuk ve şuhluk bar." (*Ayan,1995:170*). Ardından Sehî Bey ile Anadolu'ya taşınır. *Puhte:*

Nevâî, bu terimi beş kez kullanır. Hâce Mes'ûd Kûmî için: Mesnevisi puhte ve gazelleri revân irdi." (*Ayan,1995:41*). Ardından Sehî Bey ile Anadolu'ya taşınır.

Şüh:

Nevâî tam on dört yerde bu terime yer verir. Mevlanâ Tahirî için: "Hem ol eyyâmnda andın nazmlar nakl kılurlar irdi. Tab'ıda şuhluk bar."(*Ayan,1995:103*), Mevlanâ Yarî için: Tab'ıda hayli şuhluk bar."(*Ayan,1995:52*). Ardından Âşık Çelebi altı, Beyanî üç yerde kullanır.

Türküne:

Bu sıfatı ilk olarak Nevâî üç yerde kullanır. Ebâbekr Mirzâ'nın bir tuyu-ku için: "Egerçi ba'zı elfâzı Türkânerakdur amma tecnîsini yahşi tapıpdur.", Sultân İskender-i Şîrâzî'nin tuyuku Ebâbekr Mirzânınki ile karşılaştırılır ve: "Burunğı tuyukdın bu Türkânerakdur." (Ayan, 1995:179). Ardından sadece Kınalı-zâde tarafından iki yerde kullanılır. **Şüküfte, Tîzlik, Bî-meze, Çâlâk, Turfa:**

Nevâî bu dört terime de birer yer verir. Mevlanâ Helvâyî için "Şüküfte-tab'lık" (Ayan, 1995:105) terimini kullanılmıştır. Nevâî'den sonra bu terimi, Âşık Çelebi görürüz.

Kiçik Mîrzâ için: "Hûb-tab'lık tîz-idrâklik şûh zihnlük kavı hâfızalık yiğit irdi." (Ayan, 1995:184). Ardından Latîfî tarafından Anadolu'ya taşınır. Mevlanâ Kâbilî için: İttifâken bu şi'r bile hicv hem kılıpdur. Bâ-vücûd ol kim hiç mezesi yoktur. Ve kâfiyesi hem galatdur." (Ayan, 1935:80). Ardından Latîfî Anadolu'ya taşır.

Mevlanâ Kanberî için: "Âmî kişi irdi amma nazm ayturda çâlâk irdi." (Ayan, 1995:42). Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Mevlanâ Hurremî için: "Ve aning meddâhlığıda til âciz ve akl kâsırdur. Bâ-vucûd munça turfalık şi'r hem aytur ve anda kişini pesend kıl-mas." (Ayan, 1995:75). Ardından sadece Gelibolulu Alî tarafından da bir yerde kullanılır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, XVI. Yüzyılda Anadolu'da kaleme alınmış olan tezkireler, kendilerinin de belirttiği gibi, birçok açıdan kendilerine model olarak Herat tezkirelerini esas almıştır.

Tertip açısından, mukaddime açısından, biyografik bilgi aktarımı açısından ve son olarak da eleştiri terminolojisi açısından Herat ve Anadolu tezkireleri arasında tam bir uyum olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi biyografik bilgi aktarımı, Şark-İslam kültürünün köklü ve belli ilkeleri olan ilim dallarından birisidir. Dolayısıyla bu alanda fazla bir ayrılığın olması beklenemez. Zaten böyle bir ayrılık da söz konusu değildir. Ancak yukarıdaki tablo ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, eleştiri tekniği ve terminolojisi açısından da pek bir farkın olmadığı görülmektedir. Özellikle XVI. Yüzyıl eleştiri terminolojisinde çok sık kullanılan rengîn, çâşnî, puhte, muhkem, metîn, dikkat, garîb, garrâ, hoş-âyende, se-

lâset, selika, bedîhe, nâzık, sâde, sûznâk, tasarruf, cevdet, vb. terimlerin Herat menşeli olması benzerliğin boyutlarını göstermektedir.

Kaynaklar

- ALİ ŞİR Nevâî (1995), *Mecâlisü'n-Nefâis*, Hazırlayan:Hüseyin Ayan ve başkaları, Atatürk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Erzurum.
- AŞIK ÇELEBİ (1994), *Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme Tenkitli Metin*, Hazırlayan: Filiz Kılıç, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BEDİA, Aziz (1941), *Herat Mektebi Tezkirecileri*, Mezuniyet Tezi İstanbul, Türkiyat Enstitüsü 10.
- BEYANİ (1994), *Beyanî Tezkiresi*, Hazırlayan: Aysun Sungurhan, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CAMİ (1945), *Baharistan*, Çeviren: Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- ÇETİN, Nihad M. (1991), *"Arap"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, III, İstanbul, 272-324.
- ÇETİNDAĞ, Yusuf (2002), *Ali Şîr Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DEMİROĞLU, Ayla (1994), *"Devletşah"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul, 244-245.
- Devletşâh-ı Semerkandî (1994), *Tezkire-i Devletşahi* haz. Necati Lugal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- FURAT, Ahmet Subhi (1996), *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi. Yayınları, İstanbul.
- Gelibolulu ÂLÎ (1994), *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (30 Mayıs-1 Haziran 1994), *"Anadolu Türk Edebî Dili Üzerine Nevâî Etkisi"*, Uluğ Bey Sempozyumu, Çorum.
- İSEN, Mustafa (1980), *Tezkire "Heşt Behişt"*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- İSEN, Mustafa (1990), *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1997), *"XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi*

- Geleneği*", Ötelerden Bir Ses, Akçağ, Ankara, 1-28.
- İSEN, Mustafa, (1990), *"Divan Edebiyatında Bîr Tür: Tezkireler"*, Milli Eğitim Dergisi, S.90, Ankara; *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ankara, 28-36.
- İSEN, Mustafa (Bahar 1996), *"Orta Asya Türk Edebî Dilinin Anadolu Türk Edebî Diline Etkisi ve Ahmed Yesevî"*, Bilig Bilim ve Kültür Dergisi, 1, 13-16; *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ankara, 294-305.
- KINALI-ZADE Hasan Çelebi (1999), *Kınalı-zâde Tezkiresi*, Hazırlayan: Aysun (Sungurhan) Eydurhan, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1997), *Anadolu'da Orta Asyalı Türk Şairler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- LATİFİ (2000), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nüzamâ(İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları Hazırlayan: Rıdvan Canım, Ankara.
- MACİT, Muhsin (Şubat 1993), *"Mukaddimelere Göre Tezkire Türünün Teşekkülünde Herat Tezkirelerinin Rolü"*, Yedi İklim 4, S. 35, 5-8
- OKUMUŞ, Ömer (1993), *"Câmf*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 94-99.
- OKUMUŞ, Ömer (1991), *"Baharistan"* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV, İstanbul, 470-471.
- SOLMAZ, Süleyman (1996), *Ahdi ve Gülşen-î Şuarası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- TOLASA, Harun (1983), *Sehî, Latifi, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyıl Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir.

The Influence of the Herat School Tezkires on the Anatolian Tezkires

Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Fatih University

Department of Turkish Language and Literature

Abstract: The tezkires of Herat School (Baharistan, Devletşah Tezkiresi ve Mecâlisü'n-Nefâis) were examined in terms of evaluations of poem and poet. Then they were compared with XVIth. Century Tezkires written in Anatolia, it was seen that there were great similarities between Tezkires of Anatolia and Herat School. Especially about seventy percent of terminology of critique of Anatolian Tezkires had been originated from Herat.

Key Words: The Tezkires of Herat School, The Terminology of Critique, XVIth. Century Tezkires.

Влияние Гератской Школы Тескере на Анатолийские Тескере с Точки Зрения Критических Терминов

Д-р Юсуф ЧЕТИНДАГ

Университет Фатих

Отделение турецкого языка и литературы

Резюме: Тескере гератской школы (Бахаристан, Девлетшах и Меджалисун-нефанс) рассматриваются с точки зрения рассуждений о поэме и поэте и сравниваются с анатолийскими тескере 16-го века. В результате этого сравнения было обнаружено, что между анатолийскими тескере и тескере гератской школы во многих планах существует схожесть и параллельность. В частности, приблизительно семьдесят процентов терминологии критики, используемой в анатолийских тескере, имеют гератское происхождение.

Ключевые слова: Тескере гератской школы, терминология критики, тескере 16-го века

Türk Edebiyatında Kaside

Dr. Yaşar AYDEMİR

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Özet: Kaside, Arapça "kasada" kökünden gelip, kelime anlamıyla "kastetmek, yönelmek, niyet etmek" demektir. Edebiyat terimi olarak, ilk beyti musarra, sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları ilk beyitle aynı kafiyede olan ve baştan sona aruzun aynı kalıbıyla yazılan nazım şeklinin adıdır. Bu nazım şekliyle tevhid, münacaat, naaat, medhiye, hicviye, mersiye vs. türlerinde şiirler yazılmıştır.

Kaside, nesib bölümünde işlenen konuya, redifine veya kafiyesine göre isim alır. Beyit sayısında bir sınırlama yoktur. Ortalama bir kaside 30-45 beyit arasındadır. Aruzun hemen her kalıbıyla yazılır.

Kasidenin beş ana bölümü vardır: Nesib/teşbib, maksûd, tegazzül, fahriye ve dua. Her kasidede bütün bölümlerin bulunma zorunluluğu yoktur. Kaside olabilmesi için biri maksûd olmak üzere en az iki bölümünün bulunması gerekir. Girizgah bir bölümün adı olmayıp, bölümler arası geçişi sağlayan beyit yada beyitlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kaside, tevhid, münacaat, naat, medhiye, mersiye, nesib, tegazzül, girizgah

---

Giriş

Kasîde, "niyet etmek, yaklaşmak, kastetmek, yönelmek" manalarında "kasada" kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Belli bir maksada yönelmeyi, bir maksada dayanılarak yapılan işi ifade eder.

bilig ♦ Yaz 2002 ♦ Sayı 22:133-168

Edebiyat terimi olarak kaside, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında kullanılan, belirli bir maksada yönelik olarak yazılan, ortak ve yaygın nazım şekillerinden biridir. Arap Edebiyatında doğmuş, Fars Edebiyatında bazı değişikliklere uğrayarak gelişmiş ve oradan Türk Edebiyatına geçmiştir (*Keskin, 1994, 1*). Şair kasidesini, sevdiği, takdir ettiği bir kişiyi övmek, sevmediği bir kişiyi yermek (*Krenkom, 1988, 388; İpekten, 1997, 38*), veya bunların dışında belli bir konuyu işlemek maksadıyla yazar.

Arap Edebiyatında Kasîde

Arap Edebiyatının bir ürünü olan kasidenin miladi V. asrın ortalarında Arabistan'ın doğusunda, Bakr ve Tağlib kabileleri arasında geliştiği tahmin edilmektedir. Hîra muhiti vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuştur. Klasik kasîde, tabîî bir gelişme sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat, Araplar kasideyi herhangi bir sanatkarın ürünü gibi düşünerek bir başlangıca bağlamak istemişler ve böylece ilk kasîde söyleyen şairin el-Muhalhil b. Ra-bi'atü't-Tağlibî olduğunu kaydetmişlerdir (*Çetin, 1973, 71*). Kasidenin ilk örneklerini " Muallaka-i Seb'a " (yedi askı) adı verilen yedi muhtelif şiirde buluyoruz. Cahiliyye Devri şiirinin temel özelliklerini yansıtan bu manzumeler, bedevilerin yaşayış tarzlarını, yaşadıkları tabîî ve sosyal çevreyi canlı tasvirlerle yansıtır. Yer yer bir mersiye, bir fahriye, bir hicviye veya sevgiliyi öven, aşkı anlatan bir nazım şekli olarak karşımıza çıkan kasideler, hemen bütün tenkitçiler tarafından Arap Edebiyatının en eski ve esaslı ürünü sayılmaktadır.

Tek kafiye üzerine kurulan kasidenin beyit sayısı, Arap edebiyatında genellikle 30-120 arasında değişir. Bununla birlikte İbn el-Fariz'in kasidelerinde olduğu gibi 700 beyti aşan örnekleri de vardır. Klasik kasidede ilk beytin musarra' (mısraları kafiyeli) olması miladi VI. asırdan beri süregelen bir gelenektir (*Çetin, 1973, 72; Keskin, 1994, 1*).

Arap edebiyatında klasik kasidenin iç yapısı, muhtevası, şairlerin hayat görüşleri ve yaşamlarıyla yakından ilgili olup, herkesçe uyulması zaruri olan belli bir kompozisyonu vardı.

Şair, kendisi gibi göçebe bir hayat süren sevgilisinin çadırının yerine gelir, orada hüzünlendir, sevgilisini ve geçmiş günlerini hatırlayarak, konak yerinin tasviriyle şiirine başladığı. **Büka** denilen bu hüzünlü manzaranın tasvirinden sonra şair, sevgilisini vassfederdi ki buna da nesîb adı verilirdi. Nesîb denilen bu bölüm, daha önceleri müstakil olarak nazm edilen aşk

şairlerinden alınmıştır. Bundan sonra, çölde geçen uzun, meşakkatli, yorucu ve tehlikeli bir yolculuğun ve bu yolculuk sırasında şairin karşılaştığı muhtemel durumların; bindiği devenin veya çölde rastladığı bir çöl hayvanının tasvirinin yapıldığı rahil bölümü yer alırdı. Daha sonra, kasideye asıl kimliğini kazandıran, ana konusunu oluşturan medh bölümü gelirdi. İlk kasidelerin bu eski örneklerinde şair, daha çok kendi kabilesini över, düşman olduğu kabileyi yererdi. Buradaki övgü, kişiye değil, mensup olunan kabileye yapılırdı (*Çetin, 1973, 72; Çavuşoğlu, 1986,17*). Seb'a-i Muallaka'daki ilk örnekler, hemen hemen aynı ortak özelliklere sahipti: Kahramanlık, içtenlik ve göçebe kültürünün bütün özelliklerinin sadelikle yansıtılması. Bu dönemlerde, şairlerin çoğunluğunun, kasidelerinin iç yapısını yukarıda belirtildiği şekilde düzenledikleri görülmekle birlikte, sonraki dönemlerde kasidenin iç yapısında değişiklikler olmuştur. İslâmın itici gücüyle yeni medeniyet ve kavimlerle karşılaşma sonucu yerleşik hayata geçen müslümanların hayatlarındaki ve zihinlerindeki değişiklikler, kasidelere de yansdı. Nesf bölümlerinde çöldeki konak yerlerinin izleri yerine, mamur yerlerden; çölde yetişen yavşan otu, fesleğen gibi bitkiler yerine gül, nergis gibi çiçeklerden; çöl tasvirleri yerine bağ ve bahçelerden, deve tasviri yerine at tasvirlerinden bahsedildi. Ebu Nuvâs, Ebu'l-Atâi, el-Mütenebbî gibi şairler, kasidenin iç yapısında değişiklik yapan şairler arasındadır (*Çetin, 1973, 74; Çavuşoğlu, 1986,17-18*). Bu tasniflerden klasik Arap şiirinin belli başlı konularının sırasıyla medh (övgü), fahr (Övünme), nesf veya teşbîh, tegazzül, i'tizâr (özür dileme), isti'tâf (yardım ve merhamet dileme), vâsf, teşbih gibi konular olduğu görülür (*Çetin, 1973, 80; Keskin, 1994, 2*).

Kâb b. Zühey'ın Kasîde-i Bürde'si hariç tutulursa, Asr-ı saadet'te ve dört halife devrinde, şiire fazla sıcak bakılmadığından, Emeviler dönemine kadar kasîde pek rağbet görmemiştir. Emeviler dönemi ile birlikte, özellikle Suriye ve Irak'taki çeşitli kabileler arasında yeniden başlayan rekabet, kasideye rağbeti artırmış, bu dönemde yetişen Ahtal, Cerir, Ferezdak gibi büyük şairlerle takipçilerinde "hiciv" tarzı yeni ve büyük bir gelişme göstermiş, Cahiliye Devri'nin kasidecilerini taklit etmişler, muhaliflerini hicvederek iktidarda bulunan sultanların ve devlet adamlarının övgüsünü yapmışlardır.

Abbâsiler devrinde VIII. asrın sonlarına doğru yazılmış olan kasidelerde yerleşik hayatın izleri belirgin olarak hissedilmeye başlar. Artık kasidenin

nesîb bölümlerinde eğlence ve şaraptan, beden hazlarından söz edilmiş, çöl tasvirlerinin yerine bağ, bahçe tasvirleri yapılmış, at ve deve tasvirleri ise yerini av ve savaş tasvirlerine bırakmıştır. Bazen bu konulardan her biri bir şiirde müstakil olarak işleniyor ve buna da kaside deniliyordu (*Çavuşoğlu, 1986,18; Keskin, 1994, 3*). Bu dönem şairlerinden, aynı zamanda âlim bir şâir olan Ebû Temmâm, onun öğrencisi Buhturî ve Mütenebbî kaside yazan en önemli şair olarak anılır (*İpekten, 1997,41*).

İran Edebiyatında Kaside

Kasidenin muhteva yönünden zenginleşmesi, bir nazım şekli olarak büyük önem kazanması, mühim gelişme ve değişikliğe uğraması, İran Edebiyatı içinde olmuştur. Abbasiler zamanında merkezden uzakta bulunan valiler, merkezle bağlarını kopararak adeta bağımsız yaşıyorlardı. Bu yaşantıları onları değişik arayışlara itiyor, nüfuzlarını artırmak için İran tarihi, gelenek görenekleri ve destanlarını derleme faaliyetine giriyorlar, böylece edebî hayata bir canlılık kazandırarak hükümdar saraylarını, şairleri etrafında toplayan birer edebiyat merkezi haline getiriyorlardı. Sâsânîler devri olarak bilinen bu dönemin en meşhur şairi Rûdekî'dir. Saraylarında şairlere önemli mevkiler veren ve bunu hükümdarlığın icaplarından sayan Sâmânîlerden II. Nasır bin Ahmed zamanında büyük nüfuz kazanan Rûdekî, bazı tezkire yazarları tarafından İslâmî-İran Edebiyatının adeta kurucusu olarak kabul edilir. Kasideye gazel havası veren şairin "Medâr-ı Mey" adlı kasidesi çok meşhurdur (*Çavuşoğlu, 1986,18*). Rûdekî'nin çağdaşları ve takipçileri arasında Ebu'l-Abbas Buhârî'yi, Şeyh Ebui-Hasan Şâhid-i Belhî'yi, "Ruh ve Akıl" kasidesini yazan Kisâî'yi sayabiliriz (*Köprülü, 1980,114*).

Gazneliler devrinde de edebî gelişme artarak devam etmiş, Sultan Mahmud'un etrafında bir edebî çevre oluşmuştur. Bu çevrenin merkezinde Belhli şair Unsurî yer almıştır. Sultan Mahmud'un övgüsünü yaptığı kasideleri, İran şiirinin beğenilen örnekleri arasındadır. Devrin şair olarak önde gelen diğer isimleri, Ferrûhî, Minuçihr ve Asadî'dir. Sistanlı Ferrûhî'nin kasidelerinde nesîb kısımları çok canlıdır, parlak ve renkli tasvirleri vardır. Arap kasidecisi Mütenebbî'ye benzetilir. Övgüleri çok sade, ama çok güçlüdür. Minuçihr, şiirlerinde tamamiyle Arap ruh ve yaratılışını dile getirmiştir. Tûslu Asadî saray şairleri arasında şiirle tartışma çıkırını açan şairdir (*Çavuşoğlu, 1986,18; İpekten, 1997,42*).

Gaznelilerden sonra edebî gelişme Selçuklular devrinde de yükselişini sürdürmüş ve Fars edebiyatının, daha sonra Türk şairleri üzerinde de etkili olan, en büyük ustaları bu dönemde yetişmiştir. Bunlardan, şiirlerinde aşırı mübalağa, dilinde sağlamlık ve ustalığı ile Enverî, üslûbu oldukça şatafatlı, süslü ve ağır, nesîblerindeki derin, renkli ve parlak hayalleriyle okuyucuyu gerçek dünyadan uzaklaştırarak aklın ve mantığın ötesine götüren Hâkânî ile Sultan Sencer'in himayesini gören Mu'izzî dönemin kayda değer şairlerindedir. Yine bu dönemde Harzemşahlar sarayında da Reşidü'd-din Vatvat ve Zahirü'd-din Faryâbî gibi ünlü kaside şairleri yetişmiştir. Ayrıca şiirlerinde hayalden çok anlam güzelliğine önem veren ve Hallâk-ı Ma'ânî diye anılan Kemâl-i İsfehânî de Klasik Türk Edebiyatına büyük etkisi olan şairlerdendir (*İpekten, 1997, 42*). Moğol istilası sırasında yetişen Sa'dî-i Şirâzî, Timurular devri şairi Hâcû-yı Kirmanî ve Selmân-ı Sâvecî Türk şairlerini etkileyen, şiirlerindeki incelik ve zarıflığın yanında şiir tekniğindeki ustalıklarıyla da tanınan şairlerdir (*İpekten, 1997, 42*). XVI ve XVII yüzyıllarda Hindistan'da Hint edebiyatının da etkisi ile oluşturulan Sebk-i Hindî akımının temsilcileri olarak örfî-i Şirâzî, Sâ'ib-i Tebrîzî ve İran'da kalan Şevket-i Buhârî de gazelle birlikte kasîdeleriyle de tanınmış şairlerdir.

Kaside, İran Edebiyatında bu tarihi seyrini yaşarken, şekil ve muhteva yönünden önemli gelişmeler göstermiştir.

Beyit sayıları çoğunlukla 20 beyitle 70-80 beyit arasında değişmiş, bazen 20 beyitten az bazan 150 beyte kadar ulaşmış, hatta bunu da aşan örneklerine rastlanmıştır. Bazen çok uzun, konusunun önemine ve şairin kuvvet ve kudretine göre yazılmış kaside örnekleri vardır. Bunlara inşâî kasâid denilir.

Uzun kasidelerde kafiye bulmak zorluğundan bir kasidede aynı kafiye birkaç defa kullanılmıştır. Bunun kusur sayılmasından dolayı, büyük şairler mümkün mertebe kaçınmışlar veya en az 20 beyit ara ile kullanmışlardır. Şair, zaman zaman kasidesinin monotonluğunu gidermek için tecdîd-i matla' yapabilir.

Memduhun medhinden önce mukaddime vardır. Bu bölüm genellikle 5-15 beyit arasındadır. Bazen 30-40 beyit olduğu görülür. Bu bölümde işlenen konuya göre Arap edebiyatında olduğu gibi nesîb veya teşbîb isimlendirmesine gidilmemiş, her ikisine birden tegazzül veya nesîb adı verilmiştir.

Nesîb, tegazzül veya teşbîbden medhiyeye geçişe tahallus veya giriz denir. Şair bu şekilde asıl bölüme (maksud) geçer. Medh, memduhun övüldüğü bölümdür. Bazen bu bölümde tegazzül bulunabilir. Şair kasidesine medhiye ile başlarsa, böyle nesîb veya teşbîb bölümü bulunmayan kasidelere mahdûd veya muktedâb adı verilir.

Kasidenin sonunda şair övdüğü kişi için dua eder, mahlasını da çoğunlukla burada söyler. Bu bölüme de dua veya şerîta adı verilir. İran Edebiyatında kasideler, redif veya kafiyelerine göre, nesîb bölümüne veya maksûd bölümüne göre isimlendirilmiştir.

Eski İran kasidelerinin yapısı eski Arap kasidelerinden kısmen farklı olmasına karşılık, Abbasî devri şairlerinininkinden hemen hiç farklı değildir. Bunda Abbasî devrinde etkili olan İran kültürünün önemi büyüktür (*Hümâyî, Tarihsiz, 102*).

Türk Edebiyatında Kasîde

Türk toplumunun İslam'ı kabullenmesi, Farslar kanalıyla gerçekleşmiş ve klasik şiir de kendisine model olarak Fars Edebiyatı'nı görmüştür. İslam kültürünün tesiriyle Arap dili ve edebiyatının etkisi altında kalan Fars Edebiyatı, klasik şiire modellik yapınca, hem Fars kültürü ve dilini, hem de etkisi altında kaldığı Arap dili ve kültürünü bize taşımıştır. Türkler, uzun bir olgunlaşma sürecinden geçen ve bunun sonucunda klasik bir edebiyat halini alan Fars Edebiyatına, Gazneli ve Selçuklu saraylarından da aşına idiler.

Türk Edebiyatında kasîde nazım şeklinin kullanılmaya başlanması, XIII. Asra kadar iner. Bu yüzyılda Mevlânâ'nın 300 kadar kasidesi vardır. Bunlar şairin tevhid ve münâcât türünde yazmış olduğu şiirleridir. Kasideleri Farsça olmasına rağmen, Mevlânâ'nın Türk şairleri ve edebiyatı üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

Bu yüzyıldan itibaren XVI. yüzyıla kadar divanında ya da çeşitli kaynaklarda kasideleri bulunan şairlerimiz şunlardır: XIII. asırda, Dehhânî'nin 1 kasidesi, Ahmed Fakih (Ö.1221)'in kasîde nazım şekliyle yazılmış Çarh-nâme isimli müstakil eseri olmak üzere 2 şairimizin 2 kasidesi, XIV. asır şairlerinden Şeyyad Hamza'nın 1, Aşık Paşa (d.1272-ö.1332)'nin 3, Nesîmî (Ö.1404 veya 1418)'nin 1, Elvan Çelebi'nin 1 ve Ahmedî (ö.1412)'nin 17 kasidesi vardır. XV. asır şairlerinden Hümâmî'nin 1, Ahmed-i Dâî'nin 5, Şeyhî (Ö.1432)'nin 14, Yazıcıoğlu Mehmed (ö-1453)'in 1, Hamîdi'nin 4, Safî'nin

3, Abdi'nin 1, Atâyî'nin 2, Hassan, Nârnusî ve Ömer Bin Mezid'in birer, Cem Sultan (Ö.1495)'m 7, Sadi-i Cem'in 3, Aynî'nin 26, Adnî (Ö.1474)'nin 1, Kemal Ürmî (Ö.1475)'nin 10, Rüşenî (Ö.1486)'nin 2, Lütfî (Ö.1495)'nin 5, Mevlânâ İzârî (ö.1496)'nin 1, Ahmed Paşa (Ö. 1495-97)'nin 27, Necâtî Bey (Ö.1509)'in 27, Karamanlı Nizâmî'nin 9, Mihri Hatun (Ö.1506)'un 13, Me-sihî (Ö.1512)'nin 15, Cemâlî'nin 9, Mehdî, Nişânî, Sâfî ve Şehdî'nin birer, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (Ö.1515)'nin 28, Atâ'nın 1, Çâkerî'nin 2, Işkı, Kemâl, Kemâl Musannif, Keşfî, Melihî, Gevherî ve Sabâyî'nin birer, Sevdâyî'nin 4, Subhî'nin 1, Vasfî (*Keskin, 1994, 6-7*) ve Hamdullah Hamdî'nin 3'er kasideleri vardır (*Özyıldırım, 1999*).

Bu rakamlar bize Türk Edebiyatında kaside nazım şeklinin XV. asırda büyük bir gelişme kaydettiğini gösteriyor. Kasideleri türlerine göre değerlendirdiğimizde başlangıç döneminde daha çok tevhid, münâcât ve na't kasidelerinin yazıldığı görülür: XIII. ve XIV. asırlarda yazılan kasidelerin 18'i (% 72'si) tevhid ve na't türünde iken 8'i (% 28'i) medhiye ve başka konulardadır. XV. asırda yazılan kasidelerin 40'ı (% 16.7'si) tevhid, münâcât ve na't, 188'i (% 78.6'sı) ise medhiye ve 11'i (% 4.6'sı) başka konulardan oluşmaktadır. Bu sonuç bize XV. asırda daha çok medhiye türünde kasidelerin yazıldığını gösteriyor (*Keskin, 1994, 6-7*).

XVI. yy.'da Osmanlı Devleti birkaçı çok güçlü padişahların idaresinde büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu gelişmenin tabii sonucu olarak ilim, kültür ve edebiyat da paralel bir gelişme göstermiştir. Bunda, padişahlardan başlayarak bütün devlet büyüklerinin edebiyat ve sanata karşı gösterdikleri alaka da etkili olmuştur. Yüzyılın başında II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî, II. Selim, III. Murad gibi padişahların da şiir yazmaları ve şiirle ilgilenmeleri bu gelişmeyi destekleyen unsurlardır (*İpekten vd., 1992,130*). XVI. yy'da edebiyatın genelinde olduğu gibi kaside sahasında da önceki yüzyıllara göre nitelik ve nicelik açısından farklılıklar vardır. Kasidelerinin nesîb bölümlerinin canlılığıyla dikkati çeken Bâkî (Ö.1600) 27 (*Küçük, 1994, 3-74*), kasidelerindeki hayal unsurlarının zenginliği ile Hayâlî (ö. 1556) 23 (*Tartan, 1945, 5-68*), Nev'î (ö. 1598) 50 (*Tulum, vd., 1977, 9-151*), kasidelerinin dilinde alay, istihza, sadelik unsurlarıyla dikkati çeken Rûhî-i Bağdâdî (ö. 1605) 34 (*Rûhî-i Bağdâdî, 1287, 2-55*), 8'i tevhid ve na't, 29'u medhiye 37 kasidesi bulunan Fuzûlî (ö. 1556) (*Akyüz -vd., 1992, 23-127*), Hayreti (ö. 1535) 20 (*Çavuşoğlu, vd.,1981, 5-63*), Helâkî (ö. 1575-76) 6 (Ça-

vuşoğlu, 1982,17-25), Zaîfî (ö. 1557) 7 (Akarsu, 1993), Cinânî (ö. 1595) 41 (*Okuyucu, 1994, 9-132*), Usûlî (ö. 1538) 4 (*İsen, 1990, 29-43*), Yahya Bey (ö. 1582) 34 (*Çavuşoğlu, 1977*), Zâtî (ö. 1546) 50 (*Kurtoğlu, 1995*), Âgehî (ö. 1577), (özellikle gemicilik terimlerini fazlaca kullandığı kasidesine nazireler vardır.), Ebussuud Efendi (1490-1574) (*Aydemir, T.y.*), Fîgânî (Ö. 1532) 8 (*Karahan, 1966*), Behiştî (Vizeli öl. 1571) 4 (*Aydemir, 2000*), Âhî 1 (*Sungur, 1990*), Ravzî (öl?) 15 (*TDK,, Yz.A.500*) bu yüzyılın ulaşabildiğimiz kaside yazan bellibaşlı şairleridir.

Bu yüzyılda yazılan kasidelerin % 75'i medhiye türünde, % 7.53'ü na't %2.55'i tevhid, %1.34'ü münacât, %1.24'ü fahriye, %0.67'si mersiye, %12.11'i de nasihat, zamandan şikayet, aşk ve tasavvuf gibi konularda yazılmıştır (*Çakıcı, 1996, 28*). Yüzyıl kasidelerini diğer yüzyılların kasidelerinden ayıran önemli farklılıklar, "Kasidenin Bölümleri" başlığı altında ele alınacaktır.

Sosyal ve siyasal değişiklikleri belli bir mesafeden takip eden edebiyat, XVII.yy.da devletin duraklama ve gerileme devrine girmiş olmasına rağmen, gelişimini sürdürmüştür. Bu yüzyılda kasîde de buna paralel olarak, hem nicelik hem de nitelik bakımından en muhteşem dönemini yaşar. Sebki Hindî'nin de etkisiyle dil önceki yüzyıllara göre daha ağırlaşmıştır. Önceki yüzyıllardaki nesîb-maksud-tegazzul-fahriye-du'a sıralamasının bu yüzyılda bağlayıcılığı kalmamış, özellikle Nefî'nin etkisiyle kimi zaman şairler kasîdeye fahriyeyle başlamışlardır. Önceki yüzyıllarda ağırlığı hissedilmeyen fahriye bölümü, yine Nefî'nin etkisiyle vazgeçilmez bir bölüm haline gelmiş ve beyit sayısı artmıştır.

Bu yüzyüda kasidelerin % 1.44'ü tevhid, % 131'i münacât, % 9.86'sı na't, % 0.39'u mersiye, % 1.18'i tasavvufî aşk, % 0.52'si fahriye, % 0.26'sı mektup, % 78.68'i de medhiye türünde yazılmıştır (*Aydemir, 1994, VE*). XVII.yy.da yazılan kasidelerin şairlere göre dağılımı da şöyledir: Ali Çelebi 16, Arif (ö. 1708)13, Arşî 8, Atâyî (Nevizâde) (Ö.1617-8) 5, Azîm (ö. 1712 ?) 5, Bahâyî (Ö.1653-54) 6, Bahî (ö. 1617) 3, Cemî (Ö.1659) 10, Cev-rî (ö. 1654) 39, Dukakinzâde Ahmet 11, Fâiz (ö. 1688) 4, Fâizî (ö. 1622) 15, Fehîm-i Kadîm (ö. 1648) 16, Fenâî (Cennet-Mehmet) 2, Fenâî (La'li Mehmed) 4, Feyzî (Simkeşzade) (ö. 1691) 25, Feyzî (Kefevî) 12, Fütûhî 4, Güftî (ö. 1677) 76, Hâletî (ö. 1631) 31, İsmetî (ö. 1665) 6, Kabûlî 5, Kâşif 5, Kâşif (Es'ad) (ö. 1699) 2, Kelîm (ö. 1663) 2, Mahvî 1, Mantkî (ö. 1634) 1, Nâbî (ö. 1712) 26, Nâcî (Ahmed Dede) (ö. 1611-12) 8, Nâdirî (ö. 1626) 39, Mezâkî (ö.

1677) 29, Nailî (ö. 1666) 35, Nakşî (İbrahim) (ö. 1702) 1, Nâmî (ö. 1673-74) 4, Nâzım Dâniş 6, Nâzım 2, Nâzik (ö. 1686) 2, Nazmî (Mehmed) (ö. 1700) 5, Nedîm-i Kadîm (ö. 1670) 7, Nef î (ö. 1635) 62, Neşâtî (ö. 1674) 24, Râmî (ö. 1707) 23, Râsih 2, Ragıp (ö. 1685) 1, Resmî 2, Riyâzî (ö. 1644) 24, Rüşdî (ö. 1699) 8, Sabrî (ö. 1645) 20, Sabit (ö. 1712) 41, Sabûhî (ö. 1647) 2, Sâbir (ö. 1680) 4, Sırrî (ö. 1699) 10, Şehrî (ö. 1660-61) 10, Şerîf <ö. 1698-99) 13, Şeyh Rıza 3, Şinâsî Muhammed Çel. (ö. 1702) 5, Tâlib Ahmed (ö. 1670) 5, Tecellî (ö. 1695) 11, Tıflî (ö. 1659-60) 25, Vâdî-i Üskûdârî (ö. 1684) 8, Veysî (ö. 1627) 7, Vişnezâde İzzetî (ö. 1681) 3, Yahyâ (Şeyhülislam) (ö. 1643-44) 6, Yüsrî 4, Zuhûrî (ö. 1672) 9 kaside (Aydemir, 1994).

XVIII.yy.da kasidelerin nitelik ve nicelik açısından XVII.yy.a göre daha sönük olduğu görülür. Ama şekil ve içerik açısından XVII.yy. kasîdelerinin etkisi altındadır. Yüzyılın nitelik açısından gözde kasideleri, Nedim ve Şeyh Galib'in kasideleridir. Bu yüzyıla ait şair sayısı ve kaside sayısı üzerinde geniş bir çalışma yapılmadığı için net isim ve rakam söylemek mümkün değildir. Buna rağmen genel bir isim ve rakam vermek mümkündür. Osmanzâde Tâib (Yatman, 1989) (Ö.1724) 12, Nedim (Ö.1730) 44 (Macit 1997), Haşmet (Ö.1768) 19 (Arslan vd., 1994), Şeyh Galib (1799) 31 (Kalkışım, 1994), Nazim Yahya (1727) 60'm üzerinde, Na'tî (Ö.1731), Vâhit Mahtûmî (Ö.1732), İzzet Ali Paşa (Ö.1735), Sezâî-i Gülşenî, Atif (1742) 2, Münif (Ö.1742) 17, Salim (Ö.1743) 22, Şeyh Rızâ Efendî (Ö.1746), Hâmî (Ö.1747), Neylî (1748), Hâtem Akovalızâde (1754), Belîğ Mehmed Emin (Ö.1759) 7, Akif (Ö.1759) 3, Nevres-i Kadîm (1761-62), Hâzık (1763), Sermed (Ö.1788) 11, Nâşid İbrahim (6.1791-92) 17, Kânî (Ö.1792), Neyyir (Ö.1800) 4, Hoca Neş'et (Ö.1807) 10, İlhamî (Sultan III. Selim), Sünbülzade Vehbî (Ö.1809) 40'm üzerinde, Süleyman Zâtî 1 ve Enderunlu Fâzıl (Ö.1810) 84 (Büyük Türk Klasikleri, 1987, C.6-7. Fazıl edebiyatımızın en çok kaside yazan şairidir. Ancak kasideleri sönüktür.) kaside yazan şairlerdir.

XIX. yy. divan şiirinin yüzyıldaki genel durumuna paralel olarak, kaside açısından da oldukça sönüktür. Bu yüzyılda, Müştak Baba (Ö.1831) 8 (Doğan, 1995), Süleyman Şadî, (Ö.1900) 23 (Abdulkadiroğlu vd., 1993), Kuddûsî (Ö.1848) 8 (Koyuncu, 1982), Yenişehirli Avnî (Ö.1884) (Özgül, 1989), Enderunlu Vâsif (1824-25) 13 (İpekten, 1989), Recâizâde Mahmud Ekrem (1914) (Parlatır, 1986), Ziya Paşa (Ö.1880) (Göçgün, 1987), Leskofçalı Gâlib (Ö.1817) 1 (Özgül 1987), Şeref Hanım (1809-1861) 23 (Şeref Hanım, 1284), Leylâ Ha-

nım (Ö.1847) 13 (Leylâ Hanım 1260), İzzet Molla (1785-1829) (*Tanpınar, 1985*), Akif Paşa (1787-1845) (*Tanpınar, 1985*), Şinâsî (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888) (*Özön, 1941*), Âdile Sultan (Ö.1899) 41 (*Özdemir, Ankara 1996*), Fennî (1850-1918) 25 (*Fennî, Ankara 1996*) kasîde yazmışlardır.

XX.yy.da da nadir de olsa kasîde nazım şekliyle şiir yazar şahsiyetler vardır. Mesela Halil Nihat Boztepe (1882-1949)'nin na't, tevhid ve münacaat türünde yazılmış kasideleri gibi.

Arap, Fars ve Türk edebiyatında ana hatlarıyla tarihî gelişimini verdiğimiz kasîdenin, Türk edebiyatındaki örneklerinden hareketle ulaştığımız sonuçlar şu şekildedir:

Kasîde, bir nazım şeklinin adı olup, bu nazım şekliyle tevhid, münacaat, na't, medhiye, fahriye, hicviye, mersiye vs. türlerinde şiirler yazılmıştır. Kasîdenin beyit sayısı konusunda kesin bir sınır çizmek doğru değildir. Ancak daha çok ortalama bir kasîde 30-45 beyit arasındadır. Türler bazında bakıldığında Tevhid ve Münacaat türünün beyit sayısının 15 beytin altında bir ortalamaya sahip olduğu ve bunun genel ortalamasının altında kaldığı görülür. Na't, medhiye ve mersiye türünde yazılmış kasîdelerin beyit sayıları genel ortalamayla paralellik arzeder. Bir kasîde baştan sona aruzun aynı kalıbıyla yazılır. Kasîdede aruzun hemen her kalıbı kullanılmıştır. Ancak kimi kalıplarla daha fazla, kimi kalıplarla da az sayıda kasîde yazılmıştır. Bu kullanım yüzyıllara göre de değişmektedir. Mesela XIII.-XV. ve XVI.yy.larda yazılan kasidelerde daha çok Fâilâtün (3) Fâilün kalıbı kullanılırken, XVII. yy.da Mefâilün (4) ilk sırada yer almış ve XIII.-XV. ve XVI.yy.da ilk sırada yer alan kalıp, dördüncü sıraya düşmüştür. Bahirler bazında bakıldığında kasidelerde ilk sırada Remel bahri, ikinci sırada Hezec ve üçüncü sırada da Müctes bahri yer almaktadır. Kasîdenin ilk beyti musarra, ondan sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları ise birinci beyit ile aynı kafiyededir, (aa, ba, ca gibi). Kasîdede zaman zaman yer alan bir gazel veya tecdîd-i matla'da kafîye yenilenmiş, yani "aa" şeklinde olabilir. **Tecdîd-i matla**'ya Zâtü'l-matla' burada yer alan gazele de tegazzül adı verilir.

Kasîdenin ilk beytine **matla'**, son beytine makta', en güzel beytine şah beyt veya beytül-kasîd denir. Kasîdenin sonlarına doğru çoğunlukla fahriye, du'aya girizgahda ve du'a bölümünde şair mahlasını söyler. Bu bey-

te taç beyt adı verilir. Bir kısmı tegazzül içinde yer almak şartıyla bazan şairin birden fazla mahlas beyti söylediği de olur.

Kasideler ya nesîblerinde işlenilen konuya göre; baharı anlatıyorsa bahariyye, kışı anlatıyorsa şitâiyye, atlardan söz ediyorsa rahşiiyye veya esbiyye, düğünden bahsediyorsa sûriyye gibi, ya rediflerine göre; su kasidesi, sünbül kasidesi, sözüm kasidesi gibi, ya da kafiyelerinin son harflerine; râiyye, mîmiyye, nûniyye vs. göre isim alırlar. Bunların dışında Allah'ın birliğini anlatan kasidelere Tevhid, günahların bağışlanması için yazılanlara Mûnacaat, Hz. Peygamber ve dört halife için yazılanlara Na't, padişah, vezir vs. Övüyorsa Medhiye, padişahın tahta çıkışını kutlamak için yazılanlara Cûlûsiyye, birini kötölemek için yazılanlara Hicviyye, övdükleri bir kişinin yaptırdığı bir yapıya tarih de düşerse Tarih kasidesi adını alır.

Matla'dan sonraki beyitlerde mısra ortalarının birinci mısra' ile kafiyelenen kasidelere musammat kaside adı verilir.

Kasideler müretteb divan sıralamasında divanların başında yer alır. Varsa öncelikle Tevhid, sonra Mûnacaat, sonra Na't daha sonra da Medhiye türünde kasideler sıralanır. Genellikle kasidelerin başında, memduhun adı ve unvanı yazılmıştır; "Tevhid-i Bari", "Mûnâcât", "Kaside der-na't-ı Hazret-i Fahr-i Kâinat", "Der menkıbe-i Şîr-i Huda Aliyyü'l-Murtazâ", "Der Medh-i Sultan Murâd Hân", "Der-Sitâyiş-i Sadr-ı a'zâm Amucazâde Hüseyin Paşa" gibi. Dîvanların dışında, mesnevilerde de kaside nazım şekliyle yazılmış tevhid, mûnacaat, naat, medhiye vs. türünde kasidelere rastlanır. Bunlar da genellikle divan sıralamasında olduğu gibi, mesnevilerin başında, tevhid, mûnacaat... sıralamasına uygun olarak dizilirler. (Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'indeki Tevhid tarzında yazılan 90-105 arası beyitleri ile, 501-550 beyitlerindeki naatı, yine Sultan Murad övgüsüne ayrılan 661-700. beyitleri arasındaki medhiyesi, eser mesnevi olmasına rağmen kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır (*Timurtaş, 1963*). Diğer taraftan, Vizeli Behiştî'nin Cemşâh u Alemşâh mesnevisinde yer alan medhi-yelerin bir kısmı kaside nazım şekliyle, bir kısmı da mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır (*Aydemir, 2000, 76*).

Dini konularda yazılanların dışında, şairlerin yazdıkları kasideler, çoğunlukla ortaya koydukları eserin kıymeti değerinde ödüle layık görülmüştür. Bu yüzden hemen her olay; padişahın tahta geçmesi, bir vezirin veza-

rete atanması, ramazan, bayram, düğün kutlamaları, yeni bir yapının inşaası, kazanılan bir zafer, şairlerce fırsat olarak değerlendirilmiş ve bunun karşılığında da şair ihsan ve caize ile ödüllendirilmiştir. Şairin memduhundan isim vererek bir şeyler istemesi pek adaba uygun görülme de kimi şairler bundan çekinmemişlerdir; kendisine yardım edilmesini, tayininin başka bir yere yapılmasını istemek gibi (*İpekten, 1997,40*).

Kasidelerin Sunulması ve Değerlendirilmesi

Kasidelerin övülen kişiye sunulması, ya huzurunda okumak ya da bir vasıta ile iletilmek şeklinde olurdu. Sunulan kasideler bu esnada tenkit süzgecinden geçer, kimi zaman düzeltilmek üzere geri gönderilir, kimi zaman da kabul edilmezdi. Sunulan kasideleri değerlendiren kimseler bu iş için görevlendirilmiş sanattan anlayan kişilerdi. Kanunî'nin oğlu II. Selim'in şehzadeliğinde bir aralık bu iş için tarihçi Âlî görevlendirilmiştir. Makâlî'nin;

"Melâhat ehli zamanında bulmadı ta'zîm
Bütân-ı deyr ile mânend-i devr-i İbrahim"

matlı şiiirini okuyunca ilk mısraı dil bakımından uygun görmemiş, "ta'zîm bulmak" yerine "ta'zîm olunmadı" ifadesinin uygun olacağını söyleyerek düzeltilmek üzere kasideyi şaire geri vermiştir. Kanunî'nin oğlu şehzade Mehmed'in sünnet düğününde şairler kasidelerini bizzat huzurda okumuşlardır. Zâti kasidesini padişahın huzurunda okuduktan sonra, pâdişâha Fazlı adında bir çırağının olduğunu ve müsaade buyrulursa kasidesini okumak istediğini iletmış ve padişahın müsadese üzerine Kara Fazlî de kasidesini okumuştur.

Bu şekilde memdûha ulaşan kasideler memduhun beğenisine göre ödüle layık görülürdü. Bununla ilgili olarak Zâtî'nin Yavuz Selim'e padişah olunca sunduğu bir kasîdesindeki;

"Serverâ bî-bende-i bî-kayddur kapunda adl
Tutamazdı anı zencîre çeküp Nüşîrevân"

beytini çok beğenerek bir köyün gelirini caize olarak vermiştir. Bir başka anekdot da, yine Yavuz'un Mısır seferinde, şair Revânî'nin "berf" redifli bir kasîde sunmasıyla, padişahın "her mevsimi sıcak olup karın ne idüğü bilinmeyen bir yerde ne münasebetle bunu yazdın" deyip şairi azarlayarak geri çevirdiğidir (*Çavuşoğlu, 1986,23-26*).

Kasidelerin Vesika Değeri

Kasideler, kimi zaman tarihe yardımcı, kimi zaman da tarihî belgelerin olmadığı yerde belge niteliği taşırlar. Bu açıdan, tarihin, edebiyat tarihinin, folklorun, sosyal psikolojinin, sosyolojinin, etnoğrafyanın vazgeçilmez kaynakları konumundadır. Özellikle suriye, ıydiyye, nevrûziyye, fethiy-ye, cülûsiyye, kudûmiyye, dâriyye, sulhiye kasideleri, devrinin folkloru, tarihi, mimârisi ve toplum psikolojisini yansıtır. Nesîbin konusu, İydiyye ise, bayram eğlenceleri, bayramlaşma merasimleri, bayram namazı için sala ve temcit verilmesi, insanların giyim kuşama, sûriyye ise; eğlence şekilleri, düğün âdetleri, yemek çeşitleri, fethiyye, cülûsiyye ve kudûmiyye.ise; tarihi, askerinin ve halkın sosyal psikolojisi, dâriyye ise; devrin mimârisi, sulhiyye ise hem tarih hem de ağırlıklı olarak toplum psikolojisini yansıtır.

Fahriye bölümleri, aynı zamanda şairin arz-ı hal ettiği bölümler olduğundan, daha çok şairin hayatına ve sanatına ait bilgiler verir ve bu bilgiler edebiyat tarihine ışık tutacak nitelik taşır.

Kasidenin bölümleri bahsinde bölümlerle ilgili geniş örnekleme yapıldığı için, burada konuyla ilgili ayrıca örneğe gerek görülmemiştir. Anılan bölümlerin örneklerine bu açıdan bakılırsa, mesele kolaylıkla anlaşılacaktır.

Kasidenin Bölümleri

Kasidenin beş ana bölümü bulunur: Nesîb-Teşbîb, Maksûd/Medhiye, Te-gazzül, Fahriye ve Du'a. Bir kasidede bu bölümlerin bütünü bulunması şart değildir. Fakat en az iki bölümün bulunması gerekir. Girizgâh ise bir bölüm olmayıp, her bölümün başlangıcında bulunan ve daha çok bir-iki beyitle o bölümü haber veren beyit ya da beyitlerdir (Aydemir, 1995,546-551).

1. Nesîb

Nesîb (ya da Teşbîb) bölümü, genellikle şairin maksadına geçmeden önce sanat gücünü sergilediği, felekden, talihden yakındığı, memdûhunun makama gelişinden duyduğu sevincin ifade edildiği; bahardan, bayramdan, kıştan, temmuzdan, eğlenceden bahsettiği ve bunların tasvirini yaptığı; kimi zaman da aşktan, aşkın acılarından, sevgilinin güzelliğinden, içkiden ya da içkinin keyfiyetinden; yapılan yeni bir kasrın, köşkün, bahçe-

nin, caminin, herhangi bir savaşın veya savaş hazırlığının, savaşta etkin rol oynayan atların tasvirinin yapıldığı; nadir olarak da felsefi bir düşüncenin dile getirildiği bir bölümdür.

Kaynaklarda nesib-teşbîb ayırımına dikkat çekilmiş, "konusu aşk ve sevgili olan, aşkın acılarından bahseden başlangıç kısımlarına nesib; diğer konulardan bahseden kısımlara ise teşbîb denir" denilmiştir. Fakat bunların birbirinin yerine kullanılır olduğu ve yaygın olarak da "nesib" tabirinin kullanıldığı zikredilmiştir (*İpekten, 1997, 43; Krenkozo, 1988, 388; Tahiru'l-Mevlevî, 1984,84; Dilçin, 1983,123-124*). XVII.yy.a ait incelediğimiz kasidelerde, kaynaklarda ısrarla vurgulanan "sevgiliden", "sevgilinin eziyetinden" söz eden kısım, sanıldığı kadar değildir. Daha ziyade bunun dışında konular işlenmiştir.

Kasidelerde nesib oranı yüzyıllara göre farklılık arzeder. XIV. yy'da nesib oranının varlığı %39 iken, XV.yy.'da (*Keskin, 1994,12-13*) (buradaki yüzdeler verilen rakamlardan hareketle tarafımızdan çıkartılmıştır.) %60, XVI. yy.da (*Çakıcı, 1996, 20*) %58.68, XVII.yy'da (*Aydemir, 1994, XLIII*) ise %58.15'dir. Kasidelerin nesib bölümlerinin sayıları konusunda, "genellikle 15-20 beyit kadar olur" (*Dilçin, 1983/123-124*) kanaati varsa da, metinlerden hareketle çıkan sonuca göre kasidenin nesib bölümlerinin beyit sayıları, 5-20 arasında yoğunlaşır. 5'ten aşağı ve 20'yi aşan beyit sayısına sahip olan nesibler de vardır.

Nesiblerin varlığını türlere göre oranlarsak en fazla nesib, medhiye türünde yazılmış kasidelerde görülür. Nesibde işlenen konuların başında ise bahar tasviri gelmektedir.

Yukarıda kasidenin adlandırılmasında başvuru yollardan birinin nesib bölümlerinde işlenen konuya göre olduğunu belirtmiştik. Bu konudaki yaygın isimlendirmeler ve işlenişleri aşağıdaki şekildedir:

Bahariyye

Nesibinde bahar konusu işlenen kasideler bu adla anılırlar. Bahar, yeniden yaradılışın yaşandığı; ağaçların, bitkilerin yeşerdiği, suların coştığı, canlıların kış uykusundan uyandığı, tabiattaki canlılığa paralel olarak insanlardaki hareketlilik ve coşku, şairler için hassaten güzellerin gül bahçesinde salınarak yürüdüğü bir mevsimdir. Bu nedenle bahar, kasidelerin nesib bölümlerinde en çok işlenen konudur. Rakamlarla ifade edersek; baharın XVII. yüzyılda tüm nesiblere oranı %17.4'dür. İkinci sırada işlenen

konu %12 ile baharın beş puan altındadır. Bahariyeye nevruziyeyi de dahil edersek bu oran %19 olacaktır. Diğer asırlarda da nesib olarak ilk sırada yer alan bahariyeden (*Keskin, 1994,28; Çakıcı, 1996,43*) sonra, mevsim olarak şitaiyye XVII. yy.da %2.70 ile konu sıralamasında 8. XVI. yy.da 7. Temmuziye XVII. yy.da %2.3'le 10. Sonbahar %0.45 ile 28. sırada iken, XVI. yy.da 17. sırada olması, divan şairlerinin dünyasında baharın yerini göstermesi açısından dikkate değerdir (*Aydemir 1996,140-143*). Sevgilinin ter ü tazeliği, ona ait birçok güzellik unsurunun bahardan alınması, baharın memduh için yeni bir başlangıcın ifadesi olması, cennetten bir niğane görülmesi, şairlerce bu oranda tercihin sebebidir. Bâki'nin Ali Paşa için yazdığı

Rûh-bahı oldu Mesihâ sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ademden ezhâr

Nef'î'nin IV Murad için yazdığı,

Esdî nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-i

Cem beyti ile başlayan, Riyazî'nin,

Zamân-ı iş u şâdîdür dem-i ikbâl-i devrândur
Felek evzâ'-ı nâ-hem-vârma şimdi peşimândur

matla.,yla başlayan kasideler, Türk edebiyatında bahariyenin güzel örnekleridir.

İydiyye

Şairler, Ramazan, Kurban, hatta Nevruz bayramlarını vesile kılarak, devlet büyüklerine nesib bölümlerinde bayramı konu alan kaside sunarlar. Bu tür kasideleri bir bayram tebriği olarak kabul etmek de mümkündür. Nesibi bayramdan söz eden kasidelerin bu bölümlerinde, bayram Ramazan bayramı ise; oruç, hilal, orucun hassaten sevgili ve aşık üzerindeki etkisi, rindin oruçla münasebeti, orucun bitip bayramın gelişi ve bunun doğurduğu sevinç, Kurban bayramı ise; yine bayram sevinci, bayram eğlenceleri, bayramlaşma merasimleri, bayram namazı için temcit ve sala verilmesi, namaz için camilerin dolup taşması, fakir fukaranın hatırlanması, yeni elbiselerin giyilmesi, güzellerin gezintiye çıkması, Nevruz bayramı ise; hayatın yeniden başlıyor olması, hayata canlılık gelmesi, sevinç vs. dile getirilir. Türk Edebiyatında nesibi bulunan kasidelerin yaklaşık % 5'inde bayram konusu işlenmiştir (*Aydemir 1996,141-42*).

Dâriyye

Nesîb bölümlerinde cami, köşk, saray, yalı, bina vs. gibi yapıların sözü konusu edildiği kasidelere dariyye denir. Kasidelerde memduhun inşa ettirdiği herhangi bir yapı, şairlerce hem bu yapının tavsifi, hem de, övülen kimseye kaside sunmanın bir aracı olarak değerlendirilir. Bina edilen bir saraysa; gül bahçesinin güzelliği, çatısı, yüksekliği, ferahlığı, altın kubbesi, şadırvanı, süsleniş biçimi, fenerleri, odaları; çilehaneleri, cami ise; kubbesi, avizesi, minareleri, kemeri, mermeri, havzı, şadırvanı vs. gibi özellikleri dile getirilerek anılır. *Şitâiyye*

Şitâiyye kasidelerinin nesbinde kıştan; soğuktan, kardan; karın etrafı kaplamasından; gül bahçesinin, servinin görünümünden, kara bağlı olarak av merasimlerinden, yağmurdan, rüzgarın sert esmesinden, güzellerin dışarı çıkıp gönlünce salmamamasından, saçaklarda oluşan buzlardan, vs.den bahsedilir. Medhiye türündeki kasidelerin nesîb bölümlerinin yaklaşık %3'ünü şitâiyeler oluşturur. Kışın tavsifine genellikle, memduhun makama gelmesi öncesi var olan sıkıntılı durumun anlatılması için başvurulur, övülen kişinin makama gelmesi ile kış etkisini kaybetmiş ve bahar havası duruma hakim olmuştur. Necâti'nin Sultan Mehmed'e yazdığı şitâiyesi, Fâizî'nin Hz. Hasan'ı konu alan şitâiyyesi ile, Bosnalı Alaeddin Sabit'in Müfti Feyzullah Efendi'ye söylediği şitâiyyesini buna örnek verebiliriz. Bazan da kış, özellikle av mevsimi olması münasebetiyle, pozitif yönleriyle karşımıza çıkar. Nâdirî'nin Sultan Ahmed için yazdığı ve av merasimini anlattığı saydiyye kasidesinde olduğu gibi. *Kalemiyye*

Kasidelerin nesîb bölümlerinde kalemin işlenmesi veya nesîbi olmayan kasidelerde kalemin redif olarak kullanılmasından dolayı bu ad verilmiştir. Redif olarak seçilen kasidelerin büyük bir çoğunluğu aynı zamanda nesbinde de kalemi konu edinmiştir. Cevrî'nin, Muhammed Paşa ve Mevlânâ Bahâyi için yazdığı kalemiyye kasideleri ile, Sabit'in Seydizade Mehmed Paşa'ya yazdığı kasidesi, nesbinde kalem konusunun işlenmesine, Tıflî'nin na'tı "kalemüm" redifi almasına, Fuzûlî'nin Mustafa Çelebi'nin vafında söylediği kasidesi de hem redif hem de nesîb olarak işlenmesine örnektir. Kalem, düşünceleri kağıda dökmesi, nüktesi, şivesi, cızırtısı, fesahat vadisinin rakedeni, iki dilliliği, sihri, sırdaş oluşu vs. özellikleri ile tasvir edilir.

Fethiyye

Daha çok nesîb bölümlerinde herhangi bir yerin fethinin sözkonusu edildiği veya nesîbi olmadan doğrudan fethi gerçekleştirenin övgüsünün yapıldığı kasidelere verilen addır. Bu tür kasideler, fethi gerçekleştiren en üst düzeydeki yetkiliyi tebrik mahiyetini taşır. Şairler için de memduha bir yakınlaşma vesilesidir. Fethiyyede, fethedilen yerin ehemmiyeti, tasviri, savaşa hazırlık, fetheden askerlerin tekbir sesleri, şükür nidaları, satır aralarında tarihî bilgiler, birtakım özel isimler vs. dile getirilir. Eğer kasidede doğrudan medhe girilmişse, fatihin kılıcı, atı, heybeti, savaçılığı, makamı, kahramanlıkları, zaman zaman tarihî isimler, askerinin kahramanlık ve coşkusu vs. anlatılır. Neşâtî'nin Bağdat'ın fethini konu alan Sultan Murad övgüsü, Mezâkî'nin Kandiye, Uyvar ve Kamanîçe'nin fethi, Nâdiri'nin İsfahan fethi ve Murat Paşa'ya Celâlî isyanlarını bastırması münasebetiyle yazdığı kasidesi, doğrudan medhiyeden başlayan fethiye kasidelerine örnektir.

Seheriyye

Nesîbinde sabahın, seher vaktinin, karanlıktan aydınlığa geçişin dile getirildiği kasidelere denir. Daha çok, tan yerinin ağarması, gün ışığının yavaş yavaş dünyayı aydınlatması, karanlığın ortadan kalkması, canlıların, bitkilerin tabiatına feyz saçması, gökyüzünün masmavi görüntüsü vs. yönleriyle işlenir. Necatî'nin Sultan Bâyezid vasfında söylediği "seher" redifli kasidesi, Simkeşzâde Fezî'nin Hz. Peygambere yazdığı na'tı seheriyye için güzel bir örnek oluşturur. Kasidenin nesîbi, tan yerinin ağarması, Hz. Peygamberin küfür karanlığını kaldırıp İslam nurunu yaymasını belirtecek şekilde belli bir kompozisyon içinde işlenmiştir.

Rahşiyye

Nesîb bölümlerinin konusu at tasvirine ayrılan kasidelere verilen addır. Rahşiyye yerine kimi zaman da "Esbiyye" terimi kullanılır. Böyle kasidelerin nesîb bölümlerinde atlardan; onların yürüyüşünden, çabukluğundan, hızından, renginden, kâkülünden, endamı ve mevzun gerdanından söz edilerek daha çok Burak'a benzetilir. Nefî'nin Sultan Murad'ın atlarını övdüğü kasideleri en meşhur olanlarıdır. Sabrî'nin Sultan Murad'a, Sabîf' in Mehmed Paşaya yazdıkları rahşiye kasideleri de kayda değerdir.

Sühaniyye

Nesîb bölümlerinde "söz"den bahsedilmesi veya redifinin "söz"le ilgili seçilerek, şiirin onun etrafında kurulması ile oluşan kasidelere verilen ad-

dır. Daha çok birincisi tercih edilmiştir. Çoğu zaman "söz"den kasıt, şiir söyleme gücüdür. Bu yüzden bu tür şiirlerde daha çok fahriye havası sezilir. Söz; rabbanî bir ilhamdır, söylenilince boş değil, "ilham" yada "vahiy" olmalıdır. Söylenince düzgün söylenilmeli, anlaşılır olmalı, karşı taraf üzerinde etkili olmalı, nükteden âri olmamalı, tatlı olmalıdır. Konusu söz olan kasidelere, Riyâzî'nin Sultan Osman'a, Nefî'nin Sultan Ahmed'e yazdığı kasideleri örnek teşkil eder. Redif olarak kullanıma da, Mezâkî'nin Sultan Murad ve Nefî'nin Âlî'ye yazdığı kasidelerini örnek verebiliriz.

Sûriyye

Nesîb bölümlerinde, düğün, ziyafet, şenlik gibi tasvirlerin yapıldığı kasidelere, suriyye kasidesi denir. Kasidelerin dışında, gerek manzum gerekse mensur aynı konuyu işleyen eserler de mevcuttur. Bunlar daha çok surnâme olarak adlandırılmışlardır. Kasideler için "sûriyye" tabiri kullanılıyorsa da, kimi örneklerde "surnâme kasidesi" (Pakalın, 1983,279) başlığına rastlanmaktadır. Suriyelerde şehzadelerin sünnet düğünleri, kadın sultanların evlenme törenleri; bu düğün ve törenler dolayısıyla yapılan eğlenceler; eğlencede gösterilen hünerler, açılan yarışmalar, kazananlara verilen hediyeler, yemekler, padişahların vezirlere giydirdiği kürkleri vs. anlatılır. Figanî'nin Kanunî'nin oğulları Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet düğünleri için kaleme aldığı suriyye kasidesi, Hayâlî Bey'in İbrahim Paşanın düğününe ve şehzâdelerin sünneti münasebetiyle yazdığı sûriyyeleri, Nâilî'nin Vezir Hazerpâre Ahmed Paşa için yazdığı sûriyye kasidesi, Mezâkî'nin, Feyzî'nin suriyye kasideleri, örneklerden bazılarıdır.

Kudûmiyye

Kasidenin nesîbinde, yöneticilerin muharebe veya herhangi bir vesile ile gittikleri yerden dönmeleri, memuriyet vesaire ile bir yere gelmeleri konu edilir. Bakî'nin Sultan Süleyman'a sefer dönüşü tebrik maksadıyla sunduğu kasidesi, Sultan Murad'a aynı vesileyle yazdığı kasidesi, Sultan Mehmed Han'a sefer dönüşü sunduğu kasidesi, Cevrî'nin Sultan Murad'ın Bağdat'ı fethi dönüşünde söylediği kasidesi, Salih Paşa'nın defterdar oluşu münasebeti ile söylediği kasideleri, bunlardan birkaçıdır. Nesîbinde bu konuyu işleyen kasidelerin bazılarının aynı zamanda redifi de "gelmek"le kurulmuştur. Bakî'nin Sultan Murad'a yazdığı "gelür" redifli kudûmiyesi gibi.

Cülûsiyye

Cülûs, "oturma", "tahta geçip oturma" demektir. Cülûsiyye de, padişahların tahta oturması münasebetiyle onu tebrik için yazılan kasîdelere verilen addır. Bu kasîdelerin nesîb bölümlerinde, genellikle bir önceki ölen padişahın iyiliğinden bahsedildikten sonra onun yerini dolduracak memduhun gelişine duyulan sevinç, burada yapılan hazırlıklar, sultanın taç giymesi, tahta geçişinden önceki düzensizlikler, ideal bir padişahın beklentiler vs. dile getirilir ve medhiye bölümünde de padişahın hangi vasıfları taşıması gerektiği, memduhda varmışçasına anlatılır. Bâkî'nin Sultan Selim ve Sultan Mehmed Hanın tahta geçişlerini tebrik için yazdığı kasideleri, Nâdiri, Nefî ve Riyâzî'nin Sultan Osman'ın tahta geçişine, Nâbî'nin ve Nâdiri'nin Sultan Mustafa'nın cülûsuna yazdıkları kasidelerini, cülûsiye örnekleri olarak verebiliriz.

Ramazâniyye

Ramazân münasebetiyle, nesîbinde bu konunun işlendiği kasîdelere verilen addır. Ramazana hazırlık, Ramazânın gelişi; hilalin görünmesiyle Ramazânın başlaması, ilk teravih namazının kılınışı, camilerin ve minarelerin süslenmesi, sahura kalkış, Ramazân boyunca şeytanın hapsolmesi, içki içenlerin içkiyi terk etmeleri, meyhanelerin boşalması, iftar heyecanı, tiryakilerin iftarda duhan istekleri vs. sözkonusu edilir. Edebiyatımızda en fazla Ramazâniyye yazan Enderanlu Fâzıl'dır (*Pahalın, 1983, 11*). Sâbit'in Baltacı Mehmet Paşaya, Tâlib Ahmed'in Rami Mehmed Paşaya yazdığı Ramazaniyyeleri, Mesîhî'nin Sultan Bâyezid, Şeyh Gâlib'in Şeyhülislâm Es'adzâdenin mahdumları vasfında söylediği kasîdesi, ismini sayabileceğimiz örneklerden birkaçıdır.

Sulhiyye

Savaştan barışa geçilmesi münasebetiyle nesîbinde sulhun dile getirildiği kasîdelere denir. Bu bölümde savaşın şiddeti, barışın nimeti, barış öncesi ve sonrası durumların karşılaştırılması, barışın sevinç gösterilerine dönüşmesi; mehterler ve davulların vurulması gibi etkinlikler anlatılır. Nâbî, Sâbit ve Tâlib'in, Karlofça antlaşmasını yapması dolayısıyla Amucazâde Hüseyin Paşaya yazdıkları kaside, bunlara örnektir.

Temmuzîyye

Nesîbinde, yazdan ve yaz sıcağından, temmuzdan bahseden kasîdelere verilen addır. Bu tür kasidelerde, temmuzun sıcağı, onun getirdiği bunaltı, sıkıcılık, susuzluk dile getirildikten sonra, genelde medhiyeye giriz-

gahda, bu sıkıntıları giderecek olanın memduhunun lutfu, ihsanı, âb-ı zülâ-li olduğu söylenerek övgüye geçilir. Temmuz, genellikle sıkıntı ifadesidir. Fehîm-i Kadîm'in Sultan Murad'a, Râmî'nin Reisü'l-küttap Hamza Efendi ve Halep Kadısı Mustafa Efendiye, Nefî'nin Vezir Nasuh Paşaya yazdığı temmuziyeleri ile Vâdî-i Üsküdârî'nin bir temmuziye kasidesi bunlara örnek verilebilir.

Verdiyye

Kimi şairler bazı kelimeleri, kasidelerin hem nesbinde, hem de redifinde işlerler. Bu konulardan biri de, "Verdiyye" kasideleridir. Gül, hem redifinde, hem de nesib bölümünde işlenir. Rengi, kokusu, şekli, güzelliği sözko-nusu edilen gül, daha çok sevgili ile ilgili benzetmelere konu olur. Hz. Peygamber için de değişik şekillerde kendisine benzetilen olur. Tecellî'nin Hz. Peygamberi konu alan na'tı, Hayâlî Bey'in ve Fuzûlî'nin Sultan Süleyman'ın övgüsünde söyledikleri "gül" redifli kasideleri, hemen örnek olarak zikredilebilecek şiiirlerdir.

Sünbülüyye

Redifleri sünbül olan ve buna bağlı olarak da nesbinde sünbül konusunun işlendiği kasidelere verilen addır. Değişik benzetmelere konu olan sünbül, şekli ve kokusu itibariyle, daha çok sevgilinin saçlarına benzetilir. Kasidelerde redif olarak çiçekler içerisinde "gül"den sonra en çok işlenen konudur. Tecellî'nin Hz. Peygamberi konu alan na'tı, Riyâzî'nin Nakî-bü'l-eşrâf Allâme Efendi'ye, Bakî'nin Mehmet Çelebi'ye yazdığı kasidesi, sünbülüyye örnekleridir.

Bunların dışında yukarıda detayına girdiğimiz başlıklar kadar olmamakla beraber nesibi mehtâbiyye, azliyye, hazaniyye gibi isimlerle aralan kasidelerle, "serv", "kalem", "âb", "güneş", "su", "hâtem", "arpa", "cev", "tîğ", "hançer" gibi rediflerle kurulmuş ve bu adla anılmış kasideler vardır. Kasideler, bunların dışında kafiyeyi oluşturan harflere göre nûniyye, mîmiyye, tâiyye, râiyye, lâmiyye, vâviyye gibi isimler alır.

2. Maksûd/Medhiye

Nesib bölümünü müteakip, bir veya birkaç girizgâh beyti ile esas konunun dile getirildiği bu bölüme, kasîde nazım şekliyle daha çok medhiye tarzında şiiirler yazılmış olduğu için medhiye denmesi yaygınlık kazanmıştır. Kasîde nazım şekli ile yazılan türlerin farklılığı düşünüldüğünde, "medhiye" yerine "maksûd" demenin daha doğru olacağı aşikârdır. Bazı

kaynaklarda da bu bölüm için, "maksad" veya "maksûd" dendiği dikkate alınırsa bu isimlendirme isabetli olacaktır (*Çakıcı, 1996, 27*). Medhiye kasidelerinde bu bölüm, genellikle nesîbden sonra bir girizgâhla başlar ve burada memduhun işgal ettiği makama göre, o makamın gerektirdiği, daha çok adaleti, lutfu, cömertliği, kahramanlığı, savaşıllığı, gazabı vs. özellikleri abartılı bir şekilde dile getirilir. Bu özelliklerin bir kısmı memduhda olmamasına rağmen, belki de memduhun bu yöne dikkati çekilerek daha duyarlı olması istenir. Memduh sultan ise; adaleti, lutfu, cömertliği, savaşıllığı, hışmı ve gazabı, re'yi ve aklı, hüneri, tedbiri, fermanı, irfanı, bahşisi vs. özellikleri şeklinde kullanım yoğunluğuna göre sıralanır. Sultanın bu özellikleri vurgulanırken değişik vesilelerle birtakım kişiler anılır. Bunların çoğu İran mitolojisinden, bir kısmı da gerçek hayatta farklı yönleriyle öne çıkan isimlerdir. Bu isimler karşılaştırma, benzeme ve ondan üstün görme münasebetiyle anılmıştır. Bunların başında gelen, içkiyi bulmuş olması, meclisi, tacı, hükümdarlığı ve mertebesi açısından adı zikredilen Cem (Cemşid)'dir. Diğer bazı önemli şahıslar, savaşıllığı ve kahramanlığıyla anılan Rüstem, cihangirliği ile İskender, insanların dışındaki varlıklara da hükmü dolayısıyla Süleyman isimleridir. Daha sonra değişik yönleriyle Kahraman, Dârâ, Behrâm, Hz. Ali, Hüsrev, Hz. ömer, Feridun, Neriman, Sâm, Hz. Yûsuf, Efrâsyâb, Hz. İsâ (Mesih), Hâtem, Eflâtun, Nûşirvân, Hz. Osman, Zâl, Hâkân, Hz. Ebu Bekir vs. gibi isimler sıralanır.

Memduh vezir-paşa-kazıasker olunca, üstlendiği icrâî, teşri ve kazâî salahiyetleri kayıtsız şartsız elinde bulundurması ve hükümdarın vekili sıfatıyla devletin bütün işlerini sevk ve idare etmesinin gereği olarak, lütuf sahibi, adaletli, cömert, kahraman, savaşçı, kerem sahibi ve uzak görüşlü olması gerekir. Bu özelliklerin yanında yine sırasıyla vezirin hulki, kahrı, aklı, hükmü, tedbiri, ilmi, kalemi, ikbali, fazlı, nüktesi, bahşisi vs. özellikleri dile getirilir. Benzetildiği, karşılaştırıldığı kimseler ise sırasıyla Rüstem, Âsaf, Cem, İskender, Süleyman, Kahraman, Behrâm, Dârâ, Nerîmân, Hz. İsâ (Mesih), Yûsuf, Hızr, Sâm, Mûsâ-Kelîm, Husrev, Feridun, Hz. Ömer, Efrâsyâb, Ebu Bekir, Ethem gibi isimlerdir.

Medhedilen şeyhülislam olunca, bu makamın gereği olarak sırasıyla şeyhülislamın lutfu, fazlı, adli, keremi, fetvası ve fetva yazdığı kalemi, ihsanı, ilmi, şiiri, kahrı, re'yi, hulki, himmeti, feyzi, bilgisi, hükmü, hikmeti, zekâsı, ictihadı, hayali, hüneri, diviti, irfanı, allameliği vs. özellikleri baş-

ta gelir. Karşılaştırıldığı şahsiyetlerin başında içtihadıyla öne çıkan ve bir mezhebin imamı olan Ebu Hanife ismi anılır. Bundan sonra sırasıyla Hz. İsa, Mesih, isabetli görüşüyle Eflâatun, Hâtem, Ebu Ali (İbn-i Sina), Aristo, Hızır, Cem, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Ömer, Yûsuf, Süleyman, Taftazânî, Râzî, Kelîm (Musa), Behrâm, İskender, Harîrî, Lokman, Hasan, Buhârî, Cürçânî, Ferîdûn, Kâşânî, İmam Nevevî, Zemahşerî, Suyûtî vs. isimleri zikredilir.

Memduh, hocalar ve şairler ise, en çok dile getirilen özellikleri ilim, ihsan, adalet, himmet, peygamberlerin varisleri oluşları vs. özellikleridir. Reisü'l-küttâb ve defterdarların ise daha ziyade kalemi, ihsanı, lutfu, ik-bali, cömertliği, inşâsı, söz ustalığı, şiiri, adaleti vs. fazla vurgulanan nitelikleridir.

Medhiye bölümünde memduhlarda bulunması gereken özellikler sıralanırken, adalet, lütuf, kerem, kahramanlık, cömertlik, re'y, ihsan, fazl gibi konulara müştereken yer verildiği görülmektedir. Bunlar aynı zamanda iyi bir yöneticide bulunması gereken özellikler olarak da düşünülebilir. Övülen yöneticiler bu özelliklere sahip olmasalar bile, işgal ettikleri makamların hangi özelliklere sahip insanlardan olması gerektiğinin ifade edildiği bir gerçektir (*Aydemir, 1996, 143-154*).

Medhiye bölümünün beyit sayıları farklıdır. Ancak en fazla 11-25 beyit arasında değişen beyit sayılarına sahiptir. 30 beyti aşan örnekler günümüze yaklaştıkça azalmaktadır.

Medhiye bölümünün çoğu nesîbden sonra, bir kısmı doğrudan, bir kısmı fahriyeden sonra ve pek az bir kısmı da tegazzülden sonra başlamaktadır. Tevhid, münacat gibi türler veya doğrudan fahriye ya da belli felsefî bir düşüncenin anlatıldığı kaside nazım şekliyle yazılmış örneklerde, medhiye yerine maksüd olacağı aşikârdır.

Medhiyesi bulunan kimi kasîde örneklerinde, iki kez medhiyeye dönülmüştür; önce medhiye sonra tegazzül ve fahriye sonra tekrar medhiye gibi. Sabif in "îdiyye" kasidesi (*Karacan, 1991, 249-252*) buna örnek teşkil eder. Nesîbden sonra 7.beyitten itibaren

"Hem Süleymândur hem İskender ol 'ârif kim o dem
Bir periyle 'âlern-i âb itmeği mu'tâd ider"

diyerek, medhiyeye başlar. 13. beyitte

"Bezm-i hass-ı ma'nide bu şevk ile rakkâs olup
Hâme-i dilkeş-nevâ bir şi'r-i ter inşâd ider"

diyerek, tegazzüle geçen şair, 19. beyitten itibaren kendini övmeye başlar. 22. beyitte:

"Bu temeddüh çok mıdır şâgird-i zihn-i pâkûme
Hıdmet-i üstâd-ı rûhu'l-kuds isti'dâd ider"

diyerek, övünmesini bitiren şair, 23. beyitten itibaren tekrar medhiyeye döner ve 35. beyte kadar devam eder.

"Ol edîb-i dâniş'âmûz-ı debistân-ı hüner
Hâce-i sad fenn-i 'akla nûkteler irâd ider"

İkinci bir örnek de, Hâletî divanındadır. Sultan Ahmed'e sunduğu ilk kasidesinde 23. beyitte medhiyeyi bitirip, 24. beyitte fahriyeye geçen şair, 28. beyitte tekrar medhiyeye döner ve burada ağırlıklı olarak padişahın camisini över (*Hâletî, lb-3a*).

3. Tegazzül

Kaside içerisinde şair şiirine bir çeşni katmak ya da sanat gücünü sergilemek için, genellikle bir girizgahla haber vermek kaydıyla, çoğu zaman medhiyeden sonra, bir kısmı nesîbden, bir kısmı fahriyeden sonra, bir kısmı medhiye içinde, çok azı da fahriye veya nesîb içinde yer alan ve kasideyle aynı ölçü ve uyakta söylenen gazele tegazzül denir (*Aydemir, 1994, XXX*). Tegazzülün beyit sayısı daha çok 5-9 arasında değişir ve gazelde olduğu gibi tek sayılarda yoğunlaşır; 5-7-9 vb. Bu rakamların altında ve üstünde beyit sayısına sahip örnekler de yok değildir. Kasidelerde yer alan tegazzüllerin bir kısmında mahlas söylenmiş, çoğu zaman bu, kasidenin aynı zamanda taç beytini oluşturmuş, bir kısmında da mahlas söylenmemiştir. Bu oran yaklaşık yarı yarıyadır.

Tegazzülün kasideler içinde yer alma oranı yüzyıllara göre farklılık arz etmekle beraber yaklaşık % 10-15 arasında değişir. Bundan çıkan sonuca göre tegazzül, kasidenin olmazsa olmaz bölümleri içinde değildir.

4. Fahriye

Kelime anlamıyla "övünme, büyülenme, böbürlenme, şöhret, fazilet, erdem" gibi anlamlara gelen fahriye, edebiyat terimi olarak şairin kendini övdüğü, felekden yakındığı, arz-ı hal ettiği, yardım dilediği, kimi zaman da yardım dilerken memduhunu övdüğü bölümün adıdır. Genellikle bir önceki bölümden bir girizgahla fahriyeye geçilir.

Şair kendisini överken daha ziyade şiirdeki kudreti, tab'ı, nazmı, inşası, kalemi, şiirde kendisine nazir olamayacağı gibi hususiyetleri dile getirir ve kimisinde de belli şahsiyetleri hedef alarak yerer. Bu vesileyle şair bu bölümde de bir takım isimler zikreder. Bu isimler şairin genellikle kendini kıyaslamak; çoğu zaman onlardan üstün görmek, bazen onlarla eşit saymak, bazen de onları yermek vesilesiyle zikrettiği isimlerdir. Bu isimlerin başında şairin kelimeleri mucizevî bir şekilde dizmesi ile ilgili olarak Hz. İsa-Masih, ölüleri diriltmesi özelliğiyle zikredilir. Bundan sonraki isimler ise, kasidenin yazıldığı dönemde revaç bulan, başta İran şairleri olmak üzere, şairlerin isimleridir. Mesela XVII. yy.da İsa'dan sonra örfî'nin adı anılmıştır. Genel olarak bakılınca bu isimlerin, Hâkânî, Enverî, Mûsâ-Kelîm, Selmân, Rüstem, Cem, Yûsuf, Kemâl, Hassan, Felâtun, Tâ-lib-i Âmûlî, Feyzî-i Hindî, Ma'nî, Nizamî gibi şahsiyetler olduğu görülür. Fahriyesi bulunan kasidelerin çoğu medhiyeden sonra, bir kısmı tegaz-zülden sonra, bir kısmı doğrudan, bir kısmı da nesîbden sonra yer alır. Çok az da olsa duadan sonra ve medhiye içinde yer alan örnekleri de vardır.

Kasidelerin fahriye bölümlerinin yüzyıllara göre oranları genel olarak değişmezken, beyit sayılarında farklılıklar vardır. XIII.-XV. yy.da (*Keskin, 1994, 58-68*) beyit sayılarının yoğunluğu 1-3, XVI. yy.da (*Çakıcı, 1996, 35*) 1-5 arasında iken, XVII. yy.da (*Aydemir, 1994, 34*) bu yoğunluk 3-11 beyit arasındadır. Genel yoğunluk daha çok 1-15 beyit arasında değişir. Bu rakamın üzerinde de örnekleri vardır. Türler bazında bakıldığında, fahriye bölümünün medhiye türünde yazılan kasidelerde daha fazla yer almış olduğu görülür.

5. Du'â:

Du'â, kasidenin son bölümüdür. Genellikle şair bu bölüme geçtiğini bir girizgahla haber verir. Kasidenin bütünlüğüne de dikkat edilerek; mem-duhun ömrünün uzun olması, sadaretinin devamı, talihinin iyi gitmesi gibi dileklere yer verilen bölümdür. özellikle tevhid ve na'tda zaman zaman şair kendisine de du'a eder. Kasidelerin % 90'a yakınında du'a bir bölüm olarak yer alır. Beyit sayısı olarak da yoğunluk 1-4 beyit arasındadır. Bunu aşan örnekler de vardır. Ancak yüzyıllara göre de bu rakamlar değişebilmektedir. Mesela XIII.-XV yy.da (*Keskin, 1994, 68-72*) beyit sayısı yoğunluğu 1 ve 2 beyitte eşit oranda yoğunlaşırken, XVI. yy.da (*Çakıcı,*

2996,38) 1 beyitte, XVII. yy.da (*Aydemir 1994, XXXVIII*) ise bu yoğunluk 2 beyit üzerindedir.

Şair duâ ederken, kasidenin bütünlüğüne, nesibinde işlediği konuya ve medhiyesinde dile getirdiği vasıflarına uygun kelimeler seçmeye dikkat eder. özellikle nesibi olan kasidelerde duanın nesib ile irtibatlandırılma-sma özen gösterilmiştir. Nesibi olmayıp, doğrudan medhiye ile başlanılan kasidelerde ve hatta doğrudan fahriye ile şiire başlanan kasidelerde de bu bütünlük gözardı edilmemiştir (*Aydemir, 1996,158*). *Taç Beyti*

Taç beyti genellikle kasidenin sonlarında, du'a bölümünde veya du'aya geçiş beytinde bulunur. Eğer kasidede tegazzül bulunursa, çoğu zaman tegazzülün mahlas beyti aynı zamanda kasidenin taç beytidir de. Bazan taç beyti fahriye içinde, medhiye içinde, fahriyeye girizgah beytinde veya kasidenin herhangi bir yerinde bulunabilir. Taç beyti kasidelerde % 85 oranında yer almıştır. Çoğunluğu 1 beyitten oluşurken çift taç beyti bulunan kaside örneklerine de rastlanır. XVII. Yüzyılda, Taç beyiti bulunan 653 kasideden 18'i (% 2.75), iki taç beyitine sahiptir. Bunlardan 8'i tegazzülün mahlas beytinde, 10'u da, tegazzülün dışında çift taç beyiti kullanılan kaside örnekleridir. Çift taç beyiti bulunan kasidelerin 9'u girizgah, 2'si dua beytidir. Taç beyiti bulunan kasidelerin birinde de, 3 taç beyiti vardır (*Bilkan, 1997, C.1,95*). Bu üç beyitten biri tegazzülün mahlas beyiti, diğer ikisi kasidenin diğer bölümlerinde geçen beyitlerdir.

Sonuç

Kaside, ilk beyti kendi arasında kafiyeli, diğer beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları ise matla beytiyle aynı kafiyede olan ve belli bir maksada yönelik olarak yazılan nazım şeklinin adıdır. Bu nazım şekliyle tev-hid, münacaat, naat, medhiye, fahriye, hicviye, mersiye vs. türlerinde şiirler yazılır. Kasidede baştan sona aruzun aynı kalıbı kullanılır. Bir şiirin kaside olabilmesi için biri maksud bölümü olmak üzere en az iki bölümünün bulunması gerekir. Kasidenin beyit sayısında bir sınırlama yoktur. Ortalama bir kaside 30-45 beyit arasında yazılmıştır. Kaside beş ana bölümden oluşur: Nesib/teşbib, maksud, tegazzül, fahriye ve dua. Kasidenin isimlendirilmesi ya nesibinde işlenen konuya, veya redifine ya da kafiyesine göre yapılır. Bir kasidede her bölümün olması şart değildir. Girizgah bir bölümün adı değil, bölümler arası geçişi sağlayan bir ya da birkaç

beyittir. Çoğunlukla her bölümü haber veren bir girizgâh vardır. Buraya kadar kaside hakkında verdiğimiz bilgileri somutlaştırmak için, Riyâzî'nin bir kasidesini örnek olarak alıyoruz. Kasidenin nesîbi "sümbül"dür. Nesîbinde konu olarak işlenen sümbül aynı zamanda kasidenin redifidir de. Bize göre bu kasidenin bölümleri şu şekildedir: 1-17. beyitler Nesîb; 18. beyit Girizgah; 19-31. beyitler Medhiye; 32. beyit Tegazzül için Girizgah; 33-39. beyitler Tegazzül; 40-44. beyitler Fahriye; 45. beyit Dua bölümüdür.

Der Medh-i Nakîbü'l-Eşrâf Allâme Efendi

1- Olalı mülk-i çemende şeh-i kişver sümbül
Geydi bir küngürelî tâc-ı mücevher sümbül

2- Sahn-ı gülzâra döşendi yine bir sebz bisât
Ser-be-ser olmuş anun nakşî musavver sümbül

3- Önüne düşdi getürdi güli mülk-i çemene
Oldı destinde esâsı ile reh-ber sümbül

4- Nev-bahâr irdi yine nâfe-güşâ oldı sabâ
Bezrn-i gülzârî n'ola itse mu'anber sümbül

5- Oldı Hindû-beçe-i micmere-gerdân-ı çemen
Tutsa destinde nola pâre-i anber sümbül

6- Ocağı şâdrevândur ki çıkup evce yine
Her taraftan dökilen âbı olur ter sümbül

7- Gösterür bir çemeni serve eğüp şeb-külehin
Şeh-levendâne ider cilve-i hoş-ter sümbül

8- Bir güzel dilber-i ra'nâdur ocakdan kopma
Sanki devşürmesidür şâh-ı gülün her sümbül

9- Zülf-i müşğîne zümürüdden idinmiş şâne
Arz ider halka yine şîve-i duhter sümbül

- 10- Bîsütûn üzre çıkup destine almış tîşe
İtdi Ferhâd'a bugün kendüyi hem-ser sünbül
- 11- Ahenîn miğfer ile gök demüre gark olmuş
Nîzesi elde olup merd-i dilâver sünbül
- 12- Sanmanuz cünbiş ider bâd ile rakkâs-sıfat
Bezm-i gülşende iki tığ ile oynar sünbül
- 13- Bir yeşil çûpe nice kâse-i çînî dizmiş
Kâse-bâz oldu çemen mülkine benzer sünbül
- 14- Ocağı sanma girüp dâireye yakdı bahûr
Kendüye itse n'ola halkı musahhar sünbül
- 15- Toldurup çînî tabağın arak-ı jale ile
Seheri def-i humar eylemek ister sünbül
- 16- Mest olup ayağı üzre turamazsa ne acep
Çekdi 0,rindâne meğer bir iki sâgar sünbül
- 17- Gûyiyâ kim eline mühre-i mînâ almış
Virmeğe safha-i sebz-i çemene fer sünbül
- 18- Kilk-i sebz ile ider çînî devâtm izhâr
Yazmağa mahmidet-i hazret-i dâver sünbül
- 19- Gül-i âl-i çemenistân-ı siyâdet kim
Bâğ-ı fazlında felek oldu bir ahdar sünbül
- 20- Mazhar-ı feyz-i sehâb-ı keremün olsa eğer
Lülesinden akıda çeşme-i kevser sünbül
- 21- Dem-i tahrîrde alsan elüne hâme-i sebz
Ola beş dânelü bir ak güzel ter sünbül

- 22- Sürme-dân almış ele mîl ile maksûdı bu kim
İçine hâk-i deründen koya ağber sünbül
- 23- Dâhil-i gülşen-i bezm-i keremün oldu meğer
Ki tokınmış serine şem'-i münevver sünbül
- 24- Matbahundan şu duhân kim çıkar eflâke takar
Ferkadân farkına bir turfe mu'anber sünbül
- 25- Mazhar-ı çeşm-i cihân-sûzun olursa görine
Çeşm-i a'dâya yedi başlu bir ejder sünbül
- 26- Süzen ü riştesin almış eline gûyâ kim
Midhatün yazmağ için sem'ine mıstar sünbül
- 27- Gâh olur kim geyinür telfü kebûdî hârâ
Meclis-i devletüne olmağa çâker sünbül
- 28- İki yaprağıyla gûyâ ki kalender olmuş
Kâsesiyle der-i lutfundan ider cer sünbül
- 29- Gerçi bir kâse kebûd idi velî lutfunla
Küpe geçdi ayağı oldu tûvân-ger sünbül
- 30- Tutduğun-çün ser-i dest-i güher-efşânufida
Lücce-i cûd u sehâya ola anber sünbül
- 31- Necm-i jâleyle döner kevkeb-i gîsû-dâra
Pertev-i lutfun ile olsa münevver sünbül
- 32- Dikilüp bir ayağı üzre kalender-vârî
Eyledi bu gazel-i dil-keşi ezber sünbül
- 33- Hâl-i müşğini ile zülfi muanber sünbül
Tâb-ı ruhsârı ile kâküli ahmer sünbül

- 34- Saçı sünbüllerine ta'ne ider gülzârun
Olma yâ zülf-i semen-sâria ber-â-ber sünbül
- 35- Zülfünün üstüne dök kâkül-i müşğîn-tân
Gülşen-i hüsnüne tâ kim ola katmer sünbül
- 36- Dâg-ı sevdan ile yanup tutuşur her lâle
Zülfünün, bağlamalu gök delisi her sünbül
- 37- Çıkarup kâkül-i müşğînün ile gûşenden
Azm-i bâğ eyle nic'olur ana göster sünbül
- 38- Ser-i şemşîr-i mahabbetle idüp şâh-be-şâh
Ser-be-ser sinesine çekdi elifler sünbül
- 39- Cennet-i kuyuna uçmağa olup meylî müdâm
Gök kebûter gibi gülşende açar per sünbül
- 40- Ey Riyâzî ne gülîstana safâdur sühanüm
Kim anun dâiresi ola ser-â-ser sünbül
- 41- Şâhid-i nazma geyürdüm yine bir hûb libâs
Kim anun nakş u nigân ola yek-ser sünbül
- 42- Medhün ile n'ola göklerde yir itse sühanüm
Konılır niteki mînâlara ekser sünbül
- 43- Hâkden kaldurup el üzre tutarsan yiridür
Elde hoş yaraşur ey merd-i hünerver sünbül
- 44- Tâ ki feyziyle sehâb u şafak u hurşîdün
Geh kebûd ola gehî sürh ü geh ahdar sünbül
- 45- Tutlup dâ'im el üstinde ser-efrâz olasın
Tâ ki gâh elde tura gâh ola ber-ser sünbül

(Açıköz, 1986, C.1, 233-36)

Kaynaklar

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim -DEMİRBAĞ, Ömer (1993), *Süleyman Şâdî Divanı*, Ankara.
- AÇIKGÖZ, Namık (1986), *Riyazi Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, (Dîvân, Sâkinâme ve Düstûrül-Amel'in Tenkidli Metni)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 3 cilt.
- AKARSU, Kamil (1993), *Rumelili Zaîfî Divanı'ndan Seçmeler*, M.E.B. Yay. İstanbul.
- AKKUŞ, Metin (1993), *Nefî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AKYÜZ, Kenan -vd. (1992), *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÂLÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 5338
- ARİF, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, 2660
- ARSLAN, Mehmet - AKSOYAK, İ. Hakkı (1994), *Haşmet Külliyyâtı*, Sivas.
- ARSLAN, Mehmet (1999), *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 854s.
- ASLAN, Mustafa (1990), *Şehrî Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ATÂYÎ, *Dîvân*, Yz. A.673/1, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum Eserler, nr. 302.
- AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- AYDEMİR, Abdullah (Ty.), *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar (1994), XVII.yy. *Türk Edebiyatında Kasîde*, Gazi Üni. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (1995), "Girizgâha Dair", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 389, Eylül 1995 s.546-551, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (1996), "Kasidede Muhteva Unsurları", *G.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1, Say., 1, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (2000), *Behîstî Divanı*, MEB. Yay., Ankara.
- AZİM, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 447/4.
- AZMİZÂDE Hâletî, *Divan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde 420
- BAYRAKTUTAN, Lütfi (1985), *Şeyhülislam Yahya (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divan'ının Tenkidli Metni)*, Atatürk Üni., S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, MEB. Yay., İstanbul, II. cilt
BÜYÜK TÜRK Klasikleri, İstanbul 1987, C.6-7
- CEMÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 210/1
- CENNET Mehmet Fenâî, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. A.2632
- COŞKUN, Ali Osman (1990), *Simkeş-zâde Feyzî Dîvânı, İnceleme-Metin-İndeks*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÇAĞLI, Adnan (1990), *Vişne-zâde İzzeti (öl.1092/1681) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ÇAKICI, Bilal (1996), *Eski Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (XVI. yüzyıl)*, Gazi Üni. Sos. Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1982), *Helâkî Dîvânı Tenkitli Metin*, İst. Üni. Ed. Fak. Yay. İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1986) "Kasîde", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, II. (Divan Şiiri)* S.415,416,417, Ankara
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1977), *Yahyâ Bey Divanı, Tenkitli Metin*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet - TANYERİ, M. Ali (1981), *Hayreti Divanı Tenkitli Metin*, İst. Üni. Ed. Fak. Yay. İstanbul.
- ÇETİN, M. Nihat (1973) *Eski Arap Şiiri*, İstanbul
- DEMİRBAĞ, Ömer (1999), *Koca Ragıp Paşa Divanı*, Y.Y. Üni. S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- DOĞAN, Ahmet (1995), *Müştak Baba, Hayatı ve Edebî Şahsiyeti*, Akçağ Yay., Ank.
- DUKAKİNZÂDE Ahmed, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. FB.345
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1933), *Sabûhî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul.
- FAİZ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (A) 460
- FÂİZÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. A.795
- FENNÎ, *Dîvân* (Haz. Ali Şâkir Ergin), Ankara 1996
- FEYZÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. F.B.274/3
- FÜTÛHÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, MFA.953
- GÖÇGÜN, Önder (1987), *Ziya Paşa*, Kültür Bak. Yay. Ankara.
- GÜLHAN, Abdülkerim (1989), *Nâzikî Dîvânı İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

- HORATA, Osman (1987), *Nedîm-i Kadîm Divânçesi*, K.B.Y, Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (1974), *Divân-ı İsmetî*, A.Üni. Yayınları, Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (1989), *Enderunlu Vâsîf*, Kültür Bak. Yay. Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (1990), *Nâilî Divâm*, Akçağ Yayınları, Ankara
- İPEKTEN, Haluk (1997), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 346s.
- İPEKTEN, Haluk -İSEN, Mustafa (1992) "XVI. Yüzyıl Divan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Baskı, Ankara
- İSEN, Mustafa (1990), *Usûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KABÛLÎ, *Divân*, Milli Kütüphane, Yz. A. 2450
- KAHRAMAN, Bahattin (1989), *Arşî Divan'ın Tenkidli Metni*, S.Üni., S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Divanı*, Akçağ Yay. Ankara.
- KAPLAN, Mahmut (1981), *Neşâtî Divanı, Hayatı, Sanatı, Edebi Kişiliği*, Y.Lisans Tezi, D.T.C.E, Ankara.
- KARACAN, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.
- KARAHAN, Abdulkadir (1966), *Figânı ve Divançesi*, İstanbul.
- KASIR, Hasan Ali (1990), *Sabri Mehmet Şerif Divânı, (İnceleme-Karşılaştırma Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü..
- KÂŞİF, *Divân*, Milli Kütüphane, MFA (A)1050
- KÂŞİF, *Divân*, Milli Kütüphane, Yz. FB.251/3
- KAYAALP, İsa (1991), *LAhmet (Bahtî) Divânı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- KAYGULU, Remzi (1932), *Divân-ı Kelîm, Tenkidli Metin*, İ.Ü.E.F., Lisans tezi, İstanbul.
- KAYHAN, Hasibe (1991), *Rüşdî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, S.Ü., Konya.
- KESKİN, Ayşe Gülay (1994), *Klasik Türk Edebiyatında Kasîde Nazım Şekli (XIII-XIV-XV. Asırlar)*, Gazi Üni. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara VIII+241s..
- KOYUNCU, Fehmi (1982), *Kudâusi Divanı*, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul
- KRENKOVV, E (1988) "Kasîde", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., İstanbul, C.VI, s.388

- KURTOĞLU, Orhan (1995), *Zatî Dîvam'ının Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üni. S.B.E., Y.Lisans tezi, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divanı Tenkitli Basım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- KÜLEKÇİ, Numan (1985), *Ganizâde Nâdirî (ö11036/1626), Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânı ve Şehnâmesinin Tenkidli Metni*, A.Ü., Doktora Tezi, Erzurum.
- LA'LÎ Mehmet Fenâî, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. A.4122/2
- LEYLÂ *Hanım Divanı*, Bulak 1260
- MACÎT, Muhsin (1997), *Nedîm Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- MAHVÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. FB.321/8.
- MANTIKÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, EHT.A. 2686, Necerzâde Mehmet Salih Efendi Matbaası, İstanbul 1284/1868
- MERMER, Ahmet (1991), *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, AKM.Yay., Ankara.
- NAKŞÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2709/1
- NÂMÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. A.538.
- NÂZİM, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Ağa, 490
- NAZMÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. A.3351
- OKATAN, Halil İbrahim (1994), *Kafzâde Fâizî Dîvânı, Tenkidli Metin*, Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, İzmir.
- OKUYUCU, Cihan (1994), *Cinânî, Hayatı, Eserleri*, Divanının Tenkitli Metni, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1996), *Adile Sultan Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZDİNGİÇ, Vicdan (1988), *Tıflî Ahmet Çelebi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.S.B.E., Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Konya.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (1987), *Leskofçalı Gâlib*, Kültür Bak. Yay. Ankara.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (1989), *Yenişehirli Avnî*, Kültür Bakanlığı Yay. Ank.
- ÖZÖN, M. Nihat (1941), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999), *Hamdullah Hamdî ve Dîvânı*, Kültür Bak., Yay., Ankara
- PARLATIR, İsmail (1986), *Recâizâde Mahmud Ekrem*, Kültür Bak. Yay. Ankara.

- RÂMÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (D) 606
- RÂSÎH, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. FB.252/1
- RESMÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa, 85/1
RUHÎ-i Bağdâdî (1287), Külliyyât-ı Eş'âr.
- SABİR, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi, 765/1
- SUNGUR, Necâti (1990), *Âhî Divanı, İnceleme-Metin*, Gazi Üni. S:B:E.,
Yayınlanmamış Y.Lisans tezi, Ankara.
- ŞEREF Hanım, *Divan*, İstanbul 1284
- ŞERÎF, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3442/5.
- ŞEYH Rızâ, *Dîvân*, MFA. (A). 3233.
- ŞİNÂSÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2648.
- TÂLİB, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Yz. FB. 191.
- TANPINAR, A. Hamdi (1985), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* VI. Baskı,
İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1945), *Hayâlî Bey Divanı*, İstanbul
- TECELLÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (D)1008.
- TİMURTAŞ, E Kadri (1963), *Şeytâ'nın Hüsrev ü Şîrîn'i*, İstanbul.
- TULUM, Mertol - TANYERÎ, M. Ali (1977), *Nev'i Yahyâ Divanı*, İstanbul
- ÜSKÜDARLI Sırrı, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (D) 1081
- ÜSTAD CELÂL Hümâyî (T.y.), *Fünûn-ı Belâgât ve Sınâ'ât-ı Edebî*, Tahran
- ÜZGÖR, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin*
Bugünkü Türkçesi, A.K.D.T.Y.K., Ankara.
- VA'DÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (A) 397.
- VEYSÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (A) 4281.
- YATMAN, Mustafa (1989), *Osmanzâde Tâib Divanından Seçmeler*, Kültür
Bak. Yay. Ankara.
- YILMAZ, Kaşif (1984), *Güftü Atı, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Dîvânı ve*
Teşru'fâtü's-Şu'arası'nın Tenkidli Metni, Doktora Tezi, A.Ü., Erzurum.
- YÜSRÎ, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 532/1
- ZUHÛRÎ, *Dîvân*, Milli Kütüphane, MFA (D) 854

Kaside in Turkish Literature

Dr. Yaşar AYDEMİR

Gazi University Gazi Education Faculty

Abstract: The word "Kaside" comes from the word "kasada" in Arabic and it means "to mean, to deliberate, to intent". As a literature term it is a form verse whose first couplet rhymes, next lines of poetry has the same rhyming of the first couplet and it is written in accordance with the meter of Arus' same meter from the beginning to the end. By using this form of verse kind of tevhid, münacaat, naat, eulogy, satirical poem, elegy etc. has been written,

Kaside is named in accordance with the subject that is told in the part of nesib, redif or rhyming.

There is no limit in the number of couplet. A kaside consist of nearly 30-45 couplets. It maybe written by almost every meter of Arus.

Kaside has five main parts: these parts don't have to be contained in every kaside. To write a kaside there have to be at least two parts and the name of one them is maksud. Giving isn't a name of a part but, it is a couplet enabling the transformation between the parts.

Key Words: Kaside, tevhid, münacaat, naat, eulogy, satirical poem, elegy, nesib, tegazzül, girizgah

---

Касыда в Турецкой Литературе

Доц. Д-р Яшар АЙДЕМИР

Университет Гази

Педагогический факультет им. Гази

Резюме: Касыда является арабским словом с корнем «касада», что означает подразумевать, направляться, намереваться. А как литературный термин касыда является названием формы стихосложения, где первый бейт является пояснительным (мусарра), а первые строки последующих бейтов слагаются свободно, вторые строки в рифме с первым бейтом, и с самого начала до конца все это в одной и той же форме аруза. В этой форме стихосложения писались стихи в виде тевхид, мунаджат (стихотворение молитвенного содержания), восхваления, оды, памфлета, мерсие и т.д.

Касыда получает название по предмету в разделе несиб, по рифме или редифу. Ограничения по количеству бейтов нет. В среднем в касыде насчитывается 30-45 бейтов. Они могут быть написаны в любой форме аруза.

В касыде существует пять основных частей: несиб/тешбиб, максуд, тегазуль, фахрие и молитва. Но обязательно, чтобы все эти части были в какой-либо касыде. Для написания касыды, необходимо наличие минимум двух частей и одна из них должна быть максуд. Гиризгах – это не название части, а бейт или бейты, которые осуществляют переход между частями касыды.

Ключевые слова: Касыда, тевхид, мунаджаат, восхваление, ода, мерсие, несиб, тегазуль, гиризгах.

Ümumtürk Edabiyatı Araşdırıcısı: Əmin Abid

Eli Şamil Hüseynoğlu

Azərbaycan Milli Ensiklopediyasında

"Türk xalqlarının tanınmış adamları" qrupunun rehberi

Özet *Son iller türk xalqlarının araşdırıcıları və başqa paşa sahipleri tez-tez bir araya gelirler. Onlar gah tarihin derinliklerine iner, gah da günümüzün reallıklarını inceleyirler. Belli bir zamanda bu yolda hidməti olan İnsanların unudulması, xatırlanmaması qüsur sayılmalıdır.*

Hidməti unudulan insanlardan biri də Emin Abiddir. Çok teassüs ki, bu fedakar ziyalının adı doğumunun 100.cü ilində də anılmadı, heç bir yerdə doğum günü qeyd edilmedi. 1938-ci ildə Sovet irticasının qurbanı olan Emin Abidə ölümündən 24 il sonra bəraət verdilər, əslində bu, fiziki bəraət idi. Stalinin Ölümündən sonra sosializm quruluşunun doğurduğu bütün nöqsanlar onun adına yazıldı. Kommunist partiyasını və onun yaratdığı sosializm sistemini xilas etmək üçün axıdılan qanlar, edilən qəddarlıqlar bir nəfərin adına yazıldı.

1956-cı ildə, SSRİ-də 1920-1940-cı illərdə həbs edilmiş, güllələnmiş insanların ekseriyyətinə bəraət varildi. O illərdə həbs edilmiş yüz minlərlə insanın çoxu ağır şəraitə dözməyib ölmüşdü. Sağ qalanlarsa cəmiyyətdəki nöqsanlara qarşı mübarizə apara biləcək durumda deyildi. Sözde bəraət elan edilse də, həbs edilənlərə və güllələnənlərə dəyən zərər ödənilmedi. Yazıcı və şairlərin, araşdırıcıların əsərlərinin tam yayınlanmasına icazə verilmədi. Bir qrup müəllifin yalnız seçmə əsərləri nəşr edilirdi. Milli şüurun oyanmasına gücü təkən verə bələceyindən qorxan Sovet ideoloqları A. Abidə bəraət versələr də onun meqalə və əsərlərinin təkrar çapına icazə vermedilər.

Anahtar Kelimələr: amin Abid, Ortaq Türk kùltürü, edabiyat tarbci, milli şüur.

Giriş

Emin Abide bereat gec-af-ümumi elan edilenden altı il sonra 1962-ci il dekabrın 21-da verildi (*SSRİ Herbi Prokurorluğu*). 1898-ci ildə Bakıda doğulan Abid Mütəllib oğlu Ohmedov ilk təhsilini anası Reyhanın evdə açdığı məktəbdə almışdı. Onu yaxından tanıyan, 1930-cu ildə DTK (KGB) tərəfindən həbs edilərək istintaqa cəlb edilən Azərbaycan Politeknik İnstitutunun Türk Dili müəllimi, dosent ələsger əliyev DTK müstəntiqinin sualına cavab olaraq deyib: "Əmin Abidi mən uşaqlıqdan özüm kimi tanıyıram. Onun əsi adı Zeynaləbdin Mütəllibovdur. Nə üçün o Əmin Abid oldu? Əmin sözü Türk yönümlüyünə və müsavətin lideri Memmed Əmin Resulzadəyə hörmət və ehtiramın ifadəsidir (*Azərbaycan Milli Təhlök&sizlik Nazirliyinin əncivi N32796*). Zeynaləbdini yeniyetmə iken mətbuatdakı məqalə və sərlerinde, tərcümələrində qısaca Abid kimi işlətməmişdir, beləliklə Əmin Abid kimi tanınmışdır. Anasının uşaqlar və evdar qadınlar üçün təşkil etdiyi məktəbdə əlifbanı, "Quran" oxumağı, əlece də Sədinin "Gülüstən", "Büstən" və b. əsarələrini oxumağı öyrənən Əmin Abid təhsilini Rusiyanın yerli xalqlardan özünə xidmət edəcək kadrlar hazırlamaq üçün açdığı gimnaziyada davam etdirmişdi. Bu məktəbdə dərslər yalnız rusca keçilirdi. Müəllim və şagirdlərin yerli xalqların dillərində danışması yasaq idi. 1912-ci ildən başlayaraq Bakıda, Tiflisdə, İrəvanda nəşr olunan qəzet və curnallarda türkçə məqalələr, hekayələr, şe'rlər və tərcümələr çap etməyə başlamışdır. Onun istər tərcümələrində, istərsə də özünün yazdığı şe'r ya hekayələrdə çoxğun bir millətsevərlik var.

Bes 14—15 yaşlı yeniyetmədə bu millətsevərlik, yurdsevərlik, çoxğunluq hardandır?

Böyük qardaşı şair Əli Abbas Müznib ailələrini belə təsvir edir: "Anam ötkün fikir, keskin zəkaya malik, əqli, kamallı, ev idaresini bacaran, iqtisadi cəhətcə anlar bir qadındır. 91 sənəti mahir olduğundan axşamlar altınbaşlıq, yaxalıq, başmaq üzü tikər, gündüzlər dərslər verirdi. Bu gün evimizin, ailəmizin quruluşuna bəis anamdır. Atam sırf əvəm, cahil, davakar, xeyir-şarini bilmez, fəna huylu bir erkəkdir. Bununla bərabər atam övladlarının savadlı olmasını istər, var qüvəsini də bu yola sarf edirdi" (*Azərbaycan Elmlər Akademiyası əlyazmalar İnstitutunun əncivi*). Atasını Mütəllib daşyonan usta olsa da, bu nəslin şəcərəsi sonuncu Bakı xanı Hüseynqulu xana bəğlanır (*Ağayev, 1998*). 19-cu yüzilin bəşləngicində Azərbaycana hücum ədən Rus ordusuna gürcü kökenli general Sisianov bəşçılıq edirdi. O, Gəncədə güclü müqəvəmatla qarşılaşdı. Bütün hədələrinə və məkrlərinə bəxməyaraq,

Cavad xan Ziyadoğlu qalanı ruslara teslim etmedi. Odlu silahlarla yaxşı silahlanmış rus ordusu qalanın qehreman müdafiçilərini qan içinde boğdular. Ramazan bayramı günlerinde rus qoşunları Genceni aldılar. Seher xarabazara çevrilmiş, eli silah tutan kimse sağ qalmamışdı. Dövüşlərdə Cavad xan və oğlu şəhid oldu. Bu olaydan 16 ay sonra Sisianov Bakı qalasını mühasirəyə aidi. Qalanın ağıllı və cesur müdafiçisi Hüseynqulu xan Bakî qaiasının giriş qapısı yaxınlığında general Sisianovun başını kəsdi. Çarizmin bütün teqib və tezyiqlərinə baxmayaraq bu ailede işğaiçilərə qarşı derin bir nifret olmuşdur. Daşyonan Mütəllibin üç oğlu haqqında — böyük oğlu şair, tercümeçi, curnalist, naşir Əli Abbas Müznib (1883—1938), ikinci oğlu naşir Əbülfez, üçüncü oğlu isə Zeynalabdin haqqında qaynaqlarda bilgiyə rast geldik. 1905-ci ildə Rusiyada baş vermiş inqilabdan sonra recim laxıamış, müstəmləkə altında qalan xalqlara ana dillərində məktəb açmalarına, qəzet və curnal neşr etmələrinə qoyulmuş engəllər azalmış, sensor nəzəreti zəifləmişdi. Bu imkandan istifadə edən arabadüzəldən şair Əli Abbas Müznib dövri mətbuatda ardıcıl çıxış edir. 1909-cu ildə neşrə başlayan satirik "Zenbur" curnalın aparıcı müəlliflərindən biri, 1910-cu ildən isə redaktörü olur. "Zenbur" bağlandıqdan sonra Əli Abbas Müznib "Şahabi-sakib" (Yandırıncı yıldırım) adlı derginin neşrinə icazə alır. Lakin bu derginin də ömrü çox qısa olur.

1911-ci ildə çar Rusiyası müstəmləkəçilik aleyhinə yazdığı şer və məqalələrə görə Əli Abbas Müznibin neşr etdiyi dergini qapadı, özü də Sibire (Sibiriya: Keçmiş Sovetlər Birliyinə böyük bir bölgə adı. Bu yerlər öz adını Türklərin Savir, Sabur tayfalarının adından almışdır. Ruslar buranı 17-ci yüzildə işğal etməyə başlamışlar. Sibirdə insanlar seyrek yaşadığından, qış uzun sürdüyündən, yaşam sərtləri çətin olduğundan Rusiya hökuməti burada çoxlu hebsxanalar və sürgün yerləri yaratmışdı.) sürgün olunur. 1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin Rusiyada hakimiyyətə gəlməsi münasibəti ilə verilən böyük evfi-ümumi (amnistiya) Əli Abbas Müznibə də şamil edilir. Şair vətəninə dönüb yaradıcılığını davam etdirir.

Milli Şuurun Formalaşması

Bele bir ailede böyüyən Əmin Abid gənə yaşlarında Abid, Abid Mütəllibzadə, Abid Mütəllib oğlu, Abid Alp Mütəllib oğlu, Qozqurab bəy və b. imzalarla 40 müəllif vərəqi hecmində bedii yazılar çap etdirir.

1918-ci il mayın 28-da Osmanlı Ordusunun yardımı ile Azərbaycanda Milli Hökumət qurulur. Rus işğalçıları müvəqqəti da olsa Qafqazdan al üzməli olur. Yeni qurulmuş hökumət amin Abidin arzularının reallaşmasına vesilə olur. O, maarif komissarlığına ariza yazaraq İstanbulda təhsil almağa getmək istəyində olduğunu bildirir (*Azərbaycan Elmlər Akademiyası əlyazmalar İnstitutunun arxivi*). Arzusuna çatan 3min Abid öncə İstanbulda "Darül-müəllimin-aliyə"yi bitirib. 1921-ci ildə vətənə dönür. Burada böyük dəyişikliklər baş vermişdi. Milli Hökumət devrilmiş, Rusiya 1920-ci ilin aprelin 28-da bolşeviklərin rəhbərliyi ilə Azərbaycanı işğal etmişdi. Milli düşüncəli insanların çoxu güllələnmiş, həbs edilmiş, yaxud ölkədən qaçmaq zorunda qalmışdı. Yeni məktəblər açılarsa da orada dərslər deyəcək müəllimlər, dərslər çatışmırdı. Xarici ölkələrdən, xüsusən də Türkiyədən müəllimlər və başqa peşə sahibləri dəvət edilmişdilər. Belə bir çətin vəziyyətdə amin Abid ayda 35 ABŞ dolları təqaüdü ilə İstanbul Darülfünununda oxumağa göndərilir (*Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivi N32796*). Azərbaycanın ali və ümumtəhsil məktəblərinin dərsləyə olan təfəvvatını ödəmək üçün əsasən rusca yazılmış kitablar tərcümə edilirdi. Azərbaycanla bağlı olan dərslər isə yeni yazılmalıydı. Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı ali və orta məktəblərdə müəllim və tələbələr üçün "Azərbaycan ədəbiyyat tarixi" dərsləyinə olan təfəvvatını ödəmək üçün Firuddin Köçerlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı"ni (1) və Hüseyn Qayıbovun "Azərbaycanda məşhur olan şüəranın eş'arına məcmuedir" (2) (esərini bir neçə yazıçıya və təcrübəli pədaqoqa verərək, çap üçün hansının daha münasib olduğunu öyrənmək istəyir (*Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivi, sayı 269342*). Türkiyədən dəvət edilmiş İsmayıl Hikmətə (3) və İstanbul Darülfünununun ədəbiyyat fakültəsində oxuyan əmin Abid də ədəbiyyat tarixi yazmaq tapşırılır. əmin Abid Türkiyənin, İranın, Qafqazın kitabxanaları, arxivləri və şəxsi kitabxanalarla kifayətlənir. Budapeşt və Vyanada elmi ezamiyyətdə olur, məşhur türkoloqlarla görüşüb onlardan məsləhətlər alır. O, İstanbul və Ankarada çap olunan dərslərdə Azərbaycan ədəbiyyatına aid məqalələr yazmaqla, "Türk ocağı"nda fəal iştirak etməklə kifayətlənir (*Şahbazov, 1926*). Məmməd əmin Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan mühacirlərinin toplantılarına qatılır, çap etdirdikləri "Yeni Kafkasya" dərslində gizli imzalarla şərtlərini və məqalələrini yayınladı (*Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivi N32796*).

emin Abidin Azərbaycanda basılan ilk sanballı elmi meqalesi "Azəri edabiyatında türkcenin takamülü"dür (*Abid* 1926). Dargi onu aşağıdakı qeydle yayınlamışdı: "İstanbul Darülfünununun edebiyat fakültasını bitirməkdə olan vətəndaşımız Əmin Abidin bu birinci meqalasını kamal-məmnuniyyətlə dərc edirik. Meqələdə ustadı olan möhtərəm professor Köprülüzadənin tələbesi olaraq təsiri hiss edilməkdədir. Bununla bərabər 3min Abid arkadaşımızın bu evvalinci meqalesi kəndisinin də yeni Avropa elmi sistemi əldə edib mühakiməsini tamamilə elmi əsaslar üzərində qurmağa cəhd etməsi, söylədiyi fikirləri hər cürə nəql şəkildən çıxararaq elmi tərzdə söyləməsi meqale sahibi üçün qiymətli məziyyətlərdəndir", Araşdırma əslində Oğuz Türkləri, onların yayılma

adabiyatları, dilləri haqqındadır. Dövrü üçün olduqca gərəklı və önəmli olan araşdırmada yanlışlıqlar da az deyil. Yazar sonrakı araşdırmalarında yanlışlıqlarını səmimiyyətlə etiraf etmiş, onları düzəltməyə çalışmışdır. Hətta başqa araşdırıcıları da belə yanlışlığa yol verməməyə çağıraraq yazır: "Azərbaycan türkcəsinin hicri yeddinci və səkkizinci əsrdə başlaması fikri professor Köprülüzadəndir. Azərbaycanda Türklər tərəfindən vücuda gətirilən "feodallaşdırmanın" iqtisadi inkişafına uyğun olmayan bu iddianı yanlış olaraq ilk dəfə mətbuatımızda onun (4) tələbesi olmaq sifətiylə mən nəql etmişdim. Halbuki sonradan... adabiyatımızın tədqiqinə başlayınca, hərəkətimin qətiyyətlə doğru olmadığını və yeni bulduğum vəsiqələrin də bu yanlışlığı meydana çıxardığını anlamaq mümkün oldu. İsmayıl Hikmətin də mənə ilk vəziyyətim kibi eyni təsire qapıldığı görünməkdədir" (*Abid* 1929).

Sovet Rejiminə Qarşı Elmi Mübarizə

emin Abidin İstanbul Universitetində oxuyarkən yazdığı bir meqale böyük mübahisəyə səbəb oldu. O, alleqorik "Söhbətül-esmar" ("Meyvələrin söhbəti") məsnəvisinin 16-cı yüzildə yaşamış Məhəmməd Füzuliyə aid olduğunu söyləyirdi ("*Söhbətül-esmar*" *Füzulinindirmisi?*" 1981). Prof. Fuat Köprülüzadə isə bunu bir yanlışlıq sayırdı. Beləcə müəllim tələbə arasında dartsıma başlamışdı. Bu dartsımanı əziz Mirehmədovla Sabir eliyev 1981-ci ildə davam etdirmişlər. e. Abid yalnız müəllimi, əqide və qələm dostları ilə deyil, əldə yanlışlığa yol vermiş ən nüfuzlu təşkilatlarla belə mübahisəyə girişməkdən çəkinməmişdir. Onun "Böyük Şura Ensiklopediyası və Türk edabiyatı" (*Abid* 1929), "Zərərli tənqidlər" (*Abid* 1929) meqalələri dövrü üçün olduqca cəsəretli idi. Moskvada yazılmış və çap olunmuş hər hansı bir meqale, kitab əyaletlərdə yol göstərici,

yönelici bir sened sayıldığı vaxtda Əmin Abid Sovetlerin strateji planına qarşı çıxaraq yazır: "Nümunaferi Azərbaycan edebî Türkcesinden deyil, kend şivelerinden alan akademik (meqale müellifi Türkoloq, V.Kurq-Krayjin nezerde tutulur - Ə.Ş.) mahalli şiveleri edebi Osmanlı lisanı ilə müqayise ederek aralarında qayet böyük bir ferq göstermekdadir... bu heç de doğru netice verecek rnüqayise sayıla bilmez".

Əmin Abidin bu narahatlığı sabsiz deyildi. O, çar Rusiyasının Azərbaycan Türklerini soydaşları va qan qardaşları olan Osmanlı Türklerinden, eleca de başqa soydaşlarından ayırmaq üçün hansı siyaset yeritdiyinden xeberdar idi. Doğuda "Birinci Deli Petro" kimi tanınan Rusiya çarının işğalçılıq planı ilk defa onun çalışdığı ve böyük qardaşı eli Abbas Müznibin redaktoru olduğu "Dirilik" dergisinde çap edilmişdi ("*Dirilik*" dergisi, 1914). O, Sovetlar Birliyinin sözda çarizmi durmadan inkar etmesine baxmayaraq, milli masalede onun planlarını hayata keçirdiyini aydın görürdü. Buna göre de bütün yazılarında bu ve ya başqa şekilde onlara qarşı dururdu.

Böyük Sovet Ensklopediyasının sekkizinci cildinde akademik Marrın "Azari lehcesinin ayrı-ayrı danışiq terzlari arasındaki farq, çox böyük olmaqla beraber, bütün Azərbaycan Türkleri bir-birlarini anlamaqda güclük çekmirler" fikrine, "Azərbaycan edebiyatının Sefeviler zamanından başlaması" fikrine, elaca de başqa yanlışlıqlara sert tepki göstərir.

1929-cu ilin iyulunda Moskvada çap olunmuş Peçat i revolyutsiya" (Medya va inqilab) dergisinde eli Nazimin "Azərbaycan edebiyati" adlı bir məqaləsi çıxır. Əmin Abide görə bu müəllifin "İnqilab va madeniyyat (Bakı), "Dan yıldızı" (Tiflis), Türk Yurdu" (İstanbul) dergilerinde çap olunmuş məqələlərinin rusçaya tərcüməsidir. Dergi, Sovetlar Birliyinin stratejisini yöneten bir neşr olsa da, Ə. Abid ona qarşı durmaqdan çəkinmir. Azərbaycan edebiyati tarixini 13-cü yüzüda yaşamış Hesenoglu ile başlamağı yanlış sayır. Hasenoglundan önce Veys oğlu ehmedin, Şems Tebrizinin olduğunu söyləyir. edabiyat tariximizin miladi 7-ci yüzildən başladığı hökmünü verir. "Oğuzname"ni yazılı va şifahi edabiyatımızın başlanğıcı sayır.

eli Nazimi proletar edabiyati metodlarını, marksizmî bilmamekda təqsirləndirən Ə. Abid, özü da bunlardan uzaq bir metodologiya ilə edabiyat tariximize yanaşaraq yazır: "eli Nazim böyük edibimiz M. F. Axundovu Türk xalqari edebiyatının gedişi izinde tədqiq etməyi bir paniürkizm ideologiyası kimi qəbul edir ve bu nöqteyi-nezardan M.Feteliye aid yapılan bezi tədqiqlere hücum edir".

Ə. Abida görə "Bir adabi dövr və yaxud bir adabi sima haqqında doğru nəticə çıxarmaq üçün onun bahralandıyı ictimai və adabi şərtləri araşdırmaq lazımdır". Odur ki, M. Fətəlinin ümumtürk adabiyatının inkişafında rolunu doğru müəyyənləşdirə biləcək taktları ortaya qoyur.

Araşdırıcı keçmişdə yaşayıb-yaradan adabi simaların deyil, çağdaşı olan Nazim Hikmətin yaradıcılığına da ümumtürk adabiyatı baxımından yanaşmağı vacib sayaraq yazır: "...Bu gün Azərbaycan, Türkiyə, Tatarıstan, Kırım, Türkiyə matbuatında Nazim Hikmət haqqında bir çox təhlillər yapıldığını, əsərlərinin təkrar edildiyini və ona nazirələr yazıldığını görməkdəyik. Bu nə deməkdir? Bu Azərbaycan proletar adabiyatında ilk dəfə özünü göstərmiş olan Nazim Hikmətin bütün türk xalqları adabiyatı üzərində təsirə başladığını göstərir. Buna görə N. Hikməti bir tənqidçi və yəhud adabiyat tarixçisi ümumtürk adabiyatının gedişi üzərinde tədqiq etməzsə, onun adabi mövqeyini xeyalləşdirmiş olur".

Tiflisdə yayınlanan Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin orqanı "Yeni fikir" qəzetinə 1926-cı ildə İstanbuldan göndərilmiş bir məqalədə oxuyuruq: "İstanbul Darülfünunun adabiyat fakültəsini bitirmək üzrə bulunan tələbələrə əmin Abid yoldaşın məzunluq "tez"i olaraq vücuda gətirdiyi "Azəri Türk adabiyatı Tarixi" nam əsəri darülfünun imtahan heyəti tərəfindən qəbul edildi. Elmi üsullara istinadən yazılan bu tətabbönəmə "Məclis müderrisün" (professorlar məclisi) tərəfindən təqdir edilərək təb olunmasına qərar verilmişdir. Darülfünunda qəbul edilən əsəri kitabının son əsra əid yalnız bir cildidir. Ümumi əsər altı cildə ibarətdir. Azəri lehçəsinin zühur etdiyi tarixdən əsrimizə qədər Azərbaycanda cərəyan edən fikri və adabi hərəkat, son sosioloji metodları nəzarətə alınaraq müqayisəli təhlil və tərkib üsullarına istinadən tədqiq edilmişdir.

əsərin bir xülasəsi gənc macar müştəriqlərindən Madam Margit-Pallu tərəfindən macarcaya tərcümə edilən əmin Abid Azərbaycan Sosialist Şura Hökuməti tərəfindən Avropa darülfünunlarında oxudu-lan gənclərin ən çalışqanıdır (Şahbazov 1926). Bu qeydlərdən və qəzetdə yayınlanmış başqa yazılarından Əli Şahbazovun nəinki əmin Abidi, həm də İstanbul Darülfünunu yaxşı tanıdığı aydın görünür. Başqa qaynaqlar da Əmin Abidin altı cildlik adabiyat tarixi yazdığını təsdiqləsə də, onu bu günədekə tam şəkildə əidə bilməmişik.

Çoxcildlik edebiyat Tarexinin ideyası 1970-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində oxuyarkən e.Abidin qardaşı alı Abbas Müznibin böyük oğlu Hüseyn Nəcətin (5) xanımından xeyli elyazma alıb Azərbaycan Dövlət və İncəsənət Arxivinə verdik. Bunların çoxu Əmin Abidin elyazmaları idi ("*Maarif İşçisi*" dargisi, 1927).

Həmin arxivdə 3.Abidin qara mürekkeblə, arab əlifbası ilə salıqəli yazılmış, düzelişlər və əlavələr edilmiş "Azərbaycan türklərinin edebiyatı tarixi" əsəri saxlanılır. Əlyazma 316 sahifədir. Əsas hissəsini "Kitabi-Dədə Qorqud"un araşdırılması təşkil edir. e .Abid bu ölməz abidəni "Oğuznamə"nin bir hissəsi kimi öyrənir. Nəinki türkdilli qaynaqları, hətta Avropalı şərqşünasların, səyyahların qeydlərini ortaya qoyur, Kilisli müəllim Rüşfətın düzgün oxuya bilmədiyini bir çox sözlərin Azərbaycan türkcəsində oxunuşunu verir (*Azərbaycan Dövlət edebiyat və İncəsənət Arşivi, fond 170*). 1928-30-cu illərdə də onun Azərbaycanda "Kitabi-Dədə Qorqud"un öyrənilməsi ilə bağlı iki məqaləsi çap olunur. Bununla Azərbaycanda Qorqudşünaslığın əsası qoyulur. Ə.Abid dastanın elyazmasında bəzi sözləri Azərbaycan türkcəsində oxusa da toponimlərin Azərbaycanda və ona yaxın bölgələrdə olduğunu göstərsə də, məhəlülükdən çox uzaq olub "Kitabi-Dədə Qorqud"u ümumtürk abidəsi kimi araşdırır.

əmin Abid Bakıya döndükdən sonra coşğun elmi, pədaqoji fəaliyyətə başlayır. Bakı Pədaqoji Texnikumunda dərslər deyir, Bakı Dərülfünunda, Bakı Maarif Evi edebiyat dərneyində edebiyat tariximizə dair mühazirələr oxuyur, Bakıda, Tiflisdə, Dərbənddə, Səmərqənddə, Ankarada yayınlanan dərqi və qəzetlərdə araşdırmalarını yayınladı. Bu, çox sürmür. Çünki 1917-ci il oktyabr dərrimindən sonra kommunistlər hakimiyyəti ələ alsalar da, quracaqları dövlətdə ailə, əxlaq, təhsil, tərbiyə, edebiyat, sənət haqqında aydın təsəvvüri yox idi. Ölkəni bir yenilik axtarışı dalğası bürümüşdü. Keçmiş az qala tamamilə inkar edilirdi. Hətta fabrikləri, demiryolunu və s. söküb yenisini qurmaq kimi çağırışlar da eşidilirdi. Özlərini kommunistlərə daha yaxın sayan edebiyatçılar köhnə "nezm sifətləri"ni "sufi şəri", "iylənmiş, qoxumuş", "ibtidai", hətta "qeyri-mədəni" hesab edirdilər. Bəzilən də "Biz üzümüzü Füzulilərə, Nesimilərə, Vaqiflərə, Mirza Fətəllərə, Hüseyn Cavidlərə doğru deyil, Vərxanlara, Uitmenlərə, Jül Romenlərə, Mayakovskilərə və bütün dünya klassiklərinə çeviririk" yazırdı (*əliyev 1983*). Belə bir mühitdə Əmin Abid "Ali məktəblərdə Azərbaycan edebiyatı", "Hecə vəzninin tarixi", (*Gülen Adam; Sərbəst şər haqqında ilk söz 1929*) "Dərbəylilik dövründə Azəri edebiyatı" (*Abid*

1927), "Mirza Fatali Axundovun türk edebiyatında mövqei ve tesis etdiyi edebi mekteb" ("Maarif ve medeniyyət dergisi, 1927), "Türk xalqları edebiyatında mani nevi ve Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" ("*Maarif işçisi*" dergisi, 1928), "Firdovsi ve Azərbaycan edebiyatı" ("*Azərbaycanı öyrənmə yolu*" dergisi, 1930) ve b. məqalələrini çap etdirirdi.

"Heca vəzninin tarixi (edebiyat teoriyası haqqında)" məqaləsində e. Abid Turfan abidələrindəki yazılardan günümüzədək heca vəzninin keçdiyi yolu izləyir. Kaşqarlı Mahmudun "Divani Luğat-it türk"den, Yusif Xas Acibin (Balasaqunlunun) "Qudadqu Biliig"indən, ahmed Yasevinin "Divani-Hikmet"indən nümunələr verir. Yunis İmrenin, Xetainin, Karemin, Oaracaoğlanın, Kuhinin, Vaqifin, Dərdlinin, Mahtumqulunun, Mahəmmədəinin və b. yaradıcılıq yolunu qarşılaşdırmaqla şəkildə araşdırır, bu mövzuda ondan əvvəl söz demiş türklərin fikirlərinə dayanır, bəzən onlarla da dərüşməyə girir. Konunu o qədər gözəl araşdırır ki, bunu diqqətlə oxuyan gənc qələm sahibi çətin ki, öz kökündən, soyundan ayrılınsın. Əmin Abid "Türk xalqları edebiyatında mani nevi və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" məqaləsində beş min bayatı-manini qarşılaşdırır. Turfan, Altay, Özbək, Mişer, Kazan, Krım, Qaqauz, Anadolu, İraq, Dağıstan türkləri arasında geniş yayılmış yeddi hecalı dörd mısralı şer şəklini onların ekiz qardaşı olan Azərbaycan bayatıları ilə qarşılaşdırır, hamisinin eyni qaynaqdan bəhreiəndiyini inandırıcı delillərlə sübut edir. Hammer, İqnat Koş, V. Radlov, M. F. Köprülüzadə, Haşim Nahid, Salman Mümtaz, Samoyloviç və b. tanınmış araşdırıcılarla yanaşı, bu konuda bir-iki setir yazanların fikirlərinə də sayğı və diqqətlə yanaşır.

Əmin Abidin bu araşdırmaları xalqı soykökündən ayırmaq istəyənlərə tutarlı cavab, gənc qələm sahiblərini yolundan azdırmaq istəyənlərə olduqca güclü müqavimət idi. Bunu aydın başa hakimiyət dairələri onu hər vasitəylə sıxışdırır, işdən sıxanır, tənqib edirdi.

1929-34-cü illərdə mərkəzə uzaqlarda Qubada, Ağdaşda, Ağdamda texnikumlarda, ümumtəhsil məktəblərində dər deməli olan Əmin Abidi 1934-cü ildə Bakıya SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialına işə gətirməli olurlar (*Azərbaycan Elmlər Akademiyası Qolyazmalar İnstitutunun aktiv*). Çünki, həmin dövrdə Azərbaycan Kommunist Partiyası M. F. Axundovun taradıcılığında din əleyhinə, Əlifbə əleyhinə və s. fikirləri öz ideologiyasına yaxın bilib əsərlərinin çoxcildliyini hazırlamağı, yubileyini keçirməyi planlaşdırmışdı. Bu ağır və üzücü işin öhdəsindən Əmin Abid qədər layiqincə gələ biləcək araşdırıcı az-az tapılırdı. "Məşhur dramaturg

ve filosof Mirze Feteli Axundovun eserlerinin türkce ve rusca çapa hazırlanması eli Nazimle emin Abide tapşındı. Onlar M. F. Axundovun üç cildlik eserlerini neşre hazırlayıb geniş ön söz ve şerhler yazsalar da, 1937-ci ilin irticası kitabın işıq üzü görmesini engelledi (*Azərbaycan Devlet edebiyat ve İncəsənət Arşivi, fond 170*).

Bu kitaba emin Abidin 1935-ci ildə yazdığı ön söz Azərbaycan Devlet edebiyat və İncəsənət Arcivinin 170-ci fondunda saklanılır. Makinada latın qrafikası ilə yazılmış ön söz 300 sehifedir. Buna baxmayaraq, Ə. Abidin dövrü metbuatda çap olunmuş 10-a yaxın məqalesi axundovşünaslığın inkişafına güclü tekan verdi. İlk dəfə Ə. Abid M. F. Axundov haqqında Avropa, Rusiya, Türkiyə və Azərbaycanda çap olunanları qarşılaşdırdı, yanlışlıqları ortaya qoydu. Hem de ona hakim ideologiyanın baxışından fərqli bir baxış formalaşdırdı. Ə. Abide görə, M. F. Axundovun yaradıcılığını düzgün anlamaq üçün ona mütləq türk xatqları edebiyatı izində yanaşılmalıdır. Fikirlerini isbatlamaq üçün Azərbaycan, Türkmən, Özbək, Tatar edebiyatının, tənzimat dövrü üzərində dayanır, Akif Paşadan, Sedulla Paşadan, Ziya Paşadan söz açır, İbrahim Şinasi ilə M. F. Axundovun bir zamanın adamı olduğunu xatırladır ("*Maarif və medeniyyət*" *dergisi*, 1927).

Sonuç

Əmin Abid 1935-ci ildə iş yerinə təqdim etdiyi siyahıda elmi tərcümələrindən, şerhlərindən başqa çap olunmamış eserlərini də göstərir. Bunlardan "Mirza Şefi Vazeh", "M. F. Axundovun aocivinin təsviri", "Azərbaycan folkloru", "edebiyatımız tarixində Sabirin mövqeyi", "Hebib", "Natevan", "17-ci esr Azərbaycan edebiyatı" günümüzədək gəlib çatsa da, araşdırıcıların diqqətini özünə çəke bilməyib. Lakin iki cildlik "M. F. Axundovun elmi və edebi görüşləri", "Vaqif, "Azərbaycan" sözü tarixdə və həmin sözle əlaqədar Azərbaycan elmi edebiyatında müxtəlif cərəyanlar", "Azərbaycan edebiyatında şer formalarının inkişafı məsələləri", "Azərbaycan edebiyatşünaslığının inkişafı məsələləri və bizim metodik səhvlərimiz", "Nesiminin erəb və farsca şerieri", "Bir daha "Söhbətül-esmar" haqqında". və b. araşdırmalarından heç bir iz tapmaq mümkün olmadı (*Azərbaycan Elmlər Akademiyası elyazmalar İnstitutunun ancivi*).

1937-ci il mayın 23-də SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Tarix, Dil və edebiyat İnstitutundan (Həmin institut iki il öncə SSRİ EA-na müraciət edərək e. Abidin elmi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək ona müdafiə etmədən elmlər namizədi adı

verilmesini xahiş etmişdi.) işdan çıxarılan Əmin Abid bir il sonra Kürdamir rayonunun Qaraqoyunlu kendinde müəllim işleyərken həbs edilir ("*Maarif ve mədəniyyət*" dergisi, 1927). erinin həbs edildiyini görən Nəfiyə əhməd Şükri-Tevfik Tanur (6) qızı 1938-ci il avqustun 11-də Batumdakı Türkiyə konsulluğundan çıxarkən həbs edilir (*Gültekin — əmin Abid 1999*). Casusluqda və vətənə xəyanətdə suçlandırılan hər iki vatansevərə həbsdə minbir işgəncə verilir. Üç aydan sonra 1938-ci il oktyabrın 21-də saat 21 -də 39 yaşlı əmin Abid güllələnir (*Azərbaycan Milli Tehlikəsizlik Nazirliyinin arxiv*).

Nəfiyə xanımın emelində, hez bir cinayət tapıb məhkəməyə göndərə bilməsələr də, 1940-cı il fevralın 19-da imzalanmış bir sənəddən görünür ki, cəza müddəti güstərilmədən islah-əmək düşərgəsi adlandırılan həbsxanalardan birinə göndəriüb (*Gültekin — əmin Abid 1999*).

əmin Abid bütün ruhu və varlığıyla ümumtürk ədəbiyyatına bağlı olub, ortağ nöqtələri arayıb ortaya qoyub. Bu ədəbiyyatın parçalanmasına, məhəlli ədəbiyyatlar şəklində öyrənilməsinə qarşı durub və ailesini də özünü də bu yolda qurban verib.

Açıqlamalar

- 1 Bu əlyazma bəyənilərək 1925-26-cı illərdə Bakıda "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" adı altında iki cild, dörd hissədə ərab əlifbası ilə çap edildi. "Elm" nəşriyyatı, kitabın birinci cildini 1978-ci, ikinci cildini 1981-ci ildə Bakıda kiril əlifbası ilə yeni redakta, ön söz və şərhlerle təkrar nəşr etdi.
- 2 Bu əlyazma Bakıda 1986-cı ildə bir cildde kiril əlifbası ilə "Elm" nəşriyyatında çap edildi.
- 3 İsmayıl Hikmət Ertaylan 1920-ci illərdə Bakıya dəvət edilmiş Türkiyəli ədəbiyyat araşdırıcısı idi. Onun 1928-29-cu illərdə Bakıda çap olunmuş iki cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabına e. Abid geniş rəy yazmışdır.)
- 4 Azərbaycan mədəyası nəzərdə tutulur - e. Ş
- 5 O təxminən 13-14 il öncə ölmüşdü - e. Ş.
- 6 903-cü ildə Yanyada (indiki Yunanıstanda) doğulan Nəfiyə kiçik yaşlarında atası əhməd Şükriyə itirir. Anası Zəhrə Təvfiq Tanura arə gedir. Yeddi yaşında İstanbuldakı Camlıça litseyinə daxil olub orada 11 il oxuyan Nəfiyə 1922-ci ildə İstanbul Darülfünunun ədəbiyyat fakültəsinə daxil olur. Gəncliyində serlər yazan Nəfiyə, şərh yazan, ictimai-siyasi işlərdə faal iştirak edən əmin Abidlə tanış olur və ona arə gedir. e. Abid 1927-ci ildə Bakıya dönəndə təhsilini başa vurmədən onunla gedir.

Kaynaklar:

Abid, E; Azarı edebiyatı tarixi etrafında, "İnqilab ve medeniyyat" dergisi, 1929, sayı 1, s.46.

Abid, E; Azeri edebiyatında türkçenin tekamülü "Maarif ve medeniyyet" dergisi, 1926, sayı 2-3, s.17-22.

Abid, E. Zararli tanıdıklar, "İnkilab ve medeniyyat" dergisi, 1929, sayı 10, s.31-34.

Abid, E; Büyük Şura Ensiklopediyası ve türk edebiyatı, "İnkilab ve medeniyyet" dergisi, 1929, N2, s.37.

Ağayev, İslam; İki rejimin qurbanı — Ali Abbas Müznib, "Xaiq" qazeti, 1998, 4 fevral.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunun arşivi, Ali Abbas Müznibin arşivi, 37 Q.3(53) fond 1. siyahı 1, saxlama vahidi 55, s.7.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası əlyazmalar İnstitutunun arşivi,

Emin Abid Ehmedovun şəhsi işi. Azərbaycan Devlet Edebiyyat ve İncəsənət Arşivi, fond 170, siyahı 1. saxlama vahidi 1.

Azərbaycan Milli Tehlükəsizlik Nazirliyinin arşivi, E. A. Ehmedovun istintaq işi N32796.

Azərbaycan Milli Tehlükəsizlik Nazirliyinin arşivi.

Nafia Təvfiq Tanur (ham da Ahmed Şükri) qızı Ahmedovanin istintaq işi, sayı 269342. "Azərbaycanı öyrənmə yolu" dergisi, 1930, sayı 4-5, s.9-42. "Dirilik" dergisi, 1914.

Emin, Abid; Heca vezninin tarixi. "Maarif işçisi" cumalı, 1927, N3, s.50-55, N4, S.58-61, N6-7, s. 45-62.

Aliyev, M; Edebi tenqid ve vezn problemi, "Azərbaycan Sovet anqidinin problemləri", 1983, ADU neşriyyatı, Bakı, s. 78.

Firdovsi; Şahname, 1934, Azərnaşr, Bakı, s. 94-107.

Gülen Adam; Serbest şer hakkında ilk söz, "Maarif işçisi" dergisi, 929, N1.

Gültekin — emin Abid; Buzlu Cehennem, (Tertib edeni ve ön söz: Şamil), Bakı, 1999.

Köçerli, Firuddin; 1978, Azərbaycan edebiyatı, Elm, Bakı, C. I. "Maarif ve medeniyyet" dergisi, 1927, sayı 4-5, s.42-45. "Maarif işçisi" dergisi, 1927, sayı 3, s.50-55, sayı 4, s.58-61, sayı 6- , s.45-62. "Maarif işçisi" dergisi, 1928, sayı 4, s.40-44, sayı 5-6, s.24-32, sayı -8, s.87-93. "Söhbətül-esmar" Füzulinindirmi? "Azərbaycan" dergisi, 1981, N7, s. 94-201.

SSRİ Harbi Prokurorluğunun Zaqafqaziya İdaresinin verdiyi araysş.
rayışın sureti şexsi arxivimdedir. Şahbazov,e; İstanbul
Darülfünunda Azeri edebiyatı tarixi, "Yeni
İkir" qezeti, 1926, 9 yanvar.

The Investigator of All-Turkish Literature - Amin Abed

Ali Shamil Hussein Oğlu

The leader of the group in the Azerbaijan Encyclopediia

Abstract: Recently the investigators and men of other professions of Turkish peoples have often come together. They either go down the depth of history or investigate the realities of the present day. In such period it must be considered as a fault to forget, not to remember the men who took an active part in this. One of the men whose services are forgotten is Amin Abed. It is so pity that even in his 100^m anniversary the name of this selfless intellectual was not remembered, his birthday was not celebrated anywhere. Amin Abed devoted all of his life to the investigation of all-Turkish literature. He has a lot of works about it.

24 years after Amin Abed's death who became a victim of the Soviet reaction in 1938 he was fully exonerated. But in reality that was a physical rehabilitation. After Stalin's death all the shortcomings that were caused by socialism were written on his name. Blood that was shed, cruelties that were acted in order to save the communist party and the socialism system that was created by it were written on only one person's name. In 1956 most of the men who were arrested and shot during 1920-1940 in USSR were exonerated. Most of hundreds of persons who were arrested during those years could not bear hard condition and died. Those who were alive were not able to struggle against the shortcomings of the society. Although the rehabilitation was declared in words, the damage to the arrested persons and those who were shot were not paid. The publishing of the works of writers, poets and investigators were not allowed. Only selected works of a group of authors were published.

Although the Soviet ideologists who were afraid of a strong stimulus that could arouse the national consciousness rehabilitated Amin Abed they did not allow publishing his articles and poems again.

Key Words: Amin Abed, Common Turkish Culture, History of Literature, National Consciousness

---

Исследователь Тюркской Литературы — Амин Абид

Али Шамиль Гусейн оглы

*Руководитель группы "Тюрк халкларынын таныммыш
адамлары" Азербайджанской Национальной
Энциклопедии*

Резюме: Недавно исследователи и люди других профессий Тюркского мира собрались вместе. Они или углубляются в историю или же исследуют настоящую действительность. В такой период было бы грехом забыть, не помнить человека, который принял в этом активное участие. Одним из таких людей, чьи услуги в этой области забыты, является Амин Абид. Печальный факт, что даже в день столетней годовщины имя такого самоотверженного интеллектуала не было упомянуто, его день рождения нигде не был отмечен. Амин Абид посвятил всю свою жизнь исследованиям в области литературы всего тюркского мира. Он является автором многих работ в этой области. 24 года спустя после смерти Амина Абида, который стал жертвой советской политики 1938 года, он был полностью реабилитирован. Но в действительности это было лишь физической реабилитацией. После смерти Сталина весь ущерб, нанесенный социализмом, был написан на его имя. Амин Абид был обвинен в пролитии крови и в жестокости во имя спасения коммунистической партии и социализма. В 1956 году многие из тех, кто был расстрелян в СССР в 1920-1940 гг. были реабилитированы. Многие из тех, кто был арестован, в то время не смогли вынести тяжелые условия и погибли. А те, кто остались в живых не были в состоянии бороться с недостатками общества. Однако реабилитация была только на словах, ущерб, нанесенный арестованным и семьям тех, кто был расстрелян, не был возмещен. Работы писателей, поэтов исследователей опубликовать не разрешалось. Были опубликованы только выбранные работы группы авторов. Однако, боясь сильного стимула, который мог бы возбудить национальное самосознание, советские идеологи реабилитировали Амина Абида, но все же публикацию его статей и стихов не разрешили.

Ключевые слова: Амин Абид, общая тюркская культура, история литературы, национальное самосознание

YAYIN TANITIM

Türkmen Türkçesi Üzerine Yeni Araştırmalar

Mustafa Uğurlu,
Kırıkkale Üniversitesi

Türk Dünyasının yakınlaşmasının önündeki siyâsî engeller, son zamanlarda büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bilhassa, Sovyetler Birliği zamanında dışarıya kapalı olan Türklerin yaşadığı bölgelere gidebilmek artık oldukça kolaylaşmıştır. Bu, bütün dünyüda olduğu gibi Türkiye'de de Türk topluluklarına karşı kültürel ve ekonomik yönden bir ilgi doğurmuştur. Bu durum, Türklük bilimi açısından da faydalı olmuş; kaynaklara daha rahat ulaşabilme imkânının artmasıyla doğru orantılı olarak Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalar da gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, yapılanlar arzu edilen düzeyde değildir. En azından, bütün Türk lehçelerinin mufassal karşılaştırmalı sözlükleri ve gramerleri bile henüz yayınuanmamıştır. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun başkanlığındaki bir grup araştırmacı tarafından bu konuda yapılan çalışmaları takdir ediyor ve neticesini dört gözle bekliyoruz¹.

Türk lehçeleri üzerine şimdiye kadar birçok araştırma yayımlanmıştır; bunlar arasında Sovyetler Birliği zamanında yapılanlar, bazı eksik ve yanlışlarına rağmen, hem çeşitlilik hem de sayı bakımından öne çıkmaktadır. Meselâ, "Türkî diller" (*Tyurskie yazıki*) küçük veya büyük sözlük ve gramerleri yayımlanmıştır. Türkiye'de ise, bu tür çalışmalar yok denecek kadar azdır; bilhassa, nüfusça kalabalık Türk topluluklarının yazı dilleriyle ilgili sözlük ve gramerlere çeşitli ilişkilerin yürütülebilmesi için acilen ihtiyaç vardır.

1. Türkmenler

Türkmenler, Türk toplulukları içinde hem nüfus, hem de Türkiye ile etnik ve tarihî bağları bakımından önemlidir. Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Göklen, Çovdur gibi kabilelerden oluşan uzun yıllar göçebe bir hayat süren Türkmenler, Türkiyelilerin çoğunluğunun da mensup olduğu Oğuzlardandır.

Bir zamanlar Orta Asya'nın değişik yerlerinde birlikte yaşayan Oğuz boyları, çeşitli sebeplerden dolayı göç ederek Ceyhun nehri civarından Balkanlara kadar olan bölgelere yerleşmişlerdir. Hazar denizinin doğusunda, diğer halklarla çevrelenmiş olarak İran'da, Azerbaycan ve Anadolu'da yaşayan Oğuzların dil ve kültürlerinde zamanla çeşitli sebepler yüzünden farklılıklar meydana gelmiştir.

2. Türkmen Türkçesi

Bugün Türk Dünyasında bulunan dil alanları² ("lehçeler"), kaynak bakımından Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi "temel lehçe'lere dayanmakta; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki "ikincil lehçe"lere bölünmektedir³. Bunların bir kısmı, "yazıdili"dir, bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır.

Türkmenistan Cumhuriyeti' nin resmî yaz dili⁴ olan Türkmen Türkçesi, Oğuzcaya dayanmakta ve Sovyetler Birliği zamanında komisyonlarca normlaştırılarak yazı dili hâline getirilmiştir.

Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazineleri vardır. Ancak, bunlar, belli bir oranda "Genel Türkçe" düzeyinde; bundan daha büyük bir oranda da temel lehçe düzeyinde birbiriyle Örtüşür Dolayısıyla, Oğuzcaya dayanan lehçelerin, bu arada Türkmen ve Türkiye Türkçelerinin kelime hazineleri de belli bir oranda örtüşün Ayrıca, kelime hazinelerinin örtüşmesinde, tarih boyunca toplulukların farklı iktisadî, kültürel vb. münasebetleri; dinî, siyasî, ekonomik vb. yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkiler de önemli bir rol oynayabilir. Bu bakımdan Türkmen Türkçesi, çeşitli tarihî ve kültürel sebeplerle Çağatay yazı dilinin ve Rus-çanın etkisinde kalmıştır. Örnek: Oğuzcadaki *v-* sesi, Çağatayca bir özellik olarak Türkmencede *ö-*'dir: *baar* "var", *bar-* "gitmek", *her-* "vermek". Türkmence, ana Türkçedeki aslî uzunlukları en iyi koruyan Türk yazı dilidir (Tekin 1975, 80), Ancak bu uzunluklar, yazıda gösterilmektedir. Türkmenler, yazılı edebiyatlarının başlangıcı olan 18. yüzyıldan 1928'e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940'tan sonra da Kiril alfabesini kullanmışlardır. Türkmenistan Meclisi, 12 Nisan 1993 tarihinde aldığı bir kararla Lâtin alfabesini esas alan yeni Türkmen alfabesine geçmeyi kabul etmiştir. Bu karara göre yeni alfabe, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen kullanılmaya başlanmış; daha sonra alınan bir kararla birkaç harfte değişiklik yapılarak 1 Ocak 2000'de bütünüyle Lâtin alfabesine geçilmiştir.

3. Türkmenistan

Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 27 Ekim 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Yüzölçümü 488.100 km² olan ülkenin kuzeyinde Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneyinde Afganistan ve İran, batısında Hazar denizi boyunca Azerbaycan bulunmaktadır. 1996 sayımına göre nüfusu 4.566.800'dür. Başkenti Aşkabat'tır. Diğer önemli şehirleri, Man (Merv), Türkmenbaşı (Krasnovodsk), Daşhovuz, Çârcev, Nebitdağ, Köneürgeç ve Kerki'dir. Amuderya, Murğap, Tecen ve Etrek önemli nehirleridir. Kurak bir iklimin hâkim olduğu Türkmenistan topraklarının büyük bir kısmı çöllerle bir kısmı çöllerle kaplıdır. Ülkede Türkmenlerin dışında Azeriler, Karakalpaklar, Özbekler, Tatarlar ve Ruslar yaşamaktadır.

4. Türkmen Türkçesi Üzerine Yeni Araştırmalar

Bu yazıda, Türkmen Türkçesi üzerine Türkiye'de Mehmet Kara tarafından yayımlanmış üç eser değerlendirilmeye çalışılacaktır. Mehmet Kara Türkmen Türkçesi üzerine son zamanlarda yaptığı çalışmalarıyla dikkat çeken bir araştırmacıdır. 1996 yılında tamamladığı doktora tezi de Türkmen Türkçesi üzerinedir: *Ata Atacanov'un Şiirleri I (Giriş - Metin - Aktarma)*; *Ata Atacanov'un Şiirleri II (İnceleme - Gramer Dizini)*. Bu çalışmada, Türkmen edebiyatının tanınmış şairlerinden Ata Atacanov'un *Men Size Baryaan* adlı eseri incelenmiştir. Bu eserde 335 şiir bulunmaktadır. Ata Atacanov, 1922 yılında Marı'da (Merv) doğmuştur. Aşkabat Pedagoji Enstitüsünü bitirmiş; bir müddet öğretmenlik yaptıktan sonra yayıncılık alanında çalışmıştır. 1989 yılında vefat etmiştir.

Küçük yaşlarından itibaren sanat ve edebiyata ilgi duyan Ata Atacanov, "Taâze Yıl Geldi" (Yeni Yıl Geldi) adlı ilk şiirini 1941 yılında yayımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise "vatan" ve "savaş" temalarını işleyen şiirleriyle tanınır. Bu şiirleri, daha çok halk şiiri tarzına yakın ve akıcı bir dille yazılmıştır. Şiirlerinin güçlü bir lirizmi vardır. Bundan dolayı, birçok şiiri bestelenmiştir. Şiirleri; "Arzlı Muhmaan" (Aziz Misafir), "Öçme Oo-cağım" (Sönme Ocağım), "Aaylı Ağşam" (Aylı Akşam), "Men Size Baryaan" (Ben Bize Gitmekteyim) adlı kitaplarda toplanmıştır. Atacanov, şiirin yanı sıra roman da yazmıştır. Arşiv belgelerinden de faydalanarak yazdığı "Çakmak" adlı romanında, 1920'li yıllarda Rus nüfusu ve baskısına karşı gelenlerle, Rusların saflarında yer alanların mücadele-

lerini ele almıştır. "Öz Tanışlarım" (Tanındıklarım)'da ise, son devir Türkmen aydınının yaşayış biçimiyle ilgili kesitleri ortaya koymuştur. Eserde, Türkmen şair, yazar ve ilim adamlarının yaşantılarını değerlendirilmiş, bazılarının halktan kopuk olduklarını vurgulanmıştır.

4.1. Mehmet Kara'nın doktora tezi 1997 yılında yayımlanmıştır: *Ata Atacanov Şiirleri I-II* (-Türk Dil Kurumu Yayınları 671), Ankara. Eserin "Giriş" (s. xiii - xxv) bölümünde, Türkmen şiirinin tarihî gelişimi, Ata Atacanov'un hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. "Metin ve Aktarma" (s. 1-801) bölümünde, şiirlerin asılları ve Türkiye Türkçesi arasında daha başka yönlerden araştırma yapacaklar için de malzeme olacaktır.

Eserin ikinci cildi; "Şekil", "Muhteva", "Dil ve Üslup", "Kaynakça" ve "Garmer Dizini" bölümlerinden oluşmaktadır. "Şekil" bölümünde Ata Atacanov'un şiirleri, nazım birimi, vezin, kafiye ve redif yönünden incelenmiştir. Buna göre (s.369 vd.) şair; klâsik edebiyata ait nazım birimi olan beyitlere şiirlerinde pek yer vermemiş; dörtlükler kullanmış; yer yer dörtlüklerde bulunan mısraları dağıtarak bentlere serbest şiir görünümü vermiştir. Ancak bunlar, bildiğimiz serbest şiirden çok farklıdır. Şiirler, çözülmeye uğramakla birlikte vezin ve kafiye belli bir düzen içerisindedir. "Muhteva" bölümünde ise, Ata Atacanov'un şiirlerinde hangi konuları işlediği tespit edilmiştir. Buna göre, aşk ve sevgiliyle ilgili şiirler birinci sırada yer almış; 335 şiirin 99'unda bu tema işlenmiştir. Aşkın tabiatla bütünleştirildiği şiirlerde tablolaştırma eğilimi belirgindir. Bunlar, Atacanov'un en güzel şiirleridir. "Fizikî ve ruhî yönleriyle insan" konusu, 55 şiirle ikinci sırada yer almıştır. Atacanov'un şiirlerinde; aydınlık bir gelecek için çabalayan ; iyi, cömert, birbiriyle dost, vatanını seven insanlar övül-mektedir.

Dil araştırmaları bakımından önemli olan "Dil ve Üslup" bölümünde, Ata Atacanov'un kullandığı kelimeler; imlâları, kaynakları, çeşitli bakımından tespit edilerek kullanım sıklığı belirlenmiştir. Ayrıca, şairin ne tür cümleleri tercih ettiği ve hangi edebî sanatlara yer verdiği incelenmiştir. Bu bölümden öğrendiğimize göre (s.371 vd.) şair, toplam 51164 kelime kullanmış; bunların 34217'si (% 66.88) Türkçe kökenlidir. Alınma kelimelerden sıklığı en yüksek olanlar, sırasıyla Arapça ve Farsçadır. Rusça kelimelerin sıklık düzeyi, Arapça ve Farsça kelimelere oranla oldukça düşüktür. Toplam kelimelerin % 79.99'u Türkiye Türkçesiyle ortaktır. Mehmet

Kara'nın yaptığı bu çalışma aynı zamanda Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin anlaşılabilirlik oranı hakkında da bir fikir vermektedir. Şairin kullandığı bazı kelimeler, ağız özellikleri taşımaktadır ve Türkmen Türkçesinin yazı dilinde bulunmaktadır.

Mehmet Kara'nın vardığı sonuca göre; şair, isimleri diğer kelime türlerinden daha fazla kullanmıştır. Doğrudan doğruya üslûba tesir eden 45.961 kelimedenden 30.778'i (% 66.97) isim; 15.183'ü (% 33.03) fiil türündedir. En çok kullandığı isim "göz"dür. "Göz", hem insanın dünyaya açılan penceresi hem de birinci derecede güzellik unsuru olduğu için sıklığı bu kadar yüksek çıkmıştır. Şairin en fazla kullandığı fiil, "bolmak"tır. Söz konusu fiil, aynı zamanda sıklığı en yüksek kelimedir. Atacanov'un şiirlerinde en çok kullandığı zamir, sıklığı en yüksek ikinci kelime olan "men"dir. Ata-canov, daha çok varlıkların rengiyle alâkalı niteleme sıfatlarına yer vermiştir. Bu da onun eşyanın rengini birinci plânda tuttuğunu gösterir. Şair, zarf türünden en fazla zaman zarflarını kullanmıştır. Bunlardan sıklığı en yüksek olanlar, "indi" (şimdi), "buu gün" (bugün) ve "hââzir" (şim-di)'dir. Bu da onun daha ziyade içinde bulunduğu anla meşgul olduğunun bir ifadesidir. Bunlardan başka; "yool" (yol), "oot" (ateş) ve "gün" (güneş) gibi kelimelerin sıklığı da yüksektir. "Yol;" edebiliğin, insan arayışlarının ve başarılarının; "ateş" ve "güneş" ise, halkın ateşli ve heyecanlı yüreğinin sebolüdür.

Atacanov, kelime gruplarının en fazla isim ve sıfat tamlamalarını kullanmıştır. Bu durum şairin, varlıkların birbirleriyle ilişkileri ve nitelikleriyle derinlemesine ilgilendiğini göstermektedir. Atacanov şiirlerinde deyimleri de sıkça kullanmıştır; bunların bir kısmı Türkiye Türkçesindekilerden farksızdır.

"Gramer Dizini" (s. 3377 8 1006) bbollümünde Ata Atacanov'un incelelenen şiirlerinde geçen kelimelerin gramatikal indeksi verilmiştir. Türkmen Türkçesindeki uzun ünlüler,, alfabe de gösterilmediği için Türkiye Türkleri tarafından kolayca bilinmemektedir. Mehmet Kara'nın geçen kelimelerdeki uzun ünlüleri tesbit etmiş ve göstermiş olmasını, başarılı buluyorum.

4. 2. Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi ve edebiyatı hakkında daha önce çeşitli dergilerde yayımladığı çalışmaları, *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar* (s. 101 -195) olarak iki kısımda toplanmıştır. Eserin sonunda 5s 197 - 205) "Kaynakça" bulunmaktadır.

"Türkmencede Yaygın Olan Bir Hece Yutulması olayı: "r"li Fiillerde Geniş Zaman Ekinin Eriyip Kaybolması"(s. 10 -28)adlı makalede, bünyesinde/r / sesi bulunduran iillere geniş zaman eki - r getirildiğinde; ünsüz düşmesi, ünlü düşmesi, hece yutulması gibi ses olaylarının meydana geldiği Türkmenceden

verilen örneklerle tesbit edilmiştir. Böyle durumlarda, diğer Türk lehçelerinde de benzer ses olayları meydana gelmektedir. Ancak, Mehmet Kara'nın tesbitine göre bu Türkmencede çok yaygındır. Burada, ikisi de hece düşmesi neticesinde oluşan - *pdir ve -p duur* şekillerinin aktarmalarda karıştırılmaması gerektiği doğru olarak tesbit edilmiştir: *Göök otlar altın övsiip duur " Yeşil otlar altın gibi parlıyor" x Göök otlar altın övsüptür "Yeşil otlar altın gibi parlamıştır"*

" Türkmen Türkçesinde Ünlüler" (s. 29 -42) "Türkmen Türkçesinde Ünsüzler" (s.43 -42)"Türkmen Türkçesinde Ünlü Uyumları" (s. 53-58) ve "Arapça ve Farsçadan Türkmenceye Geçen Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri" (s. 65-80) adlı makalelerde, Türkmen Türkçesinin ses yapısı üzerinde durulmuştur. Aslı uzun ünlüleri koruması bakımından Türkmence, Türk lehçeleri içinde özel bir yere sahiptir. Çoğu kere uzun ve kısa ünlülerle anlam farkı sağlanmakta v maalesef yazıda uzunluklar gösterilmemektedir: *baş* "baş" x *baaş* "çıban". Türkmencede başka Türk lehçelerinde olduğu gibi, çeşitli ses olayları neticesinde meydana gelen "dolaylı uzun ünlüler"de bulunmaktadır. Ünsüzlerin anlatıldığı bölümde (s. 43) kullanılan "*nazal n (n)*" terimi, Türkiye'deki başka araştırmacılarca da kullanımasma rağmen, yanlıştır. Çünkü, burun sesi ("nazal") olması, adı geçen sesin ayırt edici özelliği değildir. Burun sesi olan *m, n* gibi sesler de vardır. Bunun için "geniz n'si" terimi daha uygundur; bk. Batı dillerindeki karşılığı ("nasal velar"). Mahmet Kara, diğer yazısında, Türkmen Türkçesindeki ünlü uyumlarının Türkiye Türkçesine göre bazı farklılıklar gösterdiğini doğru olarak tespit etmiştir.

"Arapça ve Farsçadan Türkmenceye Geçen Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri" adlı makalede, değiştiği düşünülen her bir ses için Türkmenceden yeterli örnekler verilmiştir. Burada kelimelerdeki seslerin değişme sebepleri açıklanmamış ve sadece durum tespiti yapılmıştır. Türk lehçelerindeki Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin karşılaştırmalı bir sözlüğünü ve değişikliklerin sebeplerini gösteren bir araştırma yapmak, Türk-

lük bilimi için çok önemlidir. Mehmet Kara da bu yolda bir çalışma yapmıştır. Ancak, bir kelimenin Türkmenceye hangi yoldan ve hangi şartlarda girdiği iyi tespit edilmeden "aslı" m Türkiye Türkçesindeki gibi farz etmek yanılıya götürür, /e/ sesi, Arapça aslında da gerçekten /e/ sesi, ("Phonem") ile değildir. Çünkü Arapça, Türkçedeki gibi /a/ ve /e/ ayrımını yapmamaktadır.

4. 3. Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi üzerine, acil ihtiyaç duyulan türden bi eser de yayımlamıştır: Türkmençe (*Giriş - Gramer - Metinler - Sözlük*), (= Kültür Bakanlığı Yayınları 2479), Ankara.

Bu çalışma, Türkmen Türkçesiyle ilgili araştırma yapmak ve bu yazı dilini öğrenmek isteyenler için temel bilgiler bulunan bir el kitabı niteliğindedir.

Eserin "Giriş" (s. 1-7) bölümünde, "Türkmenistan", "Türkmence" ve "Türkmen Edebiyatı"yla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Gramerle ilgili kısımda (s. 14 - 69), Türkmen Türkçesinin ses ve şekil bilgisine dair bilgilere yer verilmiştir. Burada, Türkiye'de tanınan gramerlerdeki alışılmış sıra takip edilmiştir⁵; böylece Türk dili ve Edebiyatı Bölümlerindeki öğrenciler, yabancılik çekmeyeceklerdir.

Kaynaklar

DOERFER, G., 1990 Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seme Vorgeschichte, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft I*, (- Bibliotheca Orientalis Hungarica 31), Budapest, s. 13 - 34.

ERCİLASUN, A. B., 1993, Türk Dünyasının Dil Birliği Mes'elesi, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler - İncelemeler*, (- Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 65 - 75.

ERCİLASUN, A. B., 2001, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözcülüğü Üzerine, *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası Sözlübilim Sempozyumu Bildirileri* [Yayımlanan: Nurettin Demirç - Emine Yılmaz], Gazimağusa, s. 77-81.

ERGİN, M., 1972, *Türk Dil Bilgisi*, <= İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785), İstanbul.

JOHANSON, L., 1993, Zur Geltung türkischer Schriftsysteme, *Türk Kültürü Araştırmaları* 30, s. 165 -178.

- PARLATIR, İ. ve diğeri, 1998°, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.
- TEKİN, T., 1975, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, (= Hacettepe Üniversitesi Yayınları B, 15), Ankara.

Açıklamalar

- 1 Bk. Ericlasun2001.
- 2 Krş. "Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Turkic languages".
- 3 Bk. Johanson 1993,165 vd.
- 4 Bir "dil alanı", yani "lehçe"nin kullanım alanı ile kendisini temsil eden yazı dilinin kullanım alanı, birçok durumda örtüşmektedir. Bazı araştırmacılara göre, Türkmenistan'ın İran sınırına yakın bölgelerde Türkmen Türkçesi değil, Horasan Türkçesi kullanılmaktadır; bk. Doerfer, 1990. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında meydana getirilen yazı dillerinin, adını taşıdığı lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalı bir konudur; bk. Ericlasun 1993 ve Johanson 1993.
- 5 Meselâ; 1972.
- 6 Bk. Parlatır 1998, 822.

Larry Clark, *Turkmen Reference Grammar*, Turcologica 34, yay. Lars Johanson, ISBN 3-447-04019-X, ISSN 0177-47-43, Wiesbaden 1998, xxvi+708 s.

Doç. Dr. Emine YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi

Türkmence, farklı kaynaklarda *Güney Türkçesi*, *Güneybatı Türkçesi* gibi terimlerle karşılaşılsa da yaygın olarak *Batı Türkçesi* adı verilen Oğuz grubunun doğu bölümünde yer alan tek Türk dilidir. 16. yüzyıldan itibaren Çağatay yazı dilinin yoğun etkisi altında gelişen ve 18. yüzyılda Arap harfleriyle yazılmaya başlanan Türkmence, bu nedenle Batı Türkçesi yanında Doğu Türkçesi özellikler de gösterir.

Türkmenceyi, ait olduğu gruptan ayıran en temel özellik Ana Türkçedeki uzun ünlüleri korumuş olmasıdır. Ayrıca *bol-*, *bar-*, *ber-*, *bar* kelimelerinin başındaki *b-* ünsüzünün korunmuş olması, ünlü sonrası *yönelme*, *-ip zatî-*

fiil ve *-anj-en* sıfatfiil eklerinin büzülme uzunluğuna neden olması ve emir 1. teklik kişi ekinin *-ayınj-eyin* olarak korunmuş olması da Türkmenceyi, Batı Oğuzcasım oluşturan Türkçe, Azerice ve Gagauzcadan ayıran diğer önemli özelliklerdir.

18. yüzyılda ünlü Türkmen Şairi Mahdumkuh tarafından yazıya geçirilmiş olan Türkmence, Sovyet devrimine kadar bir yazı dili olarak ortaya çıkamamıştır. 1920 yılından itibaren, Sovyet döneminde büyük bir gelişme göstermiş olan modern edebî Türkmence, 1929'a kadar Arap 1929-40 arasında Latin, 1940-1993 arasında ise Kiril harfleriyle yazılmıştır. 1993'te Latin kökenli yeni bir alfabe kabul edilmiştir.

Türkmenistan Cumhuriyeti içinde yer alan iki büyük ağız grubu yanında, Türkmence, Kuzey Kafkasya'da Truhmen, İran'da Horasan ve Özbekistan'da Harezmi-Oğuz olmak üzere üç büyük ağıza daha sahiptir. Sesbilgisi, Yapıbilgisi, Sözdizimi ve Sözvarlığı olmak üzere dört ana bölümden oluşan bu gramer kitabı, Türkmenistan'ın Aşgabat bölgesinde, standart Türkmence konuşulduğu Teke diyalektine ait yazılı ve sözlü malzemeye dayanmaktadır.

Yazarın önsözde yaptığı açıklamaya göre *Turkmen Reference Grammar* 'ın dört ana kaynağı vardır. Gramerle ilgili tanımlar büyük ölçüde *Grammatika turkmenskogo yazıka, i, Fonetika i morfologiya* [Red. N. A. Baskakov ve diğerleri, Aşgabat: "İlim", 1970] adlı kitaba dayanmaktadır. Dil malzemesi ise şu üç kaynaktan elde edilmiştir:

1. Indiana Üniversitesi tarafından 1993-1995 yılları arasında hazırlanmış olan ve Amerikalı öğrencilere Türkmence dil yeterliliği kazandırmayı amaçlayan *Türkmen Language Project* kapsamı içerisinde üretilmiş olan dört bin sayfayı aşkın metin örnekleri ve video-kasetler.

2. Son elli yıl içinde basılmış olan Türkmence dil malzemeleri. Bunlar edebi eserler yanında gazete ve dergi gibi popüler yayınları da içermektedirler.

3. Yine *Türkmen Language Project* kapsamı içerisinde David Tyson tarafından videoya kaydedilmiş olan konuşma malzemeleri.

Her ne kadar giriş bölümünde Selçuklulardan başlayarak Türkmenlerin tarihi, dillerinin Oğuz grubu ve diğer gruplarla olan ilişkisi, Türkmence konuşulduğu yerleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmişse de bu çalışma bir karşılaştırmalı gramer ol-

ma amacı taşımamaktadır. Ana dili Türkçe (Türk dilleri ailesi için geniş anlamıyla kullanılmıştır!) olmayanlar ve özellikle de İngilizcenin konuşurları için düzenlenmiş, pratik, zengin malzeme içeren, diyalektleri dikkate almayan, standart dile dayalı, eş zamanlı bir gramer kitabıdır. Örnekler Kiril harfli standart Türkmen alfabesiyle yazılmış, ancak iki yatay çizgi arasında, morfonolojik ilkelere dayalı yazıçevrimiyle bütün söyleniş özellikleri yansıtılmıştır. Örneğin:

Ай; бир сөгсөн тонна; тогсан тонна пагта геляр бир гүнде /Ау, bir өгөгөн tonno, togöön tonno pagta gelyär bir günnö/ Kitabın birinci bölümünde (Sound System), fonoloji alt başlığı altında ünlü (uzun ve kısa olmak üzere) ve ünsüz fonemlerin eş zamanlı tanımları yapılmıştır. Ünlü uzunluğu ele alınırken birincil ve ikincil olmak, ilk hece ve ilk hece dışında, Türkçe ve ödünç sözcüklerde bulunmak gibi ayrımlar yapılmış, Türkçe (Türkmence) sözcüklerdeki ilk hece uzunluklarının birincil uzunlukları yansıttığı belirtilmiştir, от /ot/ "ot", от /o:t/ "ateş"; бил /bil/ "bilmek", бил /bi:l/ "bel" gibi en küçük karşıt çiftlerle ünlü niceliğinin Türkmencede fonemik olduğu gösterilmiştir. Burada sözkonusu uzunluklar, Ana Türkçenin birincil uzunluklarını koruyan veya bunların seslik izlerini taşıyan Türk dilleri (Yakutça, Çuvaşça, Halaçça vd.) ile de desteklenebilirdi. Clark'ın bu eseri her ne kadar eş zamanlı bir gramer olsa da, Türkmence uzunlukların birincil olduğunu belirtmesi böyle bir açıklamayı da zorunlu hale getirmektedir. İkincil uzunlukların durumu ve ortaya çıkış koşulları da daha sonra mor-fonoloji bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eserde uzun ünlüler, ilgili ünlü işaretinden sonra (:) ile gösterilmiştir. Bilindiği gibi Kiril harfli Türkmen alfabesi iki durum dışında uzun ünlüleri göstermez. Bu iki durum kısa ve uzun *i* ve *e* ünlülerinin gösterilişleridir: kısa *ü* için *У*, uzun *ü* için *Үӱ* diftongu; kısa *e* için *э/е*, uzun *e* için de *д* harfi kullanılır. Clark, yazı çevriminde kısa *ü* ve *e* için /ü/ ve /e/, uzun *ü* ve *e* için /ü:/ ve /ä:/ gösterimlerini tercih etmiştir. Türkmencede açık *d* ünlüsünün kıyası zaten bulunmadığından, yazıçevriminde /ä:/ yerine / ä / kullanılması yeterli olurdu.

Ünsüz fonemler betimlenirken Rusça ödünç sözcüklerdeki ünsüzler ayrıca ele alınmış ancak anlam ayırıcı olmadıkları morfonolojik yazı çevrimiyle gösterilmiştir. Örneğin: 'Trkm. /дуз /du: ?/ "tuz", Rus. газет /gazet/

"gazete" vb.

Morfonoloji bölümünde esas olarak ünlü ve ünsüz uyumları ile, Türk-mencede, ilk hece dışında çok sık karşılaştığımız ikincil uzunlukların hangi durumlarda ortaya çıktıkları konusu ele alınmıştır. Hece ve ünlü yitimlerinin de ele alındığı bu bölümde, *agız-ı-m > agzım*, *gabır-ı > gabrı* gibi örneklerde görülen morfonolojik bir değişimin ünlü yitimi olarak ele alınması çok da doğru görünmüyor. Bu örneklerdeki ünlü yitimi çekimle ilişkili olduğu ve sözcükler yalın durumda iken ikinci hecedeki dar ünlüleri korunduğu için *sıfırla nöbetleşme* tanımı daha uygundur. İkinci bölüm olan *Grammatical System*'de yalnızca sözcük türleri ele alınmıştır. Bu bölümde, gramer kitaplarında görmeye alışkın olduğumuz sekiz sözcük türü, yani isimler, Sıfatlar, Zamirler, Fiiller, Belirteçler, Ünlemler, Edatlar ve Bağlaçlar yanında *Modal Words*, *Auxiliary Nouns* ve *Partic-les* adıyla üç sözcük türü daha yer almaktadır. *Modal Words* ile Türkçe dilbilgisi kitaplarında belirteç olarak adlandırdığımız *belki*, *umu:mon*, *esa:sa:n* gibi sözcükler, *Auxiliary Nouns* adı altında, edatlar içinde görmeye alışkın olduğumuz (...nın) *a:rasında*, (...nın) *başında* gibi yapılar ve *Particles* adı altında da konuşmacının farklı duygulanımlarını ifade eden, görevce *Modal VWords*'lere benzeyen ekler yer almaktadır. Örneğin: *Ol yaman uludur-la* "O çok yaşlıdır, eminim", *Belki düzeler-da*: "Belki o, gerçekten de daha iyi olabilir" vb. Fiiller verilirken, zaman ve kip yanında görünüş (aspekt) de ele alınmıştır.

Sözdizimi bölümünde (Syntactic System) öbekler ve cümle ele alınmıştır. Ancak Clark'ın öbek konusuna yaklaşımı, Türk dilleri için alışılmış olanın dışında kalıyor ve daha çok Hint-Avrupa dillerinin öbek anlayışına uygun düşüyor. Burada *ad öbekleri* ve *fiil öbekleri* olmak üzere iki ana bölüm oluşturulmuş. *Ad öbekleri* başlığı altında birleşik isimler, ikilemeler, isim tamlamaları ve deyimler yer alıyor. *Fiil öbekleri* başlığı altında da, ikinci ögenin fiil olduğu tüm öbekler veriliyor. Örneğin: *çalt oka-* (çabuk okumak), *açıp oka-*, *ha:zir bol-*, *çıkıp gitmek*, *cogap ber-*, *kitap oka-*, *şaherde yaşa-* vb. Cümle bölümü kitabın diğer bölümlerine göre oldukça kısa ve aynntısız hazırlanmış, basit ve birleşik olmak üzere, yapı açısından iki tür cümle kabul edilmiştir. Türkiye Türkolojisinde, son zamanlarda yaygınlaşan anlayışın (bu anlayışa göre yalnızca koşul yan cümlesi ve *ki* bağlacı bulunduran cümleler birleşik cümle sayılıyor) tersine daha doğru olarak fiilim-

si bulunduran cümleler de birleşik cümle sayılmıştır. Yine geleneksel dilbilgisi kitaplarında, *Yapıbilgisi* bölümlerinde incelenen söz yapımı da, Clark'ın bu çalışmasında *Sözvarlığı* (Lexicon) adlı dördüncü bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde, *isimden isim yapımı*, *fiilden isim yapımı*, *isimden fiil yapımı* ve *fiilden fiilyapımı* gibi söz yapımının bilinen dört işleyişi dışında, farklı olarak *isimden sıfat yapımı* ve *fiilden sıfat yapımı* ayrı olarak ele alınmıştır. Sıfatlar Türk dillerinde yapıca değil görevce ayrılabilen ve niteleyici işlevlerini ancak sözdizimi içinde kazanabilen sözcükler olduklarına göre, söz yapımı ile ilgili bir bölümde, ad türetimi dışında incelenmeleri mantıklı görünmüyor.

Bu bölümde ayrıca ödünç sözcüklere ve tematik gruplara da yer verilmiştir. Bu dört ana bölüm dışında, isim, zamir ve fiil çekimlerini içeren paradigmlar ve son olarak da bibliyografya ve çalışmada geçen Türkmençe sözcük ve ekleri içeren bir indeks bölümü bulunuyor.

Granes, Alf / Hauge, Kjetil Rå / Süleymanoğlu, Hayriye 2002.
***A Dictionary of Turkisms in Bulgarian.* Oslo: Novus Forlag.**
The Institute for Comparative Research in Human Culture.
ISBN: (2-7099-348-4).

Nurettin DEMİR
Başkent Üniversitesi

Türkçe tarih içerisinde yapı bakımından farklı bir yığın dille karşı karşıya gelmiş, onları etkilemiş, kendisi de onlardan etkilenmiştir. Dilin hemen hemen her alanında görülen bu etkileşme, ilişkilerin süresi, yoğunluğu, dillerin konuşur sayıları vs. gibi sebeplere bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Kolay kopyalanan unsurların başında kelimeler gelir (kopya terimiyle ilgili olarak *bkz.* Johanson 1992,12). Bu tür kopyalar aynı zamanda diller arası alışveriş hakkındaki çalışmalarda en fazla ilgiyi görmüştür. Diğerlerine göre kelime kopyalarının daha belirgin olması, bu ilginin önemli sebeplerinden birisidir. Konuya Türkçe açısından bakacak olursak, gerek Türkçeden diğer dillere gerekse diğer dillerden Türkçeye girmiş olan kelimeler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak dil değişimindeki önemli rolleri nedeniyle diller arasındaki kelime dışında kalan kopyalar da gittikçe artan bir ilgiyle karşı karşıyadır. Bu sahada

Türkçeden hareketle yapılan çalışmalar oldukça verimli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (bkz. Johanson 1992). Öte yandan kelime alışverişiyle ilgili incelemelere sürekli yenileri eklenmektedir.

Türkçenin diğer dillere etkisinin en yoğun olduğu dönemlerden birisi de Osmanlı zamanıdır. Çünkü Türkçe bu dönemde devlet idaresinde kullanılan dildi ve bu yüzden devlet kademelerinde ilerlemek isteyenlerce öğrenilmek, zorundaydı. Yazı dili olarak uzun zaman büyük bir prestije sahip olmuştu. Çoğu durumda Türk dilli olmayan tebanın ortak iletişim aracı durumundaydı. Türk dilli grupların çoğunlukta olduğu bölgeler vardı. Bu ve benzeri nedenler Türkçenin diğer diller üzerindeki etkisinin önemli sebeplerini oluşturmaktaydı.

Osmanlı Türkçesinin diğer dillere olan etkisi hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu yayınların 1950-1990 yılları arasındakilerle ilgili olarak Tietze 1990'a bkz. Burada kısaca değerlendireceğimiz kitap, bu tür çalışmaların en son tarihli olanıdır. Kitabın yazarlarından ikisi daha önce de benzer konularda çalışmaları çıkmış aratırmacılarıdır (Granes 1996; Süleyma-noğlu 1998). Üçüncü isim ise Oslo Üniversitesi Bulgarca okutmanıdır. önsöz (vii-x), sözlüğün kullanımıyla ilgili açıklamalar (xi-xii), geniş bir kaynakça (xiii-xxi), asıl bölümü oluşturan sözlük (1-304), indeks (305-528) ve ters dizimden - yani kelimelerin son harflerinden ilk harflerine doğru yapılan sıralama - (529-583) oluşan kitap Bulgarcadaki "Türkizm"leri konu almaktadır.

Bilindiği üzere Bulgaristan 14. yüzyılın sonlarından 1878 yılına kadar neredeyse beş yüzyıl Osmanlı idaresinde kaldığı gibi günümüzde de önemli bir Türk nüfusa sahiptir. Türkçe bölgede uzun yıllar baskın dil durumunda olduğu için Bulgarca söz varlığı Türkçeden önemli derecede etkilenmiştir. Etki sadece idari ve askeri alanda değil bölgeye yerleştirilen Türklerle günlük hayattaki ilişkilerde de ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki özleştirme çabaları mevcut Tür-kizimleri dilden tamamıyla atmaya yetmemiştir. Elimizdeki sözlükte toplam olarak 7427 madde başı ve 3917 varyant yer almaktadır. Bu nereden bakılırsa bakılınsın büyük bir rakamdır.

Sözlükteki malzemenin önemli bir bölümü 19. ve 20. yüzyıllarda yayımlanmış Bulgarca sözlüklerden alınmıştır. Sözlüklerde geçen malzeme ağız söz-lüklerindekiyle - eğer kelime standart sözlüklerde geçmiyorsa-tamamlanmıştır. Genellikle standart sözlüklerin yayımlanmasından sonra basılan eti-

molojiyle ilgili yayınlar ile zaman zaman edebi metinlerin sonunda yer alan bilinmeyen kelimelerin listeleri de diğer kaynakları oluşturur. Rastgele açılacak herhangi bir sayfada aslında Türkçe kökenli olmayan ve özleştirmecilik çerçevesinde Türkçeden de atılmaya çalışılan kelimelerle karşılaşılır. Bu yazarların Türkizmi nasıl anladıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü *Türkizm* terimi (Turkism) bu sözlükte, Osmanlı İmparatorluğu veya sonrası dönemde Türkçe aracılığıyla Bulgarcaya geçmiş bir ödünçle-me anlamında kullanılır. Tanıma göre bir kopyanın Türkizm sayılabilmesi için illa ki Türkçe kökenli olması gerekmez. Bulgaristan'da veya çevresinde konuşulan diğer Türk lehçelerinden alınan ödünçlemeler sözlüğün dışında bırakılırken, Türkçede de kopya olan kelimeler sözlüğe alınmıştır. Türkçeden veya bölgedeki Yunanca gibi başka bir dilden alınmış olabilecek kopyalar da sözlüğe alınmış, buna ilgili maddede işaret edilmiştir. Bir Bulgarca ekle genişletilmiş olan kelimeler, genel olarak sözlüğe alınmamıştır. Eğer kelime sadece türemiş biçimiyle kullanılıyorsa, bu durumda, en az ek almış biçim sözlüğe dahil edilmiştir. Bulgarca Türkçeden sadece kelime değil morfolojik özellikler de kopyalamıştır. Bunlardan bir kısmı Bulgarcada da epeyce işlek durumdadır. Türkçe eklerle türetilmiş kelimeler ile ilgili prensiplerin açıklandığı bölümde, mesela Bulgarcada da işlek olan Türkçe kökenli eklerin Slavca bir kelimeye eklenmesi durumunda karar vermenin anlaşılabilir zorluğuna da işaret edilmiş (s. vii) ve türemiş biçimlerle ilgili sorunlara değinilmiştir. Burada yer alan kısa açıklamalar aslında dil ilişkileriyle uğraşmanın güçlüğünü de gözler önüne serer. Mesela *tarikât* kelimesinden türemiş *tarikattık*, *müzevir* kelimesinden türemiş *müzevirciya* kelimeleriyle ilgili çekici açıklamalara bakılsın. Gerek kelime kökü gerekse ekler Türkizm durumundaysa da türemiş biçimler Bulgarca kabul ediliyor.

Bulgarcaya 19. yüzyıl ve öncesinde girmiş Türkizmlerin bazılarının çeşitli yazılışlarıyla karşılaşılır. Örnek olarak *damızlık* kelimesi Bulgarcada *damızlık*, *tamızlık*, *damazlık*, *tamozlık* şeklinde tespit edilmiştir (s. ix). Bu farklı biçimlerin sözlüğe alınması, sadece kopya tabakalarının araştırılmasında değil, aynı zamanda Türk dili tarihi ve diyalektolojisi açısından da önemlidir. 1878 sonrası standart dile kelimelerin alınmasından kaçınılması sonucunda, sözlükte mevcut varyantlardan hangisinin standart biçim olduğunu tespit etmenin zorluğuna işaret edilir.

Bu kısa giriş, neredeyse dil ilişkilerinde karşılaşılabilecek önemli sorunların bir özeti durumundadır. Mesela *boyamak* fiili çekimli haliyle, yani *boyadı* biçiminde alınıp bir fiil köküyümüş gibi işlev görebilmekte, böylece Türkçe *boyamak* yerine *boyadisvam* / *boyadisam* biçimleri kullanılabilir. Bu tür biçimlerin yaygınlığını 554-556. sayfalardaki örnekler açıkça göstermektedir.

Sözlük kısmında Türkçe kelimenin hem İngilizce hem de Bulgarcadaki anlamları verilmekte, kelimenin geçtiği kaynağa gönderme yapılmaktadır. Bulgar alfabesinin verilmemesi, sözlükte bir eksiklik. Oysa sözlük Bulgarca bilmeyen birisinin de kullanabileceği bir dil ve metotla yazılmıştır. Ayrıca Bulgarca verilen maddebaşlarının okunuşlarının Latin alfabesiyle veya uluslar arası fonetik alfabeyle de verilmesi faydalı olurdu. İndeks bölümünde Türkçe kelimelerin, Bulgarcada ve Şkalye 1966'ya göre Sırpça ile Hırvatçada geçen biçimleri verilir. Bu liste, çok biçimli kelimelerin bütün varyantlarını ve farklı dillerdeki durumunu topluca görmek açısından önemlidir. Kitabın son bölümünü oluşturan ters dizim listesi de özellikle morfoloji ve ses bilgisi çalışmaları için son derece faydalıdır. Belli ek türlerindeki değişiklikleri bu liste sayesinde topluca görmek ve araştırmak mümkün olmaktadır.

Kitap Türkçenin Bulgarcaya verdiği kelimelerin bir sözlüğü olmanın ötesinde ilgilisi için aynı zamanda işlenmeyi bekleyen güvenilir, derli toplu bir malzeme yığını durumundadır. Sözlükten hareketle gerçekleştirilebilecek çalışmalar arasında ilk akla gelenler, Bulgarcadaki Türkizmlerin tarihi açıdan tabakalanışını, Türkizmlerin Bulgarcada geçirdiği ses, biçim ve anlam değişimleri, ödünç kelimelerin belli anlam alanlarına göre dağılımlarını vb. tespit etmektir.

Kaynakça

- Granes, Alf 1996. *Turco-Bulgarica: Articals in English and French Concerning Turkish Influence on Bulgarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Johanson, Lars 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Stuttgart.
- Tietze, Andreas 1990. "Der Einfluss des Türkischen auf andere Sprachen." *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*. Yay.: Gy. Hazai. Budapest.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1998. *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri. Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurlar*. Ankara.

LÂMÎ' ÇELEBİ, Bir Bursa Efsanesi Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ Hazırlayan: Sadettin Eğri, Kitabevi, İstanbul 2001, 412 sayfa ISBN: 975-7321-42-7.

Fatma Sabiha KUTLAR
Hacettepe Üniversitesi

XVI. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Lâmi'î Çelebi manzum ve mensur bir çok eserin sahibidir. Onun tanınmış mensur eserlerinden biri *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ'dır*. Türk şiir geleneğinde de örnekleri bulunan mevsim münazaralarının bu mensur örneği Uludağ Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Yard. Doç. Dr. Sadettin Eğri tarafından yayımlandı. Çalışma, "Giriş"i takiben *I. lâmi'î Çelebi, II. Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ (Risâle-i Sayfî Şitâ), III. Transkripsiyonlu ve Yazma Metin başlıklı üç bölümden meydana gelmekte ve Bibliyografya, Genel Dizin ve iki fotoğrafın yer aldığı Eklerle* sona ermektedir.

Eğri, çalışmanın girişinde Türk tarihinin önemli şehirlerinden Bursa'nın tarihçesini Bursa ile ilgili efsanelerle birlikte vermiştir. Tarihi boyunca daima güzelliği ve konumuyla ilgi odağı haline gelen, Osmanlı edebiyatında şehrengizlere konu olan Bursa'nın, yetiştirdiği şair sayısı bakımından da dikkati çektiğini belirtmiştir. Bu şairlerin en tanınmışlarından Lâmi'î Çelebi'nin Bursa'ya bakışma ve Türk edebiyatındaki yerine değinmiştir (s. 13-18).

Birinci bölümde Lâmi'î Çelebi'nin hayatı, eserleri, edebî ve tasavvufî yönü üzerinde duran araştırmaca, daha sonra Bursa-Uludağ, edebî münazara geleneği, edebî tasvir geleneği ve tabiat konularını Lâmi'î Çelebi'yle ilişkilendirerek ele almıştır. Lâmi'î'nin manzum mensur eserlerinin sayıları hakkında farklı kaynaklarda yer alan bilgileri aktararak Lâmi'î Çelebi'ye isnat edilen eser sayısı hakkında farklı kaynaklarda yer alan bilgileri aktararak Lâmi'î Çelebi'ye isnat edilen eser sayısının kırk altı olduğunu belirlemiştir. Bunları, nüshaları ve üzerlerinde yapılan çalışmalarla birlikte, kısaca tanıtmıştır. Lâmi'î'nin eserinin münazara türünün mensur örneklerinden olması ve bu münazaranın tabiat ve tasvirle ilişkisi münasebetiyle münazara, tasvir ve tabiat konularına değinmiştir. Türk edebiyatının manzum ve mensur münazaralarını müelliflerinin isimlerini de

vererek sıralamıştır. Türk edebiyatında tabiat tasvirleri konusunda yazılmış eserlerden örneklerle zenginleştirdiği tasvir ve tabiata ilişkin bilgileri Türkçe kaynaklardan yararlanarak anlatmıştır (s. 21-71). İkinci bölümde *Münâzara-i Sultân-ı Bahar Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ'nun* ismi, müellifi, te'lif sebebi, te'lif tarihi ve konusu üzerinde duran araştırmacı, metni sadeleştirerek özetlemiş ve metindeki bölüm başlıklarını günümüz Türkçesine çevirmiştir. Verilen bilgilere göre eser, *Münâzarât-ı Bahâr u Şitâ, Bahar u Şitâ, Münâzara-i Bahâr ü Şitâ, Risâle-i Sayf ü Şitâ* isimleriyle de anılmaktadır. Telif tarihi 1522-27 yılları arasındadır. Konu, Bahâr Sultânı ile Kış Şehriyârı'nın mücadelesidir. Eğri'nin, bir "Bursa Efsanesi" olarak değerlendirdiği eserin kahramanları doğa unsurları, mekânı ise Bursa/Uludağ'dır. Cennete benzetilerek tasvir edilen bu mekânın kahramanlarının mücadelesi kimi zaman Bârâr'ın, kimi zaman Kış'ın galip gelmesiyle âdeta bir masal dünyasında sürüp gitmektedir. Eser, mesnevi nazım biçimiyle yazılmış bir manzumeyle sona ermektedir (s. 75-88). Üçüncü bölüm, transkripsiyonlu ve Arap harfli metin karşılıklı gelecek şekilde düzenlenmiştir. Metinden önce kullanılan transkripsiyon sistemi verilmiş, yazma ve matbu nüsha tanıtılmış, metnin hazırlanmasında kullanılan yöntem ve imlâya ilişkin açıklamalar yapılmıştır (s. 91-95). Metnin imlâsından söz edilirken "...hoş, hod, yâhud" gibi kelimelerin yuvarlak uzun vokalleri uzatma işareti ile gösterilmedi" denilmektedir (s. 93). Oysa bu kelimelerdeki "vâv" uzun ünlünün değil, "hı" ile birlikte Farsçaya özgü tek bir ünsüzün yazımdaki işaretidir. Dolayısıyla bu kelimelerin yuvarlak uzun vokallerinin uzunluk işareti ile gösterilmedikleri gibi bir ifadeye gerek yoktur.

Eğri, hem üçüncü bölümde hem de *Ön Söz* de metin tespitinde nasıl bir yol izlediğine ilişkin bilgiler vermekte, "ciddi manâda bir farklılık olmadığı ve orjinal yazmanın da verileceği düşünüldüğünden tenkitli metin hazırlama yoluna gidilememiştir. Diğer nüshalarda bulunan, konunun anlatımına katkıda bulunabilecek ve metni güzelleştirebilecek kelime, deyim ve cümleler köşeli parantezle eklenmiştir." (s. 9) demektedir. Araştırmacının ifade ettiği gibi nüshalar arasında ciddî anlamda farklılıklar yoksa zaten tek bir nüshayı kullanmak yeterlidir. Eğer metnin tamamlanmasına ihtiyaç duyuluyorsa, bu durumda tutulacak en sağlıklı yol belirli ölçütler kullanılarak seçilmiş nüshaları karşılaştırmaktır. Kaldı ki bilimsel

bir çalışmada hangi yöntem tercih edilirse edilsin "metni güzelleştirebilmek" düşündüğümüz kelime ya da kelime gruplarının müellife değil, müstensih'e ait olma ihtimalini de asla göz ardı etmemek gerekir. Çeviri yazısı metinde yazım tutarsızlıkları, yanlış okumalar, tercih yanlışları ve bazı mısralarda vezin bozuklukları görülmektedir. Bunlardan bir kaçını, önce çalışmadaki okunuşunu, sonra karşısına önerdiğimiz şekli yazarak örneklendirelim. Matbu nüshadan olanlar [] içine alınmıştır: "Bir biri içre idi çerh-i şahan" (s.98): Bir biri içre yedi çerh-i şahan; "beküş-i meh" (s.100): begüş[ı] meh; "hüsn ü serîretleri" (s,104)X hüsn-i sîretleri; "Kerrübiyâ-nı vü" (s. 116): Girü bir yanı; "Felek üstüne her gâh İlâhı" (s. 116): Felek üsti[nde har] gâh-ı İlâhî (Mısraın vezni düzgündür. Dipnottaki veznin bozuk olduğu yolundaki İşarete gerek yoktur.); "Çü tust rüzgâret (s. 124): [Çün]st rüzgâret; Vuşlat ... mevāsâ (s.124); Vaşlest... muvāsâ; "Burüsa (s.124): Bursa (beytin Türkçeye çevirisindeki 'soruyorlar' kelimesi ise 'sorma' olmalıdır); "nigeh-dâr-dâr-ı" (s.134): nigehtâr; "raşihât-ı berf-dârı ve kılal-i şâmihtâr-ı rüzgâr-güzârı ki vaqâ-yi-i leyl ü nehâr-ı, fitne-bârı" (s.136): [cibâl-i] râşihât-ı berf-dârı ve kılal-i şâmihtâr-ı rüzgâr-güzârı ki vaqâ-yi-i leyl ü nehâr fitne-bârı; "lâlî" (s.138): le' âlî-i; "ğarra-i meh-ğarra" (s.138): gurre-i meh ğarra; mülki kâdir" (s.176): melik-i kâdir; "giñ-i dünyâyı" (s.180): giñ dünyâyı; "ejder-i girdâr" (s.184): "ejder-kirdâr"; "Kediler (?) gazâl ü şirebendi" (s. 184): Kemişdiler gazâl ü şire bendi; "Ejdehâ ser-müşkîn dest-i cüblar götürüp" (s. 184): Ejdehâ-ser müşkîn-dest çüblar "götürüp" (s. 186): sünülerin; "pây-güzer" (s. 190) pây-ı gevezn; "Ve tal'â-i rüz-ı pî-rüza tîg çün hürşid-i cihân-süzünü der-niyâm-ı zallâm idüp, mânend-i niyâm-ı câ-me-h'âb-ı huzurunda girüp yatdı." (s.194): Ve tal'â-i rüz-ı [pîrüz] tîg [-i] cihân-süzünü der-niyâm-ı zalâm idüp, mânend-i niyâm câme-i h'âb-ı huzür[a] girüp yatdı; "İrdükçedür" (s. 196): Arduñcadur; "be-dest" (s. 200): be-dered; "fevâyıh-ı misk-i ezferinden bestedür" (s. 238): fevâyıh-ı misk-i [ezfer dem-] bestedür; "rü rü terine" (s. 238): rüsa'terine; **"İstiklâl Sultân-ı Bahârdur** Salţanat ve bünyâd [-ı gerdün]'ıyş ü 'işret" (s. 246): "İstiklâl-i Sultân-ı Bahar der-Salţanat ve Bünyâd- [kerden]-i 'lyş ü 'İşret (Sadece bold yazılı kısım ara başlık olarak verilmiştir. Oysa bu kısım tümüyle başlık olup aradaki "ve" de göz ardı edilmiştir.); "Be- nefşede" (s.250): [güş-] Benefşede; "kıldı" (s.250): kaldı; "çerh-i zâr" (s.250): çe-rh-vâr; "ter-nağmelerle" (s.250): ter nağmeler; "mâliki" (s.250): mâluñi; "Eyleme" (s.250) [Eyle]; "nâfe keş-â-keşet" (s.254): nâfe-güşâ geşt; "ceyb ü zemîn" (s.254): ceyb[-i] zemîn; "şa'arda bâz (s.260): [Şu'bede]-bâz; "Toluşur bütle"

(s.272)0 leşker ü nevvābı ve aşhāb u ensābı birle bünyān-ı 'ıyş u 'ışret[i]; "raṭbu'l-lisān-ı cihānuñ mānend-i süsen-de zebān-ı dil döküp [zıkr-i] lāl ü dem beste kıldı" (s.274): raṭbu'l-lisān-ı cihān [iken] mānend-i süsen-i deh-zebān dil döküp lāl ü dem beste ḳaldı; "azizi (s.276): ḡarīzi; "perriyān çemen" (s.278): perniyān-i çemen; "kavm-i istişḳālın" (s.280): kavm-i istişḳāleyin; "ehl-i çemen-i leyyin rüy-ı" (s.280): ehl-i çemenleyin rüyı; "teḥabbüsden" (s.280): teccessüsden; "Mār-ı efsürde gibi dürdüşün / Germ idüp fırsatı zinde ḳılır" (s.282): "Mār-ı ef2süero gibidür [düşmen] \ Germ idüpfurşat anı zinde ḳılır; "Çün kār-ı zamāne bi-vefānist" "Zaman(m işi) vefalı deḡildir." (s.284): Çün kār-ı zamāne bi-vefāyīst, çünkü zamanenin işi vefasızlıktır; "Vefāsız çeşmesi" (s.286): Vefā ser-çeşmesi; "āyīne-si" (s.286): āyīnesi[n]; "Zer-ābıyla yazar her berg-i zer-rüy / Leccin-i simden ḥalḥāl ider cüy" (s.288): Zer ābile yazar her berg-i zer rüy / Lüceyn ü simden ḥalḥāl ider cüy; "şikeste-cinān" (s.292): şikeste-cenān; "diyü şermdin alup" (s.292): divşürmedin ardın alup; "zerre-i" (s.292): zirve-i; "ḳal'a-i" (s.296): ḳulle-i; "bī-ḥür ve h'ā[b]am;"rāyı zerrīn" (s.296) rāy-ı rezīn; "Ḡonce senün ḡonceñe" (s.314): Ḡoncesinüñ ḡuncına; "feşāyih" (s.318): [fazāyih]; "nesri-i" (s.320): nesreyn-i; "pişeyi" (s.324): peşşeyi; "ibādullāh beşeridür" (s.326): 'ibādullāh[a] büşrādur; "Ḥaylü ḥaylā" (s.332): Ḥayl[-i] ḥiyelā; "dilkeş-ārāyı" (s.334): dil-keş arayı; "peykerānum" (s.336): bi-kerānum; "şehā" (s.346): zerrin-ser-la'lin bir puñarmuñ ve āteş-i āheng 'alemlerini bāḡçeler içinde dıkdiler." (s.346): zerrin-ser la'līn-per [r]eng-āreng ü āteş-āheng 'alemlerini bāḡçeler içine dıkdiler."; "geşt-i" (s.352): ḳışt-i; "seḥāb-ı pür-şihebden" (s.352): suḥub-ı pür-şühübden; "Serenser" (s.354): Seren ser; "Demendem" (s.354): Dümen düm; "rūḥu'l-ḳudş ve erdem urdı" (s.354): Ruḥü'l-ḳuds-vār dem ürdi; "mahabbet" (s.358): mehābet; "şaḥn-ı menḳüşdan" (s.360): 'ihn-i men[f]üşdan; "Ser u ser-efrāzı" (s.360): Serv-i ser-efrāzı; "bī-sencānrım" (s.360): bī-hercār[ı]; "giceler zāḡ u zaḡan gibi lu'āb-ı dehānından kendüzine kefen düzmişdi" (s.362): giceāler zāḡ u zaḡan-[kirdār halā'ik āzmürde olup āşyānına yol bulmazdı. Zemin kirm-i ibrişim] gibi lu'āb-ı dehānından kendüzine kefen düzmişdi; "Ciger o la'l-i leb-i dilber ḡamından (s.368): Ciger ol la'l-leb dilber ḡamından; "Gözüm yaş döküp mercāna döndi"(s.368): Gözüm yaşı toñup mercāna döndi; "bī-āteş derd-i derdüm ehlu'llāl" (s.378): bī-āteş ü derddür dem-i ehlu'llāh; "ārif-i gül (s.378): 'ārif-i gül; "Lāmi't-i" (s.378): Lā-mi't; "nādānı" (s.380): nādānı; "Şifahānı" (s.380): İşfahānı; "zīr-rān-ı devlet" (s.384): zīr-i-rān devlet; "merdübānı" (s.384): merzbānı ... 364. sayfadaki ilk paragrafta "ejdehā" kelimesiyle başlayıp "bise" ile biten kısım

çeviri yazılı metide ilk kez yazılmıştır. Yazmada ilk paragrafta, matbu nüshada ise ikinci paragrafta yer aldığı görülen cümlenin yeri seciye ve anlama dikkat edilirse ikinci paragraftır. Araştırmacının herhalde metni tamamlamak düşüncesiyle, ayraç içine almayı da unutarak, eklediği cümlelerin son kelimeleri de "resen-i bî-se" ve "resen-pîşe" olmak üzere iki farkh biçimde okunmuştur. Bu kelimeler (alaca renkli ip) anlamında resen-i pîse" ya da (palmiye liflerinden yapılma ip) anlamında "resen-i pîşe" okunabilir.

Birkaç örnek de çizgi kullanımındaki tutarsızlıklara verelim: "şaf-der" (s. 290)/ "şafder" (s. 312) / cihân-dārān (s. 180) / cihāndār (s. 162); "nā-şitā" (s.148); "pür-keş-ā-keş" (s.122) / "Pür teşennüc" (s. 136); "ser-ā-pā" (130) / berāber (s. 134); "Beyān-tüñtîleri" (s. 126) / "suñan bāğında" (s. 126); "dilkeş-nevālar" (s. 98) / dilkeş ezkār (s. 98-100)...

Özellikle Osmanlı şiirindeki doğa ve mekân tasvirlerinin nesrinde de hakim olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekici bir metin olan *Münâzara-i Sultân-ı Bahar Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ*, Osmanlı edebiyatında doğa ve tasvir konusunda çalışma yapacaklara zengin bir malzeme sunmaktadır. Araştırmacıların bu malzemedен yeterince yararlanabilmeleri ise metinlerin doğru okunmasına bağlıdır. Bu gerçekten hareketle, gözden kaçan noktaların bir kısmını işaret etmeye çalıştık. Kitabın ilerki basımlarında bunların düzeltilmesini diliyoruz.

B İ L İ G / Y A Y I N İ L K E L E R İ

Bilig bahar, yaz,sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere -yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde- gönderilir.

AMAÇ

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
- Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
- Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. *Bilig*'de yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanı ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHTEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
- Daha önce yazılmış yazı ve çalışmalarını zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
- Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara anlaşılabilir olarak yaptırılacak araştırma,
- Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar, olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının *Bilig*'de yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'na incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayıma kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

Bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların te'lif hakkı **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı'na** devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, te'lif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir, ücret miktarı **Yayın Kurulu'nun** önerisi üzerine **Mütevelli Heyet Başkanlığı'na** belirlenir.

YAZIM DİLİ

Bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile latin alfabesi ile yazılmak şartıyla kendi lehçelerinde yayımlanır. Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanısıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir,

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1) Başlık
- 2) Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i
(Hepsi Lâtin/Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde)
- 3) Özet (anahtar kelimeler eklenerek)
- 4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir **giriş** bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar,, gibi **ara** ve **alt** bölümlerle devam etmeli; ve nihayet **tartışma ve sonuçlar** (veya sonuçlar ve tartışmalar) bölümüyle son bulmalıdır.
- 5) Katkı belirtme (gerekliyse)
- 6) Kaynaklar Dizini
- 7) İngilizce başlık ve İngilizce özet (Türkçe özetle olduğu gibi)
- 8) Rusça başlık ve Rusça özet (Türkçe özetle olduğu gibi)

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli ve bold olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtabilecek nitelikte olmalıdır. Özeti başlığı ve metin kısmı farklı karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelgelere değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıkla ve 10 punto (Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri ile) yazılmalıdır. Sayfa kenarlarının-

da 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az dört bin, en çok on bin civarında kelimededen oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir. **Ana Başlıklar:** Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmaktadır. Ana başlıklar küçük harflerle ve koyu olarak yazılmalıdır. **Ara Başlıklar:** Tamamı koyu olarak ve ana başlıktan daha küçük punto ile yazılacak; ancak, her kelimenin ilk harfi büyük olacak, başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. **Alt Başlıklar:** Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, ilk kelimenin birinci harfi büyük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz-kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmak ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklerle uyulmalı, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

- a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir. SOYADI DA PARANTEZDE!!!
.....(Köksoy, 1998)
Bazı araştırmacılar (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)
- b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.
.....(İpekten vd., 1975)
- c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.
...(Köprülü, 1911; Çelik, 1998'den)
- d) Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek- değinilmeli, ayrıca kaynak lar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayımlar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör(ler), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, kitabın adı (ilk harfleri büyük), yayınevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar ad(lar)ı, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no (varsa), sayfa sayısı, yayımlanıp-yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere -yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere disketi ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orijinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

Bilig Dergisi

Ataç 2 Sokak 65/1 KIZILAY/ANKARA

Tel:(312)430 43 23 - 430 43 24

Faks:(0312)43043 25

e-mail: bilig@yesevi.edu.tr

www.yesevi.edu.tr/bilig

BILIG / EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring, Summer, Autumn and Winter. At the end of each year, an annual indice series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and international institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication,

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are ;

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and/or offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATTERS

BILIG is the social science journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowlegde and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources.

Those that are the result(s) of studies/researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, indiviuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BILIG are first studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and reguiations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee report is negative and one is favourable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/or the referees, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University'Board of Trustees. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Türkiye Turkish is the language of the journal. Articles submitted in other Turkish dialects can be published in their own dialects after the Editorial Board's decision if necessary, but on condition that they are written in Latin letters.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BILIG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BILIG:

1. Title of the Article
2. Name(s) and address(es) of the author(s). (Ali in Latin letters names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)
3. Abstracts (with key words)
4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and conclusion.
5. Acknowledgements (if necessary)
6. List of references.
7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)
8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)

TITLE

Should state the subject clearly. Should not exceed 12 words and should be in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary and its title should be written in different font types. Within abstract no references, figures and tables should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space.

MAIN SECTION

Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3cms margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least four thousands and maximum ten thousands words.

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other subtitles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading: These can be used for the summary, sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendice (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.

Interval Headings: should be in bold and should be in a smaller font size than main heading; only the first letters of each word should be in capital, At the end of each Interval Heading a new paragraph should be started.

Sub-headings: should be in bold; only the first letter of the first word should be in capital and the writing should continue on the same line after a colon(:).

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or vwhite paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title below it.

Tables should also be numbered. They should have titles below. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the pro-portional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source Within the Text:

The following examples should be observed when giving the source within the text. Sources will not be given as footnotes.

a. Quoting a single or multi-authored source; first the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

.....Köksoy (1998)

.....Some authors (Bilgegil 1970; Kaplan 1974; Aktaş 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned, the name of first author is written forothers (et. al) is added.

.....İpekten, et. al., (1975).

Full reference including ali the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows:

.....Köprülü (1911: in Çelik 1998)

d. Personal Communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LIST OF REFERENCES

a. For periodicals:

The name(s) of authors), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume, issue and page numbers should be quoted.

b. For papers submitted at conferences and lor symposiums:

The name(s) of author(s), the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated

c. For books

The name(s) of author(s) , the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, the city where it was published , number of pages should be specified.

d. For reports, theses and dissertations

The name(s) of author(s), the date, the title of the theses or report, name of the institution or university, archives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms and a diskette) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and re-arrangements may be done by the editorial board.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Bilig Dergisi Editörlüğü

Ataç 2 Sokak 65/1 Kızılay, Ankara - Türkiye

Tel: (0312) 430 43 23 - 430 43 24

Faks: (0312) 430 43 25

e-mail: bilig@yesevi.edu.tr

www.yesevi.edu.tr/bilig